

ARCHIVNÍ ČASOPIS

3

ROČNÍK 73

ROK 2023

OBSAH

ČLÁNKY

- Lenka Bílková:** Vliv vlhkosti a teploty na mechanické vlastnosti a chemickou stabilitu vybraných
hygroskopických materiálů v archivních fondech 229
- Karel Řeháček:** Proměna českého archivnictví v letech okupace a po jejím skončení 258

PŘEDSTAVUJEME

- Michal Wanner:** Solomon Justus Buck (1884–1962) 279

DISKUSE

- Ivana Houšková:** Jak zkrátit čekací lhůty ze současných 874 let 284

ZPRÁVY

- Stanislav Bárta:** Mezinárodní odborná konference – 700 let od zástavy města Chebu a Chebska Janu
Lucemburskému, 4.–5. října 2022, Cheb 286
- Věra Hanelová:** XXIV. kolokvium českých, moravských a slovenských bibliografů
v Hradci Králové 290
- Jakub Doležal:** Aktuální problémy českého archivnictví, 2. 12. 2022, Univerzita Hradec Králové.
„Když to chceš, vyplňu...” Evidence archiválií vs. archivní popis vs. poptávka veřejnosti
nejen na příkladu spisového materiálu – rozpor nebo symbióza? 293
- Pavel Koblasa:** Problematika názvosloví na příkladu Černínů z Chudenic 306

OSOBNÍ ZPRÁVY

- Marie Bláhová:** 100 let od nar. prof. PhDr. Zdeňka Fialy, DrSc. 310
- Ludmila Novotná:** Zemřela PhDr. Květoslava Haubertová 323

LITERATURA

- Ludmila Sulitková:** Mikuláš Čtvrtník, *Archives and Records. Privacy, Personality Rights, and Access*. 327
- Petr Kreuz:** *Minulostí Západočeského kraje 55*, 2020. 331
- Gabriela Krejčová Zavadilová:** *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*. Svazek 25-28. Vlastivědná
ročenka. 334

- AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA** 336

INHALT

ARTIKEL

- Lenka Bílková:** Auswirkung von Feuchtigkeit und Temperatur auf mechanische Eigenschaften und chemische Stabilität ausgewählter hygroskopischer Materialien in Archivbeständen 229
- Karel Řeháček:** Der Wandel des tschechischen Archivwesens während der Besatzungszeit und nach deren Ende 258

WIR STELLEN VOR

- Michal Wanner:** Solomon Justus Buck (1884–1962) 279

DISKUSSION

- Ivana Hloušková:** Wie könnten die aktuellen Wartezeiten von 874 Jahren verkürzt werden? 284

NACHRICHTEN

- Stanislav Bárta:** Internationale Fachkonferenz – 700 Jahre seit der Verpfändung der Stadt Eger und des Egerlands an Johann von Luxemburg, 4.–5. Oktober 2022, Eger 286
- Věra Hanelová:** XXIV. Kolloquium der tschechischen, mährischen und slowakischen Bibliographen in Königgrätz 290
- Jakub Doležal:** Aktuelle Probleme des tschechischen Archivwesens, 2. Dezember 2022, Universität Königgrätz 293
- Pavel Koblasa:** Probleme der Nomenklatur von Archivfonds am Beispiel des Geschlechts Czernin von und zu Chudenitz 306

PERSÖNLICHE NACHRICHTEN

- Marie Bláhová:** 100 Jahre seit der Geburt von Prof. PhDr. Zdeněk Fiala, DrSc. 310
- Ludmila Novotná:** PhDr. Květoslava Haubertová ist gestorben 323

LITERATUR

- Ludmila Sulitková:** Mikuláš Čtvrtník, Archives and Records. Privacy, Personality Rights, and Access. 327
- Petr Kreuz:** Durch die Vergangenheit der Westböhmisches Region 55, 2020. (*Minulostí Západočeského kraje*) 331
- Gabriela Krejčová Zavadilová:** Heimatkundlicher Sammelband der Region Pelhřimov. Bd. 25–28. Heimatkundliches Jahrbuch. (*Vlastivědný sborník Pelhřimovska. Svazek 25–28. Vlastivědná ročenka.*) 334

- AUTOREN DIESER NUMMER** 336

CONTENTS

ARTICLES

- Lenka Bílková:** Effect of Humidity and Temperature on Mechanical Properties and Chemical Stability of Selected Hygroscopic Materials in Archival Fonds 229
- Karel Řeháček:** The Transformation of Czech Archiving During and After the Occupation 258

INTRODUCING

- Michal Wanner:** Solomon Justus Buck (1884–1962) 279

DISCUSSION

- Ivana Hloušková:** How to Reduce Waiting Times from the Current 874 Years 284

REPORTS

- Stanislav Bárta:** International Professional Conference – 700 Years Since the Pledge of the Town of Cheb and its Region to John of Luxembourg, 4–5 October 2022, Cheb 286
- Věra Hanelová:** XXIV. Colloquium of Czech, Moravian and Slovak Bibliographers in Hradec Králové 290
- Jakub Doležal:** Current Problems of Czech Archiving, 2 December 2022, University of Hradec Králové 293
- Pavel Koblasa:** Problems of Nomenclature of Archive Funds on the Example Černínů z Chudenic . 306

INDIVIDUAL REPORTS

- Marie Bláhová:** 100 Years Since the Birth of Prof. PhDr. Zdeněk Fiala, DrSc. 310
- Ludmila Novotná:** PhDr. Květoslava Haubertová has Passed Away 323

BOOK REVIEWS

- Ludmila Sulitková:** Mikuláš Čtvrtník, *Archives and Records. Privacy, Personality Rights, and Access.* 327
- Peter Kreuz:** A Journey Through the Past of the West Bohemian Region 55, 2020. 331
- Gabriela Krejčová Zavadilová:** Homeland History Collection of the Pelhřimov region. Volume 25–28. The Homeland History Yearbook. 334

- THIS ISSUE'S WRITERS** 336

ČLÁNKY   ARTIKEL   ARTICLES

Lenka Bílková

VLIV VLHKOSTI A TEPLoty NA MECHANICKÉ VLASTNOSTI A CHEMICKOU STABILITU VYBRANÝCH HYGROSKOPICKÝCH MATERIÁLŮ V ARCHIVNÍCH FONDECH**Abstrakt**

Přehledová studie zabývající se možnostmi rozšíření intervalů teploty a relativní vlhkosti vzduchu doporučených pro uložení archiválií. Článek uvádí stručný přehled vývoje doporučovaných podmínek uložení, shrnuje základní argumenty pro a proti případnému rozvolnění přijatelných podmínek uložení. Hlavní část článku se věnuje shrnutí poznatků o vlivu vlhkosti a teploty na mechanickou odolnost a dlouhodobou životnost nejběžnějších hygroskopických materiálů nacházejících se v archivních fondech (papír, pergamen, fotografický materiál). Závěr studie shrnuje obecné poznatky o optimálních podmínkách uložení.

1. ÚVOD

Kontrola relativní vlhkosti a teploty vzduchu v depozitářích je v současné době neodmyslitelnou součástí péče o fyzický stav archiválií. Konkrétní doporučované hodnoty těchto parametrů jsou výsledkem kompromisu mezi požadavky preventivní konzervace, potřebou využívání, technickými možnostmi, a v posledních letech ve zvýšené míře také hledisky ekonomickými a ekologickými. S tím, jak se v průběhu času mění relativní význam těchto faktorů, je možné sledovat také vývoj konkrétní podoby tohoto kompromisu.

Je zřejmé, že odpovědné vyvážení uvedených protichůdných požadavků předpokládá mimo jiné důkladnou znalost vlivu klimatických podmínek na materiály archiválií. Poskytnutí stručného přehledu vývoje výzkumu a uvažování v této oblasti je cílem této přehledové studie.

2. VÝVOJ DOPORUČOVANÝCH PODMÍNEK ULOŽENÍ

Sledování a snaha o kontrolu vnitřního klimatu v muzeích a galeriích je doložena od 19. století, kdy bylo zaváděno do veřejných budov ústřední topení a vlivem snížení vlhkosti tak docházelo k poškození některých předmětů z organických

materiálů (praskání, odlupování). Ve snaze předejít přesušení a mechanickému poškození objektů z hygrokopických organických materiálů bylo tehdy doporučováno zvlhčovat na 50–60 % RH.¹⁾ Od té doby byla provedena řada pozorování a studií na téma vhodných podmínek uložení sbírkových předmětů a archivních fondů z různých materiálů. Výsledky se shodují na tom, že je třeba vyvarovat se extrémů. Příliš nízká vlhkost vede k přesušení hygrokopických organických materiálů (dřevo, pergamen) a k jejich následnému mechanickému poškození. Naopak příliš vysoká vlhkost umožňuje rozvoj plísní a dochází též k chemické degradaci objektů. Potud panuje shoda, ne tak na konkrétních limitních hodnotách a optimální hodnotě relativní vlhkosti vzduchu. Doporučovaná rozmezí vhodných vlhkostí pro organické materiály se proto pohybují v širokém intervalu 30–65 % RH (viz příloha 1).²⁾ Z praktických důvodů bývají voleny hodnoty v daných jednotkách zaokrouhlené a dobře zapamatovatelné. Příkladem může být doporučení ze třicátých let 20. století: 60 % RH a 60 °F.³⁾

Rovněž velikost přijatelných výkyvů relativní vlhkosti prostředí zůstává předmětem diskusí. Původní požadavek vyvarování se extrémních hodnot vlhkosti se vyvinul v požadavek takřka neměnné vlhkosti. Přitom ale zpřísnění požadavků na neměnnost podmínek vychází spíše z vývoje měřicí techniky nežli z výzkumů o odezvě materiálů na kolísání vlhkosti.⁴⁾ Striktní nastavení podmínek vychází z teorie, že pokud si nejsme jisti, jak moc se výkyvy vlhkosti projeví na poškození

¹⁾ Andrea Luciani, *Historical climates and conservation environments. Historical perspectives on climate control strategies within museums and heritage buildings*. Politecnico di Milano 2013; *Museum climate in a changing world*. In: AIC Wiki [online]; JP Brown, William Rose, Development of humidity recommendations in museums and moisture control in buildings. In: Conservation OnLine [online]. 1997.

²⁾ Technické muzeum v Brně, *Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy*. Brno 2018; Ian Godfrey (ed.), *Conservation and care of collection*. In: Western Australian Museum's Department of Materials Conservation [online]. 2017; ČSN ISO 11799. *Informace a dokumentace – Požadavky na ukládání archivních a knihovních dokumentů*. 2006; Roman Straka, *Preventivní péče*. In: Michal Ďurovič a kol., *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, Praha 2002, s. 79–198; Canadian Council of Archives, *Environment*. In: Basic conservation of archival materials, 2003, s. 11–25; William Wilson, *Environmental guidelines for the storage of paper records*. Bethesda 1995; Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*. Praha 2001; David Erhardt, Marion Mecklenburg, *Relative humidity re-examined*. In: Preventive Conservation: Practice, Theory and Research, London 1994, s. 32–38; Alena Selucká, *Doporučené hodnoty relativní vlhkosti a teploty pro uložení sbírkových předmětů*. In: Metodické centrum konzervace [online]. 2011; BS 4971. *Conservation and care of archives and library collections*. 2017; Julian Bickersteth, *Environmental conditions for safeguarding collections: What should our set points be?* In: Studies in Conservation, 59, 2014, s. 218–224.

³⁾ *Museum climate in a changing world*.

⁴⁾ Stefan Michalski, *Relative humidity: A discussion of correct/incorrect values*. In: ICOM Committee for Conservation, Washington 1993, s. 624–629.

objektu, je lépe nastavit pro jistotu podmínky přísnější. Cenným objektům je tak možno poskytnout nejlepší dostupnou péči.

Požadavky na teplotu bývají ve výstavních a užívaných prostorách hodnoceny především z pohledu lidského komfortu a jako faktor ovlivňující relativní vlhkost. I v případě depozitářů se při doporučení vhodné teploty někdy zohledňuje, zda se jedná o prostory často navštěvované nebo čistě úložné.⁵⁾ Z hlediska dlouhodobého uložení je však teplota považována za hlavní faktor ovlivňující životnost objektů.

Ve druhé pol. 20. století se nejvíce doporučované podmínky pro smíšené sbírky a archivní fondy víceméně ustálily na 50 nebo 55 % RH s maximální přípustnou odchylkou 5 % RH a teplotě nepřesahující 21 °C s maximální přípustnou odchylkou 1 °C.

Proti takto přísně a úzce stanoveným podmínkám byly a stále jsou vznášeny výhrady:

1. Takovéto podmínky jsou v řadě budov neudržitelné a/nebo energeticky náročné (nejedná se jen o finanční náročnost ale i o etický problém spojený se zanecháváním uhlíkové stopy).⁶⁾

2. Požadovaná vlhkost je v zimních obdobích v některých budovách rizikem (kondenzace vlhkosti na vnějších stěnách, rozvoj plísní).⁷⁾

3. Pro většinu sbírek nejsou takto přísné podmínky nezbytné.⁸⁾

4. Sezónní výkyvy (v rozumné míře) přizpůsobující se sezónnímu průběhu vnějšího klimatu mohou přinést pozitiva pro fyzický stav sbírek – využití chladnější a sušší zimy zpomalí průběh chemické degradace.⁹⁾

Tento úhel pohledu v posledních desetiletích vede k postupnému zmírňování požadavků na klimatické podmínky uložení. Zatímco starší normy uvádí pro jednotlivé druhy materiálů konkrétní interval doporučené vlhkosti a teploty (např. ČSN ISO 11799:2006), aktualizované verze se často omezují na informace o tom, co je rizikem (např. ČSN ISO 11799:2017). V návaznosti na energeticky

⁵⁾ Canadian Council of Archives, *Environment*; W. Wilson, *Environmental guidelines*.

⁶⁾ *Museum climate in a changing world*; Stefan Michalski, *Museum climate and global climate. Doing the right thing for both*. In: Reflection on Conservation, Ottawa 2011, s. 9–11; Poul Larsen – Morten Ryhl-Svendsen, *Low-energy museum storage*. In: The Mechanics of Art Materials and Its Future in Heritage Science, Washington 2019, s. 57–64; prEN 15757. *Conservation of cultural property – Specifications for temperature and relative humidity to limit climate-induced mechanical damage in organic hygroscopic materials*. 2008.

⁷⁾ A. Luciani, *Historical climates; Museum climate in a changing world*; S. Michalski, *Museum climate and global climate; prEN 15757*.

⁸⁾ W. Wilson, *Environmental guidelines*; S. Michalski, *Relative humidity*; S. Michalski, *Museum climate and global climate*.

⁹⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; P. Larsen, *Low-energy museum storage*; David Erhardt – Charles Tumosa – Marion Mecklenburg, *Chemical and physical changes in naturally and accelerated aged cellulose*. In: Historic Textiles, Papers and Polymers in Museums, Washington 2001, s. 23–37.

úsporná řešení se umožňuje sezónní nastavení klimatických podmínek. Současné metodiky již nezohledňují pouze materiálové složení sbírek, ale pracují i s mírou rizika poškození objektů vlivem „neideálních“ vlhkostně-teplotních podmínek a dávají tak uživateli možnost (a zároveň i odpovědnost) samostatně vyhodnotit citlivost jím spravovaných sbírek. Za přijatelné jsou považovány teploty až do 25 °C a výkyvy ± 10 % RH a ± 5 °C.¹⁰⁾ Pokud je klima, kterému jsou předměty již dlouhodobě vystaveny (historické klima), dlouhodobě monitorováno a vyhodnoceno jako vyhovující, je doporučeno podmínky neměnit, jen dále zajistit omezení denních cyklů a oploštění ročních cyklů.¹¹⁾

Zastánci udržování přísných klimatických podmínek se však rozšíření doporučených přípustných intervalů brání těmito argumenty:

1. Variantu „zeleného muzea“ lze řešit v jiných provozech než v oblasti klimatu sbírek. Uvolnění požadavků na klimatické podmínky uložené objekty ohrozí a případné úspory energie jsou malé.¹²⁾

2. Stablní podmínky jsou léty ověřené. Předpokládá se, že především jim můžeme děkovat za dobrý stav řady citlivých předmětů.¹³⁾

3. Efekt rozvolnění požadavků je znám především z experimentů, informací z praxe o chování reálných předmětů není dostatek.¹⁴⁾ Provedené průzkumy, které podporují rozvolnění požadavků, nepřináší předpověď chování všech možných předmětů na případné změny vlhkostně-teplotních podmínek. Jedná se především o to, že u většiny předmětů se jedná o kompozity několika materiálů s odlišnými reakcemi na vlhkost a teplotu.

4. Provedené průzkumy, které podporují rozvolnění požadavků, uvažují především mechanické hledisko a nedostatečně zohledňují chemickou degradaci.¹⁵⁾

¹⁰⁾ Technické muzeum v Brně, *Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy*; S. Michalski, *Ideal climate*; ČSN ISO 11799:2017; *Museums, Galleries, Archives, and Libraries*. In: ASHRAE Handbook 2011. HVAC Applications. ASHRAE 2011, kap. 23; ISO/TR 19815. *Information and documentation — Management of the environmental conditions for archive and library collections*. 2018.

¹¹⁾ Stefan Bichlmair – Kristian Holl – Ralf Kilian, *The moving fluctuation region – a new analytical method for evaluation of climate fluctuations in historic buildings*. In: *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, Mnichov 2013, s. 439–450.

¹²⁾ J. Bickersteth, *Environmental conditions*; William Real, *Some thoughts on the recent CAL press release on climate control for cultural collections*. In: WAAC Newsletter, 17, 1995, s. 24–26; Melanie Eibl – Andreas Burmester, *Learning from history. Historic indoor climate conditions and climate control strategies*. In: *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, Mnichov 2013, s. 217–232.

¹³⁾ J. Bickersteth, *Environmental conditions*.

¹⁴⁾ J. Bickersteth, *Environmental conditions*; M. Eibl – A. Burmester, *Learning from history*.

¹⁵⁾ William Lull, *Furter comments on climate control guidelines*. In: WAAC Newsletter, 17, 1995, s. 26–28; Donald Sebera, *The commission on preservation and access isoperms an environmental management tool*. In: *Conservation OnLine* [online]. 1994.

Je tedy namístě přezkoumat poznatky a uvažování, na základě kterých byly tyto podmínky navrženy, aby bylo možné posoudit možnost a smysluplnost jejich aktualizace.

3. Vlhkost

Obsah vlhkosti v materiálu (ovlivněný relativní vlhkostí okolí) se projevuje na jeho mechanických vlastnostech a tím i jeho odolnosti, tj. okamžité náchylnosti k poškození. Nastavení podmínek s relativně vysokými hodnotami vlhkosti vychází z obav z mechanického poškození organických materiálů. Doložená mechanická poškození objektů vlivem nízké vlhkosti se však týkají až vlhkostí pod 30 % RH,¹⁶⁾ popř. objektů, které byly dlouhodobě vystaveny vysokým vlhkostem nad 70 % RH a následně přemístěny do „optimální“ nižší vlhkosti.¹⁷⁾ Jedná se především o objekty ze dřeva.

Vlhkost ovlivňuje i chemickou stabilitu materiálu, tím že určuje typ degradační reakce. Vlhkost je dále důležitým faktorem pro růst plísní, přičemž horní hranice přijatelné vlhkosti pro uložení organických materiálů je určena především rizikem rozvoje plísní.

3.1 Plísně

Životní cyklus plísně začíná klíčením spóry, k tomu je třeba vyšší vlhkost (> 90 % RH),¹⁸⁾ pro další růst již stačí vlhkost nižší. Limitní hodnoty pro rozvoj plísní jsou v literatuře uváděné v rozmezí 50–70 % RH.¹⁹⁾ Přičemž při vlhkosti pod

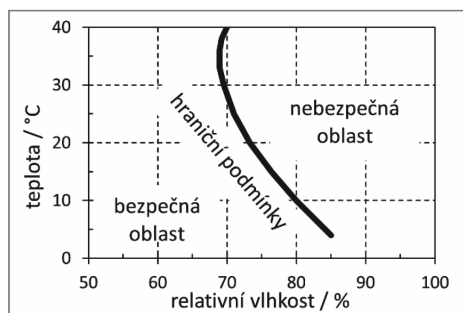
¹⁶⁾ W. Real, *Some thoughts*; M. Eibl, *Learning from history*; Paul van Duin, *What real museum objects can teach us about the influence of climate conditions*. In: *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, Mnichov 2013, s. 81–92.

¹⁷⁾ Marion Mecklenburg – Charles Tumosa, *Temperature and relative humidity effects on the mechanical and chemical stability of collections*. In: *ASHRAE Journal*, April 1999, s. 69–74; Andreas Schulze, *How the usual museum climate recommendations endanger our cultural heritage*. In: *Climate for Collections. Standards and Uncertainties*, Mnichov 2013, s. 271–281.

¹⁸⁾ Bohuslav Skorkovský a kol., *Mikroorganismy jako původci degradace archiválií*. Praha 1981, s. 22–23.

¹⁹⁾ I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; W. Wilson, *Environmental guidelines*; D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; Jiří Zelinger a kol., *Konzervace pergamenu a jeho uložení*. Praha 1992, s. 39–42; Stefan Michalski, *Guidelines for humidity and temperature in canadian archives*. Ottawa 2000, s. 6–7; Helen Alten, *How temperature and relative humidity affect collection deterioration rates*. In: *Collections Caretaker* [online], 2, 1999; Gabriela Vyskočilová a kol., *Kůže, useň, pergamen*. Brno 2016, s. 57–59; ČSN ISO 11799:2017; BS 4971: 2017; Tim Padfield, *How to keep for a while what you want to keep for ever*. In: *Conservation Physics* [online]. 2006.

65 % RH by měly být schopné růst jen některé plísně a to pomalu.²⁰⁾ 70–75 % RH je považováno za významně rizikové, kdy k rozvoji plísní dochází v řádu dnů až měsíců.²¹⁾ Limitní hodnota relativní vlhkosti vzduchu pro růst plísní závisí na druhu plísně, teplotě a substrátu. Quandt²²⁾ uvádí, že pergamen je náchylný k biodegradaci při vlhkosti nad 40 % RH, ale podle Zelinger²³⁾ by při 50–60 % RH nemělo k růstu plísní na pergamentu dojít. Souhrn teplotních a vlhkostních limitů pro růst plísní uvádí např. Michalski (Obr. 1.).²⁴⁾ V teplotním optimu stačí pro rozvoj plísní nižší RH.²⁵⁾ Dolní hranice teplotního optima se uvádí v rozmezí 10–18 °C, horní hranice v rozmezí 25–40 °C.²⁶⁾ Limitní vlhkost záleží i na nasákavosti substrátu, protože pro růst plísní není tak důležitá vlhkost vzduchu jako vlhkost substrátu, ta je sice na vlhkosti vzduchu závislá, ale pro různé materiály je rovnovážná vlhkost různá a může být ovlivněna povrchovou úpravou.²⁷⁾ Dále hraje roli i čistota povrchu. Na čistém papíru, malbě či textilu je potřeba přes 90 % RH, aby se objevila plíseň, na znečištěných materiálech stačí 80 % RH.²⁸⁾

Obr. 1. Teplotní a vlhkostní limity pro viditelný růst plísní za 100–200 dní. Zahrnuje různé druhy plísní a substrátu. (Překresleno podle Michalski.²⁹⁾)

²⁰⁾ S. Michalski, *Relative humidity*.

²¹⁾ I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; B. Skorkovský, *Mikroorganismy*; J. Zelinger, *Konzervace pergamentu*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; Thomas Strang, *Studies in pest control for cultural property*. University of Gothenburg 2012; Abigail Quandt, Walter Newman, *Parchment treatments*. In: Paper Conservation Catalog, Washington 1994, s. 106–123.

²²⁾ A. Quandt, *Parchment treatments*.

²³⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamentu*.

²⁴⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

²⁵⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; T. Strang, *Studies in pest control*.

²⁶⁾ B. Skorkovský, *Mikroorganismy*; H. Alten, *How temperature and relative humidity affect collection deterioration rates*; T. Strang, *Studies in pest control*.

²⁷⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; T. Strang, *Studies in pest control*.

²⁸⁾ S. Michalski, *Relative humidity*.

²⁹⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*, s. 7.

3.2 Vliv vlhkosti a jejích výkyvů na mechanickou odolnost hygroskopických materiálů

Mechanická odolnost se experimentálně zjišťuje především tahovými zkouškami. Jejich záznam, tahová křivka, popisuje závislost napětí a deformace. Deformace v elastické oblasti jsou plně vratné. Napětí nižší než mez pevnosti nezpůsobí přetržení. Napětí nižší než mez kluzu nezpůsobí trvalé deformace.

3.2.1 Papír

Oblast elastické (tj. vratné) deformace papíru se vlivem vlhkosti v rozmezí 20–60 % RH prakticky nemění. Výraznější vliv vlhkosti na oblast vratných deformací se projevuje až u vyšších hodnot vlhkosti vzduchu, kdy modul pružnosti i mez pružnosti klesají.³⁰⁾ Pevnost papíru dosahuje maxima mezi 30 % a 50 % RH, při vyšších vlhkostech klesá, nad 65 % RH je pokles výraznější.³¹⁾ Za nízkých vlhkostí (k 25 % RH) sice klesá odolnost papíru v ohýbání, nicméně běžným používáním by neměl být papír při ohýbání současně namáhán v tahu, tak jak je tomu při zkoušení papíru.³²⁾

Rozměrové změny způsobené odpovědí materiálu na změnu vlhkosti (bobtnání, smrštění) nezpůsobí samy o sobě napětí nebo deformaci, které by měly překročit mez kluzu nebo pevnosti materiálu. Dokonce ani papír zcela omezený v pohybu spojením s materiálem s výrazně odlišnou odezvou na vlhkoštní změny by neměl v oblasti 20–80 % RH překročit mez elastické deformace.³³⁾

V průběhu stárnutí (umělého i přirozeného) se tahové křivky papíru zkracují, ale při zachování tvaru a zachování oblasti elastické deformace (tj. dojde dřív k přetržení, ale závislost napětí na deformaci je zachována).³⁴⁾ Pokud ale došlo k vý-

³⁰⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; David Erhardt – Marion Mecklenburg, *Accelerated vs. natural aging: Effect of aging conditions on the aging process of paper*. In: *Materials Issues in Art and Archaeology IV*, Pittsburg 1995, s. 247–270; Amitava Bandyopadhyay – Hariharsudan Radhakrishnan – Bandaru V. Ramarao – Siddharth G. Chatterjee, *Moisture sorption response of paper subjected to ramp humidity changes: Modeling and experiments*. In: *Industrial & Engineering Chemistry Research*, 39, 2000, s. 219–226; D. Caulfield, *Effect of moisture and temperature on the mechanical properties of paper*. In: *Solid mechanics advances in paper related industries: Proceedings of National Science Foundation workshop*, 1986, Syracuse 1990, s. 50–62.

³¹⁾ D. Caulfield, *Effect of moisture and temperature*.

³²⁾ W. Wilson, *Environmental guidelines*; Irene Brückle, *Structure and properties of dry and wet paper*. In: Gerhard Banik, *Paper and water: A guide for conservators*, Oxford 2011, s. 81–120.

³³⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*.

³⁴⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; Xuejun Zou – Norayr Gurnagul – T. Uesaka – Jean Bouchard, *Accelerated aging of papers of pure cellulose: mechanism of cellulose degradation and paper embrittlement*. In: *Polymer Degradation and Stability*, 43, 1994, s. 393–402; D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*; Mark Sandy – Andrew Manning – Fabrice Bollet, *Changes in the tensile properties of paper in response to fluctuating relative humidity – Relevance to paper conservation*. In: *International Circular of Graphic Education and Research [online]*, 2, 2009, s. 6–14.

rznému chemickému poškození (hydrolyza celulózy) a papír už ztratil soudržnost, není oblast elastické deformace zachována zcela, přesněji mez pevnosti je již v elastické oblasti. Křehkost starého papíru tedy není výrazně ovlivněna vlhkostí, ale ztrátou pevnosti způsobenou poklesem polymeračního stupně celulózy.³⁵⁾

3.2.2 Pergamen

Modul pružnosti (tj. závislost napětí a deformace v elastické oblasti tahové křivky) je u papíru a pergamentu srovnatelný.³⁶⁾ Reakce modulu pružnosti pergamentu na změnu vlhkosti je závislá na způsobu jeho zpracování. V některých případech se v oblasti 20–60 % RH téměř nemění, v jiných s rostoucí vlhkostí klesá. Stejně jako u papíru se výraznější vliv vlhkosti na modul pružnosti projevuje až u vyšší vlhkosti.³⁷⁾ Za vyšší vlhkosti (> 50 % RH) je deformace nad 0,5 % částečně nevratná.³⁸⁾ Vlastnosti jednotlivých pergamentů jsou ovlivněny způsobem zpracování, druhem, stářím a zdravotním stavem zvířete.³⁹⁾

Svazky kolagenových vláken jsou při výrobě pergamentu fixovány vysušením v napjatém, nerovnovážném stavu. Nadměrná vlhkost (> 60 % RH) nebo její kolísání vede k uvolnění struktury kolagenových vláken a následnému kroucení a zvlnění pergamentu.⁴⁰⁾ Pokud pergamen obsahuje větší množství nestabilního

³⁵⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; David Erhardt – Charles Tumosa – Marion Mecklenburg, *Material consequences of the aging of paper*. In: ICOM Committee for Conservation, 1999, Washington 1999, s. 501–506; X. Zou, *Accelerated aging of papers of pure cellulose*; Matija Strlič – Carlota M. Grossi – Catherine Dillon – Nancy Bell – Kalliopi Fouseki – Peter Brimblecombe – Eva Menart – Kostas Ntanos – William Lindsay – David Thickett – Fenella France – Gerrit De Bruin, *Damage function for historic paper. Part II: Wear and tear*. In: Heritage Science [online], 2015, 3:36.

³⁶⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; Leszek Krzemień – Agata Czyżewska – Magdalena Soboń – Roman Kozłowski – Łukasz Bratasz, *Risk of climate-induced damage in historic parchment*. In: Heritage Science [online], 2020, 8:17.

³⁷⁾ L. Krzemień, *Risk of climate-induced damage*; Eric Hansen – Steve Lee – Harry Sobel, *The Effects of relative humidity on some physical properties of modern vellum: Implications for the optimum relative humidity for the display and storage of parchment*. In: Journal of the American Institute for Conservation, 31, 1992, s. 325–342.

³⁸⁾ L. Krzemień, *Risk of climate-induced damage*.

³⁹⁾ A. Quandt, *Parchment treatments*; E. Hansen, *The Effects of relative humidity*.

⁴⁰⁾ J. Zelinger, Konzervace pergamentu; A. Quandt, *Parchment treatments*; Elena Badea – Giuseppe Della Gatta – Tatiana Usacheva, *Effects of temperature and relative humidity on fibrillar collagen in parchment: A micro differential scanning calorimetry (micro DSC) study*. In: Polymer Degradation and Stability, 97, 2012, s. 346–353.

kolagenu, může dojít ke kolapsu kolagenu již při pokojové teplotě, pokud vlhkost přesahuje 60 % RH.⁴¹⁾

Dlouhodobá vlhkost pod kritickou hodnotu vede ke ztrátě vlhkosti vázané přímo na kolagenová vlákna a ke křehnutí. Za tuto kritickou hodnotu se uvádí 40 % RH nebo 25 % RH.⁴²⁾ Pergamen může i za velmi nízké vlhkosti v dobrém stavu přečkat staletí ale jen za předpokladu, že není používán (není s ním manipulováno).⁴³⁾

Nízká vlhkost (< 50 % RH) by mohla představovat riziko pro kompozitní a iluminované objekty, kdy jednotlivé materiály reagují na případné změny vlhkosti s různou intenzitou a existují obavy např. z fyzické ztráty iluminací.⁴⁴⁾

Jedna z forem degradace pergamenů vede k přeměně kolagenu na želatinu. Jejich poměr ovlivňuje výsledné mechanické vlastnosti pergamenu. Kolagen a želatina se vyskytují ve vrstvách, rozdílná schopnost vázat vodu (želatina zadržuje méně vody než kolagen) může vyvolávat napětí mezi vrstvami a ohrozit jejich kohezi. Podle většiny doporučení by vlhkost pro uložení pergamenu neměla klesat pod 45 % RH.⁴⁵⁾ Na druhou stranu bylo zjištěno, že v oblasti 38–46 % RH je nejnižší koeficient vlhkostní objemové roztažnosti pergamenů, a tak z hlediska rozměrových změn se jeví jako výhodnější nižší vlhkost. V této oblasti by měl být obsah vlhkosti želatiny nejlepší i z hlediska chemické stability. Většina zželatinovaného kolagenu je na povrchu pergamenu (povrch je nejvíce vystaven vnějším degradačním vlivům), který obsahuje inkoustovou vrstvu, kterou je především třeba zachovat. Vhodnost podmínek pro ukládání pergamenů, by tedy měla zohledňovat i vhodnosti podmínek pro želatinu.⁴⁶⁾

⁴¹⁾ Elena Badea – Cristina Carsote – Wilfried Vetter – Irina Petroviciu – Lucretia Miu – Manfred Schreiner – Giuseppe Della Gatta, *How parchment responde to temperature and relative humidity: A combined micro DSC, MHT, SEM and FTIR study*. In: ICAMS 2012 - 4th International Conference on Advanced Materials and Systems. Bukurešť, s. 487–492.

⁴²⁾ Hodnotu 40 % uvádí: J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; G. Vyskočilová, *Kůže, useň, pergamen*. Hodnotu 25 % uvádí: W. Wilson, *Environmental guidelines*; E. Hansen, *The Effects of relative humidity*; National Bureau of Standards, *Preservation of the Declaration of Independence and the Constitution of the United States*. Washington 1951.

⁴³⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; Chris Woods, *Storage environment for parchment*. Conservation OnLine [online], 2010.

⁴⁴⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; A. Quandt, *Parchment treatments*.

⁴⁵⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; Chris Woods, *Storage environment for parchment*; ČSN ISO 11799:2006; R. Straka, *Preventivní péče*; I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; University of Illinois Libraries, *Books and Bound Items*. In: Preservation Self-Assessment Program (PSAP) [online], [cit. 10.11.2020].

⁴⁶⁾ Lee Gonzales – Timothy Wess, *The effects of hydration on the collagen and gelatine phases within parchment artefacts*. In: Heritage Science [online], 2013, 1:14.

3.2.3 Silné vrstvy barev a inkoustů, klišová lepidla

Objektům se silnou vrstvou barev a inkoustů vadí nízká vlhkost (silně pod 50 % RH). Pojiva se při nízké vlhkosti smršťují, při špatné soudržnosti s podkladem by mohlo dojít k jejich odloupení, při dobré soudržnosti by mohly způsobit poškození psací podložky. Jedná se o olejová, olejovo-pryskyřičná, a především o klišová pojiva, jejichž vysycháním dochází k nárůstu napětí.⁴⁷⁾

V oblasti 15–70 % RH je nárůst obsahu vlhkosti klišových vrstev lineární a pokles o 10 % RH představuje smrštění o cca 0,23–0,40 %.⁴⁸⁾ Deformace 0,25 % by měla být vratná u papíru i pergamenu, deformace 0,4 % už představuje pro papír určité riziko, mohlo by dojít k nevratné deformaci, popř. u chemicky poškozeného papíru i k natržení.⁴⁹⁾ Při vlhkosti pod 30 % RH hrozí zkřehnutí a praskání klišových vrstev, v rozmezí cca 40–70 % RH je mechanické chování klišů téměř beze změny a ani napětí způsobené vysycháním/bobtnáním v tomto rozmezí by nemělo způsobit jejich nevratné deformace.⁵⁰⁾ Mez pružnosti pigmentovaných vrstev je sice nižší, ale vzhledem k menší objemové odezvě na změnu vlhkosti to nepředstavuje problém.⁵¹⁾ Při vlhkosti 70–80 % RH za běžné teploty již nastává přechod klišu do kaučukovitého stavu, čímž se zvyšuje riziko nevratných deformací.⁵²⁾ Zbobtnání klišových vrstev násobně roste při vlhkosti nad 70 % RH.⁵³⁾

⁴⁷⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

⁴⁸⁾ Marion Mecklenburg, *The effect of atmospheric moisture on the mechanical properties of collagen under equilibrium conditions*. In: Preprints of the Sixteenth Annual Meeting of the American Institute for Conservation, New Orleans, 1988, Washington 1988, s. 231–244; Stefan Michalski, *Paintings - Their response to temperature, relative humidity, shock, and vibration*. In: Art in Transit: Studies in the Transport of Paintings, Washington 1991, s. 223–248; Marion Mecklenburg – Charles Tumosa, *Mechanical behavior of paintings subjected to changes in temperature and relative humidity*. In: Art in Transit: Studies in the Transport of Paintings, Washington 1991, s. 173–216.

⁴⁹⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; L. Krzemień, *Risk of climate-induced damage*.

⁵⁰⁾ D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; Marion Mecklenburg, *Determining the acceptable ranges of relative humidity and temperature in museums and galleries. Part 1, Structural response to relative humidity* [online], 2007.

⁵¹⁾ Marion Mecklenburg – Charles Tumosa – David Erhardt, *Structural response of painted wood surfaces to changes in ambient relative humidity*. In: Painted Wood: History and Conservation, Los Angeles 1998, s. 464–483.

⁵²⁾ D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; Mark McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity range for the safe use and storage of photographic materials*. In: Journal of the Society of Archivists, 17, 1996, s. 7–21.

⁵³⁾ M. Mecklenburg, *Mechanical behavior of paintings*.

V případě olejového filmu je při změnách vlhkosti dosahováno nižších rozměrových změn i napětí. Ve srovnání s křehkou vrstvou jsou rozměrové změny cca 5× menší, záleží na druhu oleje, přítomnosti, množství a druhu pigmentu.⁵⁴⁾ Podle Mecklenburga je i pro extrémně křehké malby bezpečný interval vlhkostí 28–66 % RH.⁵⁵⁾ Při vlhkostech do cca 60 % RH jsou objemové změny olejových vrstev způsobené vlhkostí výrazně menší než při vyšších vlhkostech. V oblasti 45–55 % RH jsou tyto změny nejmenší.⁵⁶⁾

3.2.4 Fotografický materiál

Studie se omezují na fotografický materiál, který je kompozitem vrstvy vysoce citlivé na změny vlhkosti (želatina) a nosiče, který je ke změnám vlhkosti citlivý minimálně (acetát celulózy, polyester, sklo). Střídání vysokých (60–70 % RH) a nízkých vlhkostí (10–20 % RH) vede k praskání emulze.⁵⁷⁾ Při vlhkosti nad 70 % RH za běžné teploty již nastává pro želatinu přechod do kaučukovitého stavu, čímž se zvyšuje riziko nevratných deformací.⁵⁸⁾ Wilson uvádí, že pro všechny fotografické materiály by měla být vhodná vlhkost 30 % RH, neuvádí ale při jaké teplotě.⁵⁹⁾ Fotografický materiál se řadí mezi chemicky nestabilní objekty, které je doporučeno uchovávat při nízké teplotě, až pod bodem mrazu (více odd. 4.2). Výrazné snížení teploty ovlivní relativní vlhkost vzduchu i rovnovážnou vlhkost materiálu. Doporučené rozmezí vlhkosti vzduchu se tak mění s teplotou uložení. Běžná doporučení povolují při nižších teplotách širší rozmezí relativní vlhkosti (viz příloha 1: tab. 4–8).⁶⁰⁾ Má-li být ale obsah vlhkosti ve fotografickém materiálu v mezích zaručujících pouze vratné deformace, bylo by třeba podle výzkumů McCormick-Goodharta při nižších teplotách naopak rozsah povolené vlhkosti zúžit a posunout k nižším hodnotám. Za pokojových teplot by tak pro želatinu a fotografický materiál měla být vhodná vlhkost 35–60 % RH, při –10 °C 25–45 % RH.⁶¹⁾

⁵⁴⁾ M. Mecklenburg, *The effect of atmospheric moisture*; M. Mecklenburg, *Structural response*; S. Michalski, *Paintings*.

⁵⁵⁾ M. Mecklenburg, *Determining the acceptable ranges*. Part 1.

⁵⁶⁾ M. Mecklenburg, *Structural response*; M. Mecklenburg, *Mechanical behavior of paintings*.

⁵⁷⁾ Mark McCormick-Goodhart – Marion Mecklenburg, *Cold storage environments for photographic materials*. In: Final Program and Advance Printing of Paper Summaries, IS&T's 46th Annual Conference, Springfield 1993, s. 277–280.

⁵⁸⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity*.

⁵⁹⁾ W. Wilson, *Environmental guidelines*.

⁶⁰⁾ ČSN ISO 11799:2006; R. Straka, *Preventivní péče*; Canadian Council of Archives, *Environment*.

⁶¹⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity*.

3.2.5 Bezpečné výkyvy vlhkosti

Za bezpečné výkyvy lze označit takové, při nichž nedojde k trvalé deformaci. Jedná se zde pouze o fyzikální hledisko, které nezohledňuje vliv fluktuací na chemickou degradaci. Velikost bezpečných výkyvů vlhkosti záleží na řadě faktorů: druh materiálu, geometrie objektu, složení kompozitu, centrální vlhkost, kolem které k výkyvům dochází. Sorpční křivka většiny organických materiálů má tvar sigmoidy, která se ohýbá u cca 25 % RH a 75 % RH.⁶²⁾ V centrální části jsou tedy nejmenší odezvy na změnu vlhkosti.

Papír (nový i starý) může projít změnou až 50 % RH, aniž by překročil mez elastické deformace.⁶³⁾ Ve srovnání s dalšími materiály používanými na knihy, papír je ten nejstabilnější, co se týče náchylnosti k poškození vlivem změny vlhkosti. Erhardt a Mecklenburg uvádí diagramy bezpečných výkyvů vlhkosti pro některé druhy dřeva (topol, dub, smrk) v závislosti na počáteční vlhkosti.⁶⁴⁾ Podle nich při centrální vlhkosti 50 % RH jsou výkyvy ± 18 % RH zcela bezpečné pro všechny uvedené druhy, směrem k vyšším či nižším vlhkostem se horní či dolní interval bezpečných výkyvů zmenšuje. Při středních hodnotách vlhkosti (40–60 % RH) ± 10 % RH způsobí u dřeva a klišu rozměrové změny, které odpovídají pouze elastickým deformacím.⁶⁵⁾ Michalski uvádí, že změny vlhkosti ± 20 % RH by neměly pro nepoškozené objekty představovat riziko mechanického poškození.⁶⁶⁾ Jedná se o „ozkoušený interval“, který je běžný v neklimatizovaných prostorech, a kterým tedy byl objekt už několikrát bez poškození vystaven.⁶⁷⁾ Jiní teorii „ozkoušeného intervalu“ odmítají s odůvodněním nedostatečných důkazů.⁶⁸⁾ Podle

⁶²⁾ S. Michalski, *Relative humidity*.

⁶³⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*.

⁶⁴⁾ David Erhardt – Marion Mecklenburg – Charles Tumosa – Mark McCormick-Goodhart, *The determination of allowable RH fluctuation*. In: WAAC Newsletter, 17, 1995, s. 19–23; M. Mecklenburg, *Structural response*.

⁶⁵⁾ M. Mecklenburg, *Structural response*; David Erhardt – Marion Mecklenburg – Charles Tumosa, *New versus old wood: Differences and similarities in physical, mechanical, and chemical properties*. In: ICOM Committee for Conservation, 1996, Washington 1996, s. 903–910; Łukasz Bratasz, *Acceptable and non-acceptable microclimate variability: the case of wood*. In: *Basic environmental mechanisms affecting cultural heritage. Understanding deterioration mechanisms for conservation purposes*. COST Action D42, Florencie 2010, s. 49–58; D. Erhardt, *The determination of allowable RH fluctuation*.

⁶⁶⁾ S. Michalski, *Relative humidity*.

⁶⁷⁾ Podle měření SZÚ vlhkost v obytných prostorech v ČR klesá k 30 % RH, v topné sezóně k 20 % RH. Maximální vlhkosti se pohybují kolem 60 % RH, mimo topnou sezónu až k 75 % RH. Státní zdravotnický ústav, *Závěrečná zpráva z měření kvality vnitřního prostředí a mikroklimatických parametrů ve školách*. 2008; *Měření vnitřního ovzduší v mateřských školách (období 2015–2016)*. 2016; *Monitoring vnitřního ovzduší bytů*. 2016. Vše dostupné na www.szu.cz.

⁶⁸⁾ M. Eibl, *Learning from history*.

Michalskeho by ani pokles o 40 % RH neměl být pro většinu materiálů nebezpečný (volné kůže, textilie, většina archiválií), naopak by měl být obdobím pomalejší chemické degradace. Za větší riziko mechanického poškození považuje výkyvy směrem k vyšším vlhkostem. Zbobtnání některých vrstev představuje vyšší riziko delaminace vrstvených objektů, slepení sousedních objektů, krabacení papíru.⁶⁹⁾

Podstatná je nejen velikost ale i délka výkyvu. Nejvíce stresující jsou výkyvy delší, než je čas reakce materiálu, a kratší, než je doba relaxace napětí.⁷⁰⁾ Přičemž plná odpověď dřevěné desky na změny vlhkosti je dosažena v řádu dnů až týdnů, stejně tak u olejové vrstvy, samostatný pergamen potřebuje asi tři týdny na přizpůsobení se novým podmínkám, volné plátno a klišové vrstvy reagují v řádu minut až hodin, volný papír zareaguje na skokovou změnu okolní vlhkosti v řádu minut, knižní blok v řádu týdnů, přičemž vnitřní listy výrazně pomaleji než vnější.⁷¹⁾ Případný vliv krátkodobých fluktuací se projeví především u tenkých hygroskopických objektů a na površích. Denní cyklus 40–80 % RH se na velké vrstvě papírů kondicionované na 60 % RH už 1 cm od povrchu prakticky neprojevuje, podobně u dřeva se kolísání vlhkosti okolí projevuje do hloubky 1,5 cm.⁷²⁾ Také relaxační časy se liší v závislosti na materiálu, teplotě, vlhkosti a geometrii objektu a pohybují se v řádu dnů až měsíců.⁷³⁾ Nízké teploty i vlhkosti zpomalují přizpůsobení se vlhkostním změnám i následnou relaxaci vzniklého napětí. Čím nižší teploty a vlhkost, tím větší napětí při stejné deformaci. Mechanické namáhání spojené se změnou vlhkosti je tedy méně stresující při vyšších vlhkostech.⁷⁴⁾

Cyklické deformace v elastické(!) oblasti nepředstavují riziko trvalé deformace a cyklické výkyvy vlhkosti v této oblasti by měly být z hlediska mechanické

⁶⁹⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

⁷⁰⁾ S. Michalski, *Relative humidity*.

⁷¹⁾ S. Michalski, *Paintings*; D. Erhardt, *New versus old wood*; J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; M. A. L. J. Fransen, *Transient moisture exchange between paper and environment*. Eindhoven University of Technology 2010; Al Carver-Kubik – James Reilly, *The mechanical behavior of library and archives materials*. In: *The Mechanics of Art Materials and Its Future in Heritage Science*, Washington 2019, s. 75–86; Tim Padfield, *The interaction of water vapour with paper*. In: *Conservation Physics* [online], 2006.

⁷²⁾ T. Padfield, *The interaction of water vapour with paper*; Ł. Bratasz, *Acceptable and non-acceptable microclimate variability*.

⁷³⁾ M. Mecklenburg, *Structural response*; M. Mecklenburg, *Mechanical behavior of paintings*.

⁷⁴⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; T. Padfield, *How to keep*; Marion Mecklenburg – Mark McCormick-Godhart – Charles Tumosa, *Investigation into the deterioration of paintings and photographs using computerized modeling of stress development*. In: *Journal of the American Institute for Conservation*, 33, 1994, s. 153–170.

odolnosti materiálu bezpečně.⁷⁵⁾ Pokud dojde k přechodu do oblasti plastické deformace, může prasklina při cyklickém namáhání nepozorovatelně růst, až dosáhne kritické velikosti a dojde k náhlému zlomu (únava materiálu). Počet cyklů, který vede k poškození, je závislý na velikosti amplitudy. Většina materiálů historických objektů vydrží tisíce cyklů v oblasti elastické deformace a snese bez mechanického poškození cyklické změny vlhkosti v rozmezí 35–65 % RH.⁷⁶⁾ Nicméně i denní cykly teploty a vlhkosti mohou být v některých případech dostatečné pro vznik únavových trhlin.⁷⁷⁾

Změny ± 10 % RH (krátkodobé či sezónní) by neměly být rizikem pro většinu materiálů a objektů kromě objektů vysoce citlivých jako jsou papíry a pergameny se silnou vrstvou barvy, chemicky poškozené materiály (např. dlouhá expozice UV, kyselé papíry), orientální papíry. Krátkodobé změny ± 5 % RH by neměly být rizikem ani pro tyto vysoce citlivé objekty. Z hlediska relaxace hygroskopických materiálů je sezónní změna ± 10 % RH srovnatelná s krátkodobými změnami ± 5 % RH.⁷⁸⁾

Silně náchylné k poškození vlivem fluktuace vlhkosti jsou pergameny. Pergamen reaguje na vlhkost o něco víc než papír. Při dané relativní vlhkosti kolagen obsahuje asi dvakrát tolik vlhkosti než celulóza.⁷⁹⁾ Zároveň inkoustová vrstva na pergamenu bývá tlustší. Pergameny mají hladší povrch a mechanické ukotvení inkoustové vrstvy je horší než u papíru. Proto u pergamenů dochází snáz k odlupování barevné vrstvy.⁸⁰⁾ Více než pergamen coby psací podložka je ohrožen text. Za bezpečné kolísání vlhkosti, které by nemělo představovat významné rozměrové změny pergamenu, se uvádí ± 5 % RH pro RH 30–65 %.⁸¹⁾

Některé záznamy (letecké fotografie, filmy, magnetické pásky) potřebují pro přesné čtení přesné podmínky. Uvádí se (50 ± 5) % RH a (22 ± 2) °C (malý teplotní

⁷⁵⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity*; D. Erhardt, *New versus old wood*.

⁷⁶⁾ M. Mecklenburg, *Temperature and relative humidity effects*.

⁷⁷⁾ S. Michalski, *Paintings*.

⁷⁸⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

⁷⁹⁾ W. Wilson, Environmental guidelines; Matija Strlič – Carlota Grossi – Catherine Dillon, Nancy Bell – Kalliopi Fouseki – Peter Brimblecombe – Eva Menart – Kostas Ntanos – William Lindsay – David Thickett – Fenella France and Gerrit De Bruin, *Damage function for historic paper. Part III: Isochrones and demography of collections*. In: Heritage Science [online], 2015, 3:40; L. Krzemień, *Risk of climate-induced damage*; Carmen-Mihaela Popescu – Callum Hill – Craig Kennedy, *Variation in the sorption properties of historic parchment evaluated by dynamic water vapour sorption*. In: Journal of Cultural Heritage, 17, 2016, s. 87–94.

⁸⁰⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

⁸¹⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; E. Hansen, *The Effects of relative humidity*.

interval je kvůli udržení stabilní vlhkosti, která má větší vliv na rozměr než teplota sama o sobě). Větší problém se čtením nastává při nízké vlhkosti než při vyšší (protože pásy se s věkem samovolně smršťují).⁸²⁾

Přijatelnost změn relativní vlhkosti je dobré posuzovat i s ohledem na změny teploty prostředí. S klesající teplotou při konstantní relativní vlhkosti vzduchu roste rovnovážná vlhkost obsažená v materiálu.⁸³⁾ Z hlediska zajištění mechanické stability (eliminace objemových změn) by mělo být cílem udržení pokud možno konstantního obsahu vlhkosti v materiálu (ne v okolním vzduchu). Z tohoto hlediska je za vyšších teplot přijatelná i vyšší relativní vlhkost okolního vzduchu. Takovéto podmínky ale bohužel podporují chemickou degradaci materiálu.

3.3 Vliv vlhkosti a jejích výkyvů na chemickou stabilitu hygroskopických materiálů

Obsah vlhkosti v materiálu (ovlivněný relativní vlhkostí okolí) se projevuje nejen na jeho mechanických vlastnostech, ale ovlivňuje i chemickou stabilitu. Obsah vlhkosti určuje typ degradační reakce, rychlost je pak určena teplotou.⁸⁴⁾ Vlhkost se aktivně podílí především na hydrolytickém štěpení, ale účastní se i oxidačních reakcí. Tyto dva děje mají na svědomí 90 % poškození papíru.⁸⁵⁾ Snížení vlhkosti tak zvyšuje chemickou stabilitu organických materiálů.⁸⁶⁾

3.3.1 Papír

Z hlediska chemické stability materiálu by byla optimální taková vlhkost, kdy voda vytvoří monomolekulární vrstvu na všech vazebných místech. Tím by bylo zamezeno sítování (a následnému křehnutí) a zároveň by nebyl k dispozici přebytek vody, který by umožňoval hydrolyzu makromolekul (a následnou ztrátu pevnosti).⁸⁷⁾ V případě papíru se jedná o vlhkost v rozmezí 20–30 % RH, kdy rovnovážná vlhkost dosahuje 3–5 %, ⁸⁸⁾ takové vlhkosti jsou často z hlediska me-

⁸²⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

⁸³⁾ M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III*; L. Gonzales, *The effects of hydration*; A. Schulze, *How the usual museum climate*; Christer Fellers, *The interaction of paper with water vapour*. In: Monica Ek – Göran Gellerstedt – Gunnar Henriksson, *Pulp and paper chemistry and technology*, Berlin 2009, s. 109–144.

⁸⁴⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*.

⁸⁵⁾ D. Sebera, *The commission on preservation*.

⁸⁶⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; M. Mecnkensburg, *Temperature and relative humidity effects*.

⁸⁷⁾ D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*.

⁸⁸⁾ D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*; M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III*; T. Padfield, *The interaction of water vapour with paper*; C. Fellers, *The interaction of paper with water vapour*.

chanických vlastností nevyhovující. Je-li však snížení vlhkosti v mezích bezpečných s ohledem na mechanické vlastnosti materiálů, může přispět k prodloužení životnosti materiálu. Ačkoli hydrolyza celulózy by byla výrazně potlačena až při cca 20 % RH,⁸⁹⁾ i v intervalu 30–60 % RH (vlhkosti bezpečné z hlediska mechanického poškození) pokles vlhkosti omezí hydrolyzu celulózy 2–5×.⁹⁰⁾ Ačkoli je hydrolyza dominantní degradační reakcí celulózy za tmy,⁹¹⁾ není jediným degradačním dějem a celkové prodloužení životnosti papírů při poklesu o 20 % RH se předpokládá jen na dvojnásobek.⁹²⁾

3.3.2 Pergamen

Vysoká vlhkost je rizikem pro pergameny, u kterých hrozí jak hydrolytické štěpení polypeptidů, tak i želatinace (denaturace kolagenu). Doporučené podmínky uložení pergamenů 50–65 % RH⁹³⁾ zajišťují ohebnost pergamenu a snižují riziko mechanického poškození.⁹⁴⁾ Při vlhkosti nad 40 % RH však může docházet k želatinaci a biologickému napadení.⁹⁵⁾ Při dlouhodobém uložení pod 40 % RH dochází ke ztrátě vody (z mezivláknových prostor, při vlhkosti pod 25 % RH i z kolagenových vláken), nedostatek vody pak zamezuje jak hydrolytickému tak i fotohytickému štěpení kolagenu.⁹⁶⁾ Na tyto výsledky se odvolává i Erhardt, když pro proteinové materiály doporučuje rozmezí 25–40 % RH a hodnoty nad 40 % RH považuje za rizikové.⁹⁷⁾ Z hlediska chemické stability a dlouhodobého zachování pergamenu se tedy jeví výhodnější nižší vlhkost (cca 30 % RH), ta ale způsobuje křehnutí pergamenu a možné kroucení, což ztěžuje manipulaci a může vést k okamžitému mechanickému poškození objektu. Nízká vlhkost představuje riziko především pro iluminované a kompozitní objekty.⁹⁸⁾

⁸⁹⁾ D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*.

⁹⁰⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*.

⁹¹⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*.

⁹²⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III*.

⁹³⁾ I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; ČSN ISO 11799:2006; R. Straka, *Preventivní péče*; J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*.

⁹⁴⁾ E. Hansen, *The Effects of relative humidity*.

⁹⁵⁾ E. Hansen, *The Effects of relative humidity*; A. Quandt, *Parchment treatments*.

⁹⁶⁾ E. Hansen, *The Effects of relative humidity*; J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*.

⁹⁷⁾ D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*.

⁹⁸⁾ J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; A. Quandt, *Parchment treatments*.

3.3.3 Výkyvy vlhkosti

Vlhkost absorbovaná ze vzduchu nejprve kondenzuje na povrchu. Odtud se dál transportuje materiálem. Při migraci kapalné vody papírem dochází na rozhraní vlhkého a suchého papíru k hromadění vodorozpustných látek vyluhovaných z papíru. Zároveň dochází při migraci vody papírem k intenzivnější oxidaci, jejíž produkty (nízkomolekulární kyseliny, hydroperoxydy) se taktéž hromadí na rozhraní a urychlují další průběh degradace (depolymerace) a to nejen na rozhraní, ale i v jeho okolí.⁹⁹⁾ Snížení vlhkosti vypařováním pak může vést k dalším chemickým reakcím na fázovém rozhraní pevná látka-kapalina.¹⁰⁰⁾ Fluktuace vlhkosti tak neohrožuje materiál pouze z hlediska mechanického poškození (trvalá deformace, únavové praskání), ale může mít vliv i na chemickou degradaci. Výraznější poškození okrajů stránek a krajních listů se někdy dává do souvislosti právě s fluktuací vlhkosti.¹⁰¹⁾ Při experimentech vedlo cyklování vlhkosti k významnému poklesu polymeračního stupně celulózy a k následnému poklesu pevnosti papíru.¹⁰²⁾ Degradace při cyklování vlhkosti probíhala minimálně stejně rychle jako při vyšší vlhkosti.¹⁰³⁾ Také v případě umělého stárnutí pergamenu za zvýšené teploty a cyklické vlhkosti došlo k výraznějšímu poškození (výraznější pokles teploty smrštění a změna barevnosti) než za stabilních podmínek.¹⁰⁴⁾ Tyto výsledky jsou v rozporu s doporučením využít zimní období s nižší vlhkostí jako dobu pomalejší chemické degradace.¹⁰⁵⁾ Vhodnost sezónních změn vlhkosti (v závislosti na vnějším klimatu

⁹⁹⁾ *Sorpční vlastnosti vláken*. Prezentace k přednášce. In: elernin.tul.cz [online], [cit. 15.12.2020]; Myung-Joon Jeong, Anne-Laurence Dupont, E. René de la Rie, *Degradation of cellulose at the wet-dry interface: I-study of the depolymerization*. In: Cellulose, 19, 2019, s. 1135–1147; Myung-Joon Jeong, Anne-Laurence Dupont, E. René de la Rie, *Degradation of cellulose at the wet-dry interface. II. Study of oxidation reactions and effect of antioxidants*. In: Carbohydrate Polymers, 101, 2014, s. 671–683; Zied Souguir, Anne-Laurence Dupont, E René de la Rie, *Formation of brown lines in paper: Characterization of cellulose degradation at the wet-dry interface*. In: Biomacromolecules, 9, 2008, s. 2546–2552.

¹⁰⁰⁾ G. Vyskočilová, *Kůže, useň, pergamen*.

¹⁰¹⁾ Irene Brückle – Gerhard Banik, *The introduction of water into paper*. In: Gerhard Banik, Paper and water: A guide for conservators, Oxford 2011, s. 255–288.

¹⁰²⁾ John Bogaard – Paul Whitmore, *Explorations of the role of humidity fluctuation in the deterioration of paper*. In: Studies in Conservation, 47, 2002, s. 11–15; M. Sandy, *Changes in the tensile properties of paper*.

¹⁰³⁾ Spiros Zervos, *Natural and accelerated ageing of cellulose and paper: A literature review*. In: Arnaud Lejeune – Thibaut Deprez (eds.), Cellulose: Structure and Properties, Derivatives and Industrial Uses, 2010, s. 155–203.

¹⁰⁴⁾ Marie Sarah Kern – Andrea Pataki-Hundt – Jan Wouters – Daniel P. Kirby, *Accelerated ageing of parchment: Investigation of a photo catalysed, low-heat approach*. In: Restaurator, 39, 2018, s. 33–69.

¹⁰⁵⁾ S. Michalski, *Relative humidity*; D. Erhardt, *Chemical and physical changes*.

a možnostech budovy) dokládá Michalski absencí negativních projevů v kanadských archivech, kde vlhkost v zimě klesá k 10 % RH.¹⁰⁶⁾ Doporučená „zimní“ hodnota vlhkosti byla v Kanadě (1979) posunuta na 38 % RH z „letních“ 50 % RH.¹⁰⁷⁾

Vzhledem k celkem dobré stabilitě celulózy i kolagenu je třeba při experimentech používat poměrně extrémní podmínky, jinak jsou výsledky neměřitelné. Při všech výše zmíněných experimentech bylo použito rychlé střídání (3× a více během 24 hodin) poměrně extrémních hodnot vlhkosti: 25 % a 75 % RH,¹⁰⁸⁾ 30 % a 80 % RH,¹⁰⁹⁾ 35 % a 75 % RH.¹¹⁰⁾ Je tedy otázkou, nakolik jsou tyto experimentální výsledky převoditelné do reálných podmínek. Pokud je absorpce vlhkosti rychlá, dochází při ní k lokálnímu zvýšení teploty. Čím sušší je materiál, tím více tepla se může uvolnit.¹¹¹⁾ Tím může být ovlivněn i průběh degradace a výsledky experimentu. V případě Sandyho experimentu¹¹²⁾ se degradace celulózy projevila především u kysele poškozeného materiálu, a jen u něho byl také patrný negativní vliv cyklující vlhkosti. V případě umělého stárnutí pergamentu při cyklující vlhkosti došlo k výraznějšímu poškození až při stárnutí při 50 °C,¹¹³⁾ přičemž stárnutím při teplotách do 40 °C se zvýšení vlhkosti ani její cyklování na teplotě smrštění výrazně negativně neprojevovalo.¹¹⁴⁾

Rychlá absorpce vlhkosti se považuje za riziko především v případě kolagenních materiálů. Případné lokální zvýšení teploty by mohlo vést k tepelnému smrštění nebo želatínaci velmi poškozených pergamentů a usně.¹¹⁵⁾ Teplota smrštění silně poškozených pergamentů klesá k 30 °C.¹¹⁶⁾

Na základě rozsáhlých výzkumů degradovaných papírů Strlič et al. dochází

¹⁰⁶⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

¹⁰⁷⁾ S. Michalski, *Museum climate and global climate*.

¹⁰⁸⁾ J. Bogaard, *Explorations of the role of humidity fluctuation*.

¹⁰⁹⁾ M. Sandy, *Changes in the tensile properties of paper*.

¹¹⁰⁾ M. Kern, *Accelerated ageing of parchment*.

¹¹¹⁾ *Sorpční vlastnosti vláken*; I. Brückle, *The introduction of water into paper*.

¹¹²⁾ M. Sandy, *Changes in the tensile properties of paper*.

¹¹³⁾ M. Kern, *Accelerated ageing of parchment*.

¹¹⁴⁾ E. Badea, *Effects of temperature and relative humidity*.

¹¹⁵⁾ G. Vyskočilová, *Kůže, useň, pergamen*.

¹¹⁶⁾ Elena Badea – Dorte V. Poulsen Sommer – Kathleen Mühlen Axelsson – René Larsen – Alexandra Kuryshva – Lucreția Miu – Giuseppe Della Gatta, *Damage ranking of historic parchment: From microscopic studies of fibre structure to collagen denaturation assessment by micro DSC*. In: e-PreservationScience, 97, 2012, s. 97–109; Alenka Možir – Irena Kralj Cigić – Marjan Marinšek – Matija Strlič, *Material properties of historic parchment: A reference collection survey*. In: *Studies in Conservation*, 59, 2014, s. 136–149.

k závěru, že výkyvy vlhkosti ± 10 % RH nemají vliv na rychlost degradace papíru.¹¹⁷⁾ Krátkodobé výkyvy, popř. sezónní změny o 10 % RH by neměly představovat riziko ani pro další materiály, pokud se nejedná o vysoce citlivý objekt, např. již významně poškozený.¹¹⁸⁾ Citlivost na výkyvy vlhkosti je dána především mechanickým chováním materiálů (rozdílnou vlhkovou roztažností).

4 Teplota

Zatímco riziko mechanického poškození objektu je ovlivněno především vlhkostí, jeho životnost (délku fyzické existence) lze ovlivnit především teplotou. Teplota je hlavním faktorem, který určuje rychlost chemické degradace materiálů, a pokud je teplota razantně snížena, míra vlhkosti se na rychlosti degradace už příliš neprojeví. Obecně se proto doporučuje prodloužit životnost raději snížením teploty než vlhkosti.¹¹⁹⁾

Zároveň ale chemická stabilita materiálu ovlivňuje i rychlost změn mechanické odolnosti. Podle výsledků Strliče et al. trhliny v papíru s průměrným polymeračním stupněm celulózy nad 800 vznikají náhodně a nezávisle na počtu použití. Pokud je polymerační stupeň v rozmezí 300–800, je míra opotřebenosti funkcí polymeračního stupně a počtu použití. Při polymeračním stupni celulózy pod 300 dojde k poškození papíru téměř při každém použití.¹²⁰⁾

4.1 Vliv teploty a jejích výkyvů na fyzikální vlastnosti/mechanickou odolnost hygroskopických materiálů

Vliv teploty na mechanické poškození předmětů je v běžném rozsahu teplot zanedbatelný. Je jen nutno brát ohled na změnu mechanického chování polymerních materiálů při přechodu mezi skelným a kaučukovitým stavem. Za nižších teplot, ve skelném stavu, materiál ztrácí pružnost, všechny deformace jsou vratné, ovšem už při malé deformaci může dojít k prasknutí. Při vyšších teplotách, v kaučukovitém stavu, je možno dosáhnout větších deformací bez prasknutí, ovšem část deformace může být nevratná. Přítomnost změkčovadel (zbytky rozpouštědel) včetně vody z vlhkosti posouvá skelný přechod k nižším teplotám. U suché želatiny

¹¹⁷⁾ M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III.*

¹¹⁸⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature; Museums, Galleries, Archives, and Libraries.* In: ASHRAE Handbook 2011. HVAC Applications. ASHRAE, 2011, kap. 23.

¹¹⁹⁾ D. Erhardt, *Chemical and physical changes*; D. Sebera, *The commission on preservation*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; T. Padfield, *How to keep*; M. Mecklenburg, *Temperature and relative humidity effects*; D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*; M. McCormick-Goodhart, *Cold storage environments*; Tim Padfield, *Designing a museum store.* In: Conservation Physics [online], 1996.

¹²⁰⁾ M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part II.*

dochází ke skelnému přechodu kolem 200 °C, při 70 % RH nastává skelný přechod při pokojové teplotě.¹²¹⁾ Neklesnou-li při střední vlhkosti teploty z běžných hodnot pod cca 10 °C, nemělo by u běžných polymerních materiálů (klíž, pryskyřice, oleje, malířské barvy, běžné moderní polymerní materiály) dojít k významné změně mechanického chování.¹²²⁾ Pokud nedojde k neopatrné manipulaci, nemělo by být ani snížení pružnosti nebezpečné.

Teplotní roztažnost většiny organických materiálů je v běžném intervalu teplot zanedbatelně malá, zvláště ve srovnání s objemovými změnami způsobenými změnou vlhkosti.¹²³⁾ Teplota má vliv na relativní vlhkost vzduchu a na rovnovážný obsah vlhkosti v materiálech. Při konstantní relativní vlhkosti vzduchu s klesající teplotou roste rovnovážná vlhkost materiálu. Např. u dřeva je teplotní smrštění zanedbatelné ve srovnání s bobtnáním způsobeným vyšší rovnovážnou vlhkostí, v případě klihu je teplotní smrštění téměř kompenzováno vyšší rovnovážnou vlhkostí.¹²⁴⁾

Vysoce (chemicky) nestabilní materiály je doporučeno uchovávat pod bodem mrazu. Ačkoli takto nízké teploty sebou nesou riziko mechanického poškození, omezení chemické degradace je zde nesporným přínosem.

4.2 Vliv teploty a jejích výkyvů na chemickou stabilitu hygroskopických materiálů

Většina organických materiálů degraduje podobnými mechanismy (hydrolyza, oxidace), ale liší se aktivační energií, a tedy rychlostí degradace. Většina reakcí celulózy je citlivá na teplotu, uvádí se aktivační energie v rozmezí 80–146 kJ/mol.¹²⁵⁾ Ke zpomalení reakcí na polovinu tedy dojde při poklesu teploty o 4–6 °C. Pro magnetická média je uvedena dolní hranice aktivační energie 60 kJ/mol, v nejhorších případech 20 kJ/mol,¹²⁶⁾ tj. k poklesu reakční rychlosti na polovinu už je třeba pokles o 9 °C, resp. o 28 °C.

Spolu se snížením reakčních rychlostí degradačních pochodů omezuje nižší

¹²¹⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity*.

¹²²⁾ S. Michalski, *Paintings*; Marion Mecklenburg, *Determining the acceptable ranges of relative humidity and temperature in museums and galleries. Part 2, Structural response to temperature* [online], 2007; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; Irena Prokopová, *Makromolekulární chemie*. Praha 2007, s. 51.

¹²³⁾ M. Mecklenburg, *Determining the acceptable ranges. Part 2*; M. Mecklenburg, *Mechanical behavior of paintings*.

¹²⁴⁾ S. Michalski, *Paintings*.

¹²⁵⁾ D. Sebera, *The commission on preservation*; S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; D. Erhardt, *Accelerated vs. natural aging*.

¹²⁶⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

teplota i vylučování případných polutantů, jejichž zdrojem je právě uložený materiál.¹²⁷⁾

Doporučovaná teplota pro uložení běžných archiválií se pohybuje v rozmezí 15–25 °C, s doporučením, že nižší teploty jsou z hlediska chemické stability výhodnější.¹²⁸⁾ Dolní hranici zde zohledňuje i teplotní komfort člověka coby uživatele.

Vysoce (chemicky) nestabilní objekty je doporučeno ukládat při teplotách pod bodem mrazu. Jedná se hlavně o filmy a negativy (především barevné) a magnetické pásky (audio i datové). Jejich nosičem jsou nestabilní acetát a nitrát celulózy, pro něž jsou doporučené teploty –10 až –20 °C.¹²⁹⁾ Ostatní (fotografie, černobílé filmy, fotografické tisky) nebo smíšené fotografické sbírky je také doporučeno uchovávat při nízkých teplotách –10 až 3 °C.¹³⁰⁾ Pokud je možno udržet nízkou vlhkost (20–30 % RH) uvádí se i pro fotografické sbírky jako přijatelné i teploty kolem 7 °C.¹³¹⁾ Nicméně většina (dobře provedených) černobílých fotografií na papírové, skleněné nebo polyesterové podložce je považována za stejně stabilní materiál, jako jsou nekyselé papíry.¹³²⁾

Na základě chemické stability materiálů (i reálných objektů) uvádí Michalski¹³³⁾ očekávanou životnost některých objektů při 20 °C a 50 % RH:

Vysoce stabilní materiály: 300–1000 let

Pergameny, nekyselé papíry, dřevo, většina černobílých fotografií (na papírové, skleněné, PES podložce) a mikrofiší, většina kolodiových negativů na skle, malby na dřevě, plátně a stabilním papíru.

Středně stabilní materiály: 100–300 let

Mírně kyselé papíry (většina papírů), většina černobílých negativů a filmů na acetátové a nitrátové podložce, albuminové fotografie, některé kolodiové skleněné negativy, některé barevné fotografie, dobře provedená optická média.

¹²⁷⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*; P. Larsen, *Low-energy museum storage*.

¹²⁸⁾ Technické muzeum v Brně, *Metodika uchování předmětů kulturní povahy*; I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; ČSN ISO 11799:2006; R. Straka, *Preventivní péče*; Canadian Council of Archives, *Environment*; W. Wilson, *Environmental guidelines*; Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*; A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; ČSN ISO 11799:2017; BS 4971:2017.

¹²⁹⁾ ČSN ISO 11799:2006; ČSN ISO 11799:2017; Canadian Council of Archives, *Environment*; BS 4971:2017.

¹³⁰⁾ I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; ČSN ISO 11799:2006; R. Straka, *Preventivní péče*; Canadian Council of Archives, *Environment*; Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*; A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; ČSN ISO 5466. *Zpracované fotografické filmy. Požadavky na uložení*. 1994; ČSN ISO 6051. *Zpracované fotografické papíry. Požadavky na uložení*. 1994.

¹³¹⁾ I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; ČSN ISO 11799:2006; Canadian Council of Archives, *Environment*.

¹³²⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

¹³³⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

Nestabilní materiály: 30–100 let

Silně kyselé papíry, špatně provedené a většina barevných fotografií, některé acetátové a nitrátové filmy a negativy, magnetická média, špatně provedená optická média.

Návrat z nízkých teplot k běžným teplotám znamená opětné urychlení degradačních reakcí. Čím nižší je teplota uložení, tím více se projeví doba, kterou objekt stráví při běžné teplotě.¹³⁴⁾ Jakýkoli exkurz do vyšších teplot zkracuje očekávanou životnost materiálu. Na základě teoretických výpočtů o vlivu teploty na rychlost chemické reakce Sebera¹³⁵⁾ došel k závěru, že při sezónních cyklech teploty, materiál degraduje rychleji, než kdyby byla teplota celoročně na průměrné teplotě. Pokud je zimní teplota 15 °C a letní 25 °C, je očekávaná životnost materiálu zkrácena cca na polovinu ve srovnání s životností při celoroční stabilní teplotě 20 °C. Na zkrácení životnosti se projeví především letní vyšší teplota. Podle Strliče et al. by se ale výkyvy teploty ± 5 °C neměly na degradaci papíru projevit.¹³⁶⁾

5 Isopermy

Vliv klimatických podmínek na životnost materiálu se snaží kvantifikovat metoda isoperm. Platnost této metody není absolutní, jde spíše o orientační pomůcku. Na základě výsledků experimentů, obsahu rovnovážné vlhkosti a Arrheniovy rovnice byly sestaveny funkce degradace papíru jako závislost na teplotě a relativní vlhkosti, popř. i pH. Vzniklé isopermy spojují oblasti s odlišnými podmínkami (teplota a relativní vlhkost), ale se stejnou rychlostí degradace, potažmo stejnou životností. Určení rychlosti degradace je relativní, vztažené k výchozímu stavu: 20 °C a 50 % RH, popř. pH 8. (Obr. 2.) Na základě těchto funkcí lze přibližně odhadnout, jakou měrou se projeví změna vlhko-teplotních podmínek na míře degradace materiálu a jeho životnosti. Tyto funkce zohledňují především ztrátu pevnosti papíru spojenou s hydrolyzou a oxidací celulózy.¹³⁷⁾ Na stejném principu byla zpracována i předpokládaná životnost fotografického materiálu (Obr. 3.).¹³⁸⁾

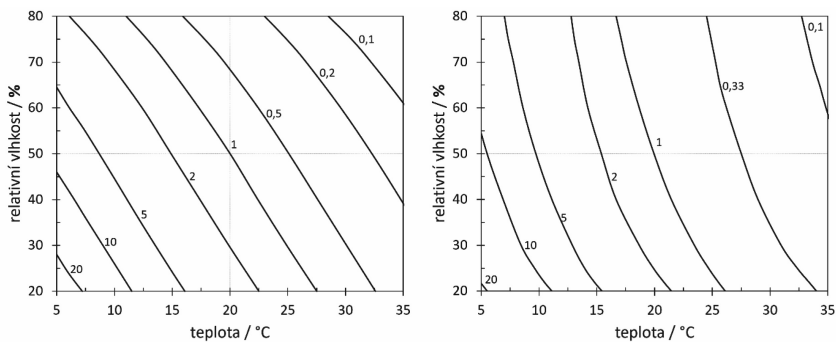
¹³⁴⁾ S. Michalski, *Guidelines for humidity and temperature*.

¹³⁵⁾ D. Sebera, *The commission on preservation*.

¹³⁶⁾ M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III*.

¹³⁷⁾ D. Sebera, *The commission on preservation*; M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III*.

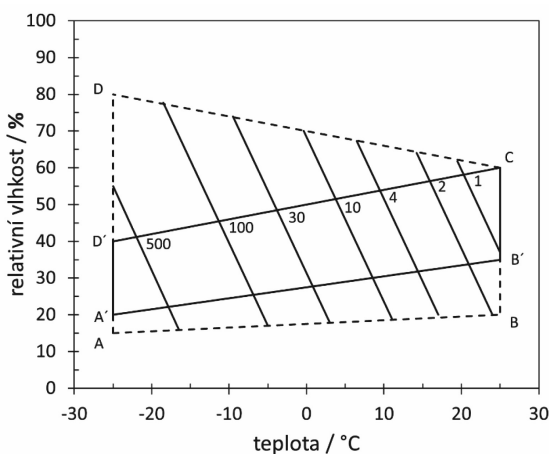
¹³⁸⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity*.

Obr. 2. Isopermy spojující oblasti s předpokládanou stejnou životností. Hodnoty na isopermách uvádí předpokládanou změnu životnosti oproti výchozímu bodu 20 °C a 50 % RH

Vlevo: isopermy pro pH 8 podle Strliče et al. (překresleno podle Strlič et al.¹³⁹⁾

Vpravo: isopermy podle Sebera pro aktivaci energii 104 kJ/mol (překresleno podle Sebera¹⁴⁰⁾

Obr. 3. Isopermy pro fotografický materiál. Oblast ABCD zajišťuje chemickou stabilitu materiálu. Vnitřní oblast A'B'CD' zajišťuje chemickou i mechanickou stabilitu materiálu (překresleno podle McCormick-Goodhart¹⁴¹⁾)

¹³⁹⁾ M. Strlič, *Damage function for historic paper. Part III.*

¹⁴⁰⁾ D. Sebera, *The commission on preservation.*

¹⁴¹⁾ M. McCormick-Goodhart, *The allowable temperature and relative humidity.*

6 Závěr

Určení optimálních klimatických parametrů v archivních depozitářích není snadný úkol, a to i v případě, že vezmeme v úvahu pouze hledisko maximální ochrany archiválií. Optimum z hlediska mechanických vlastností, tedy i odolnosti proti mechanickému poškození, se totiž neshoduje s optimem z hlediska maximální chemické stability, tedy maximální životnosti objektu. Takové snížení vlhkosti, které by vedlo k významnému prodloužení životnosti celulózových a kolagenních materiálů, by již znamenalo významné riziko jejich mechanického poškození, zvláště u kompozitních, popř. chemicky degradovaných objektů (např. knihy, iluminace, kyselé papíry). A takové snížení teploty, které by výrazně zvýšilo životnost všech objektů, může negativně ovlivnit mechanické vlastnosti některých materiálů a zároveň zvýšit riziko kondenzace vlhkosti a rozvoje plísní. Kromě toho odlišné vlastnosti různých materiálů komplikují doporučení vhodných podmínek v případě kompozitních objektů nebo smíšených fondů.

Závěrem této studie proto mohou být nutně pouze shrnutí obecných poznatků:

Střední oblast relativní vlhkosti (40–60 % RH) představuje vlhkost, na níž je většina objektů zvyklá (byla v ní vyrobena, užívána) a v níž je nejmenší napětí dané rozdílnými vlhkostrannými roztažnostmi různých materiálů. V této oblasti je nejnížší odezva na změny vlhkosti u většiny materiálů. Z hlediska současné praxe v Národním archivu se jedná o asymetrické rozšíření intervalu 55 ± 5 % RH. Změny vlhkosti ± 10 %, resp. ± 5 % RH by v této oblasti pro většinu objektů měly představovat jen minimální, resp. žádné riziko mechanického poškození.

Požadovaná hodnota vlhkosti by měla být nastavena v rámci středních hodnot RH tak, aby byla co nejsnáze udržitelná, čímž se nejlépe předejde vlhkostranným výkyvům. Při nastavení povoleného výkyvu vlhkosti je pak třeba brát v úvahu i homogenitu prostředí depozitáře a přesnost čidel vzduchotechniky.

Připuštění teploty až 25 °C opět představuje rozšíření intervalu přijatelných hodnot teploty. Je však třeba si uvědomit, že každé snížení teploty o cca 5 °C znamená teoretické prodloužení životnosti řady materiálů na cca dvojnásobek. Zvláštní pozornost stojí za to věnovat chemicky nestabilním materiálům (popř. výjimečným unikátům) a snížením teploty zpomalit jejich chemickou degradaci. Teplota by měla být co nejnížší ale udržitelná.

Při volbě nižších teplot je potřeba vzít v úvahu možnosti kontroly relativní vlhkosti prostředí. Snížení teploty totiž může vést k nárůstu relativní vlhkosti vzduchu, kondenzaci vlhkosti na chladných površích a zvýšení rizika napadení plísněmi.

Výrazně „nepřirozené“ podmínky je obtížné a nákladné udržovat konstantní a zvyšuje se tak riziko častých výkyvů, přičemž právě výrazné kolísání lze považovat za jeden z hlavních faktorů, které uložené objekty poškozují.

Jakékoli zvolené podmínky uložení jsou vždy kompromisem, a to nejen mezi hlediskem mechanické odolnosti a chemické stability, ale i mezi technickými a finančními možnostmi instituce a mírou požadované ochrany.

Příloha 1

Doporučené podmínky uložení – výběr (r. 1992–2018)

Zatímco starší normy a metodiky uvádí pro jednotlivé druhy materiálů konkrétní interval doporučené vlhkosti (např. ČSN ISO 11799:2006), novější obdoby se často omezují na informace o tom, co je rizikem: vysoká vlhkost – plísně; nízká vlhkost – křehnutí; nízká vlhkost a teplota – prodloužení životnosti, a konstatují, že archiv nebo organizace musí samy posoudit uložené materiály a vyhodnotit, jaké by mělo být prostředí v úložných prostorách pokrývající jejich potřeby (např. ČSN ISO 11799:2017). Doporučené teploty zdroje uvádí jako interval, jako jedinou optimální hodnotu nebo jako maximální přijatelnou teplotu. Některé zdroje uvádí i přijatelné odchylky, ty jsou pak uváděny jako denní, krátkodobé, měsíční či sezónní. Přijatelné výkyvy vlhkosti (pokud jsou uvedené) $\pm (3-10) \% \text{ RH}$, přijatelné výkyvy teploty (pokud jsou uvedené) $\pm (1-5) ^\circ \text{C}$, sezónní až $10 ^\circ \text{C}$.

Legenda k tabulkám

vlhkost: doporučená přijatelná, bez rizika nevhodná

Tab. 1. Tradiční smíšené sbírky, organický materiál obecně, tradiční archivní fondy¹⁴²⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
				•	•	•	•	•			-	aktivní sb. / 1994 ^a
			•	•	•	•	•	•			-	archivní sb./ 1994 ^a
											18 °C	2001 ^b
											13–21 °C	2002 ^c
											18–20 °C	2003 ^d
											18–22 °C	2011 ^e
											< 25 °C	2017 ^f
											13–23 °C	2017 ^g
											15–25 °C	2018 ^h

¹⁴²⁾ a - D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; b - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*; c - R. Straka, *Preventivní péče*; d - Canadian Council of Archives, *Environment*; e - A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; f - I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; g - BS 4971:2017; h - Technické muzeum v Brně, *Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy*.

Tab. 2. Papír, knihy¹⁴³⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok	
papír a knihy obecně, pro novodobé spíš nižší RH													
			■	■	■	■	■	■	■			-	1994 ^a
			■	■	■	■	■	■	■			21 °C	1995 ^b
			■	■	■	■	■	■	■			< 18 °C	2001 ^c
			■	■	■	■	■	■	■			14–18 °C	2006 ^d , 2002 ^e
			■	■	■	■	■	■	■			< 21 °C	2003 ^f
			■	■	■	■	■	■	■			15,5–23,8 °C	2003 ^f
			■	■	■	■	■	■	■			15–18 °C	2011 ^g
			■	■	■	■	■	■	■			15–25 °C	2017 ^h
			■	■	■	■	■	■	■			15–25 °C	2018 ⁱ
optimální uložení													
			■	■	■	■	■	■	■			1,6–18,3 °C	1995 ^b , 2003 ^f
			■	■	■	■	■	■	■			15,5–18,3 °C	2003 ^f

Tab. 3. Pergamen, kůže, proteiny¹⁴⁴⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok	
			■	■	■	■	■	■	■			5–15 °C	1992 ^a
			■	■	■	■	■	■	■			-	1994 ^b
			■	■	■	■	■	■	■			-	1995 ^c
			■	■	■	■	■	■	■			< 20 °C	2001 ^d
			■	■	■	■	■	■	■			2–18 °C	2002 ^e
			■	■	■	■	■	■	■			2–18 °C	2006 ^f
			■	■	■	■	■	■	■			15–18 °C	2011 ^g
			■	■	■	■	■	■	■			< 25 °C	2017 ^h
			■	■	■	■	■	■	■			< 20 °C	2018 ⁱ
			■	■	■	■	■	■	■			-	2017 ^j

¹⁴³⁾ a - D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; b - W. Wilson, *Environmental guidelines*; c - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*; d - ČSN ISO 11799:2006; e - R. Straka, *Preventivní péče*; f - Canadian Council of Archives, *Environment*; g - A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; h - I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; i - Technické muzeum v Brně, *Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy*.

¹⁴⁴⁾ a - J. Zelinger, *Konzervace pergamenu*; b - D. Erhardt, *Relative humidity re-examined*; c - W. Wilson, *Environmental guidelines*; d - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*; e - R. Straka, *Preventivní péče*; f - ČSN ISO 11799:2006; g - A. Selucká, *Doporučené hodnoty*; h - I. Godfrey, *Conservation and care of collection*; i - Technické muzeum v Brně, *Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy*; j - BS 4971:2017.

Tab. 4. Fotografické sbírky – smíšené¹⁴⁵⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
											5–18 °C	2017 ^a
											7 °C	2017 ^b
											-3 °C	2017 ^b
											-10 °C	2017 ^b

Tab. 5. Fotografické sbírky – filmy černobílé¹⁴⁶⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
											2 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											5 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											7 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											21 °C	(na PES) 2003 ^a
											21 °C	1994 ^c , 2002 ^d
											21 °C	(na PES) 1994 ^c , 2002 ^d
											4–21 °C	2001 ^e

Tab. 6. Fotografické sbírky – filmy barevné¹⁴⁷⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
											-10 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											-3 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											2 °C	2003 ^a , 2006 ^b
											2 °C	1994 ^c , 2002 ^d
											2 °C	(na PES) 1994 ^c , 2002 ^d
											2 °C	2001 ^e

¹⁴⁵⁾ a - BS 4971:2017; b - I. Godfrey, *Conservation and care of collection*.

¹⁴⁶⁾ a - Canadian Council of Archives, *Environment*; b - ČSN ISO 11799:2006; c - ČSN ISO 5466:1994; d - R. Straka, *Preventivní péče*; e - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*.

¹⁴⁷⁾ a - Canadian Council of Archives, *Environment*; b - ČSN ISO 11799:2006; c - ČSN ISO 5466:1994; d - R. Straka, *Preventivní péče*; e - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*.

Tab. 7. Fotografické sbírky – fotografie černobíle¹⁴⁸⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
			■	■	■						2 °C	2002 ^a
			■	■	■						18 °C	2003 ^b , 2006 ^c
			■	■	■						15–20 °C	2002 ^a , 1994 ^d
			■	■	■						4–21 °C	2001 ^e

Tab. 8. Fotografické sbírky – fotografie barevné¹⁴⁹⁾

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	% RH	rok
			■	■	■						2 °C	2002 ^a
			■	■	■						2 °C	1994 ^b
			■	■	■						2 °C	2003 ^c , 2006 ^d

¹⁴⁸⁾ a - R. Straka, *Preventivní péče*; b - Canadian Council of Archives, *Environment*; c - ČSN ISO 11799:2006; d – ČSN ISO 6051:1994; e - Národní muzeum, *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*.

¹⁴⁹⁾ a - R. Straka, *Preventivní péče*; b - ČSN ISO 6051:1994; c - Canadian Council of Archives, *Environment*; d - ČSN ISO 11799:2006.

ZUSAMMENFASSUNG

AUSWIRKUNG VON FEUCHTIGKEIT UND TEMPERATUR AUF MECHANISCHE EIGENSCHAFTEN UND CHEMISCHE STABILITÄT AUSGEWÄHLTER HYGROSKOPISCHER MATERIALIEN IN ARCHIVBESTÄNDEN

Eine Übersichtsstudie über die Möglichkeiten zur Erweiterung der Spanne der Temperatur und der relativen Luftfeuchtigkeit, die für die Lagerung von Archivalien empfohlen sind. Im Artikel wird die Entwicklung der empfohlenen Lagerungsbedingungen kurz dargestellt und die grundlegenden Argumente für und gegen eine mögliche Lockerung der zulässigen Lagerungsbedingungen zusammengefasst. Der Hauptteil des Artikels fasst die Erkenntnisse über den Einfluss von Feuchtigkeit und Temperatur auf die mechanische Widerstandsfähigkeit und die Langzeitbeständigkeit der häufigsten hygroskopischen Materialien zusammen, die sich in Archivbeständen (Papier, Pergament, fotografisches Material) befinden. Zum Schluss werden die allgemeinen Erkenntnisse über die optimalen Lagerungsbedingungen zusammengefasst.

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

EFFECT OF HUMIDITY AND TEMPERATURE ON MECHANICAL PROPERTIES AND CHEMICAL STABILITY OF SELECTED HYGROSCOPIC MATERIALS IN ARCHIVAL FONDS

A review study on the possibilities of extending the temperature and relative humidity ranges recommended for the storage of archival materials. The article gives a brief overview of the development of the recommended storage conditions, summarizes the basic arguments for and against a possible relaxation of the acceptable storage conditions. The main part of the article is devoted to the summary of the findings on the influence of humidity and temperature on the mechanical resistance and long-term durability of the most common hygroscopic materials found in archival fonds (paper, parchment, photographs). The conclusion of the study summaries the general findings on the optimal storage conditions.

Překlad Artlingua, a. s.

Karel Řeháček

PROMĚNA ČESKÉHO ARCHIVNICTVÍ V LETECH OKUPACE A PO JEJÍM SKONČENÍ

Abstrakt

Príspevek se týká situace českého archivnictví v letech 1938–1948, tedy v období okupace a v prvních letech po jejím skončení. Věnuje se základním rysům vývoje oboru ve válkou poznamenané společnosti. Akcentuje především problematiku ochrany archiválií a jejich evidence, dočasné změny jejich vlastnictví i klíčových problémů, které muselo archivnictví v letech okupace řešit. Po skončení války se nejen napravovaly způsobené škody, ale také se hledaly cesty k vybudování nové organizace jednotného archivnictví.

Klíčová slova: archivnictví – archiváři – ochrana archiválií – 1938–1945 – 1945–1948

I. Úvod

Římský řečník, politik, filozof a spisovatel Marcus Tullius Cicero je autorem mnoha pozoruhodných myšlenek, které přežily až do současnosti. Jednou z nich je i ta o mlčících Múzách v době válek (*Inter arma silent Musae*). Přestože jsou Múzy obecně chápány jako bohyně umění, jedna z nich, Kleió, byla bohyně dějepisectví, jejími atributy byly svitek papyru a rydlo a její matkou byla bohyně paměti Mnemosyné. Ve válkách by tak podle Cicera mělo mlčet také dějepisectví, potažmo i archivnictví. Tento příspěvek se zabývá problematikou vývoje českého archivnictví v době druhé světové války a bezprostředně po jejím skončení. Věnuje se protektorátnímu archivnictví i osudům archivů v odtržených oblastech, otázkám spisové a archivní rozluky a ochraně archiválií před důsledky válečných operací. Jeho tématem je i poválečný vývoj československého archivnictví, kdy bylo třeba souběžně napravit škody, které byly během okupace napáchány, a zároveň pracovat na reorganizaci archivnictví a jeho potřebných reformách.

Príspevek vznikl především na základě studia archiválií uložených v Národním archivu (Ústřední archiv Ministerstva vnitra, Archiv země České) a kromě celostátní problematiky akcentuje i vývoj v západních Čechách, který je rekonstruován z archivních pramenů nacházejících se zejména v péči Státního oblastního archivu v Plzni a Státního okresního archivu Cheb. Cílem příspěvku je analyzovat situaci v českém archivnictví v době okupace a po jejím skončení, nastínit jeho základní

vývojové rysy a pokusit se zodpovědět otázku, zda a nakolik se bohyň Kleió v době války v oblasti českého archivnictví odmlčela.

II. České archivnictví v době okupace

České archivnictví prošlo během let 1938–1945 mnoha změnami: dočasnou ztrátou archivů nacházejících se na území odtrženém v důsledku Mnichovské dohody, spisovou a archivní rozlukou s nově vzniklým Slovenským státem a dalšími sousedními zeměmi, anulováním tzv. pražské archivní úmluvy mezi Československem a Rakouskem z roku 1920 či aplikacemi opatření v souvislosti s ochranou archiválií před následky bojových akcí.

Po odtržení části pohraničních oblastí a jejich připojení k Říši se mimo působnost českých centrálních archivních institucí (především Archivu ministerstva vnitra či Archivu země České) dostaly i příslušné archivy, zejména archivy měst.¹⁾ Archivy nacházející se v obvodech vládních prezidentů v Ústí nad Labem, Karlových Varech a Opavě se nadále rozvíjely výhradně na základě říšskoněmeckých archivních směrnic a dohled nad nimi měly říšské archivy v Liberci a Opavě. Svěbytným vývojem tak archivy v odtržených oblastech procházely až do května 1945, kdy byly postupně přebírány zpět do československé správy.

Jedním z nejvýznamnějších archivů nacházejících se na odtrženém území byl i městský archiv v Chebu.²⁾ Tvořily jej nejen archivní fondy a sbírky významné pro dějiny města samotného, ale též pro historii celého Chebska a částečně i Bavorska nebo Saska. Počátkem války význam archivu přechodně vzrostl ještě více, jelikož měl být rozšířen do podoby třetího říšského archivu v Říšské župě Sudety. Z toho důvodu docházely v letech 1939–1940 do Chebu velké zásilky archiválií posílané pražskou německou archivní komisí, které však byly většinou následně předávány do říšského archivu v Liberci.³⁾ Koncem roku 1939 byl chebský městský archivář Heribert Sturm jmenován jeho poradcem a zplnomocněncem pro archivy měst.⁴⁾ Dalším velkým zásahem do organizace archivnictví byla spisová rozluka mezi Česko-Slovenskou republikou a sousedními státy. Již 5. října 1938 bylo na mezinisterské poradě rozhodnuto o zřízení 11 delimitačních subkomisí, mj. i subkomise pro projednávání otázek spisové rozluky. V jejím čele stál přednosta 2. od-

¹⁾ Blíže k tématu viz Jiří Němec, *Rudolf Schreiber a proměny archivní struktury v prvních letech nacistické okupace*. In: Zdeněk Kravar – Marek Poloncarz – Karel Řeháček (ed.), *Německá okupační správa v letech 1938–1945*, Praha 2018, s. 32–43.

²⁾ Karel Řeháček, *Václav Čepelák a zajištění chebského archivu na jaře 1945*. *Západočeské archivy IX*, s. 135–141.

³⁾ Miloslav Volf, *Popis městských archivů v Čechách*. Praha: Zemský národní výbor v Praze, 1947, s. 93.

⁴⁾ Blíže k osobnosti H. Sturma viz Petr Hlaváček, *Historik Heribert Sturm († 1981)*. In: František Šmahel – Pavel Soukup (ed.), *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*, Praha: Filosofia, 2004, s. 381–392.

dělení ministerstva vnitra Vladimír Kopecký a jeho zástupcem byl ředitel Archivu ministerstva vnitra Jaroslav Prokeš. K vlastnímu vyřizování agendy subkomise byla zřízena česko-slovenská (později česká) spisová komise, která úzce spolupracovala s již zmíněnou pražskou německou spisovou komisí, vytvořenou po vzniku protektorátu říšskoněmeckými úřady, v čele s vládním radou Maxem Robertem Gerstenhauerem.⁵⁾ Spisová rozluka se týkala především Německa, ale také Slovenska, Maďarska a zpočátku i Polska, než jako samostatný stát zaniklo.

Po vzniku protektorátu zasahoval do spisové rozluky významně i říšský protektor v Čechách a na Moravě Konstantin von Neurath: na základě jeho nařízení z 8. srpna 1939 bylo zrušeno vydání archiválií z Rakouska do Československa na základě tzv. pražské archivní úmluvy z roku 1920 a německá archivní komise měla zajistit odvoz tehdy převzatých archiválií zpět do říšskoněmeckých archivů.⁶⁾ V rámci archivní rozluky ztratily české a moravské archivy značné množství archiválií. Archiv země České kupř. přišel o 129 listin Archivu České koruny, které byly odvezeny v roce 1943 do Drážďan, o 635 pozemkových knih okresních soudů v Prachaticích, Vimperku, Volarech, Kašperských Horách, Hartmanicích, Sušici, Nýrsku, Klatovech, Nové Kdyni a Domažlicích, které byly v roce 1941 přemístěny do Landshutu, dalších 146 listin z Archivu České koruny a 918 pozemkových knih okresních soudů v Jindřichově Hradci, Nové Bystřici, Třeboni, Chvalšinách, Horní Plané, Českém Krumlově, Netolicích, Českých Budějovicích, Trhových Svinech, Nových Hradech, Kaplici a Vyšším Brodě bylo převezeno do Vídně a tři listiny Archivu České koruny a 32 pozemkových knih týkajících se Českého Krumlova do Lince. Největší množství archiválií však bylo převezeno v rámci někdejšího Československa. Do říšského archivu v Liberci musel Archiv země České odevzdat 16 123 pozemkových knih okresních soudů, jejichž správní obvody se na podzim 1938 nacházely v oblastech odstoupených Říši, v případě říšského archivu v Opavě se jednalo o dalších 588 pozemkových knih a 115 městských knih muselo být odevzdáno městu Chomutov. Kromě všeho uvedeného bylo menší množství archiválií předáno i do říšského archivu v Klagenfurtu (16 svazků matrik maltézského řádu, které byly v Československu uschovány jako depozitum). Také Archiv Národního muzea přišel v letech okupace o množství cenných archiválií: 25 pergamenových listin bylo převezeno do Drážďan, 60 do Vídně, 43 do Lince, 11 listin do Salzburgu (2), Innsbrucku (3), Grazu (5) a Klagenfurtu (1) a 47 listin do Opavy.⁷⁾ Celkově tedy bylo z Archivu země České vydáno 18 446 pozemkových knih a 284

⁵⁾ Národní archiv (dále NA), Ústřední archiv Ministerstva vnitra (dále ÚAMV), kart. 59, zpráva o činnosti Archivu Ministerstva vnitra (dále AMV), spisové komise, za rok 1939, s. d.

⁶⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, dopis Ministerstva zahraničních věcí (dále MZV) v Praze AMV v Praze z 31. 8. 1945.

⁷⁾ NA, Archiv země České (dále AZČ), kart. 84, dopis AZČ v Praze MZV v Praze z 23. 6. 1945.

listin a z Archivu Národního muzea, který se nacházel rovněž v Archivu země České, dalších 186 pergamenových listin. Kromě toho je třeba uvést i archiválie Obchodní a živnostenské komory v Liberci, které musel v roce 1943 vydat říšskému archivu v Liberci Archiv pro dějiny průmyslu.⁸⁾

V neposlední řadě osudy archiválií ovlivňovala i aplikace různých ochranných opatření v době války, především jejich přesuny do míst, kde měly být chráněny před případnými dopady spojeneckého bombardování. V této souvislosti byly na mnoha místech protektorátu budovány archivní úschovny. Jednalo se především o venkovské zámky, kostely, kláštery či velkostatky, jejichž prostory si ministerstvo vnitra pronajalo. Úschovny Archivu ministerstva vnitra v Praze se nacházely kupř. v augustiniánském klášteře v Dolním Ročově na Lounsku, schwarzenberských zámcích na Orlíku a v Čimelicích na Písecku, zámku v Litni na Berounsku, na zámku v Kopidlně či na zámku v Sukoradech na Litoměřicku. V Dolním Ročově se kupř. nacházela registratura Národního shromáždění Československa,⁹⁾ v podzemní kryptě kostela sv. Mikuláše v Praze byly uloženy katastrální mapy jednotlivých katastrálních měřičských úřadů. Část archiválií byla uschována i na zámku v Mnichově Hradišti. V únoru 1945 však o zámecké prostory projevila zájem říšskoněmecká branná moc, a tak se musely archiválie vystěhovat. Jejich transport z Mnichova Hradiště však byl vzhledem k válečným poměrům vyloučen, a proto se Archiv ministerstva vnitra obrátil na mnichovohradištského děkana P. Antonína Holečka s prosbou, zda by neumožnil uschování archiválií ve velké sakristii mezi kostelem sv. Anny a kostelem svatých Tří králů za zámkem u někdejšího kapucínskému kláštera. S tím ovšem souvisela i nutnost uzavřít oba kostely pro veřejnost.¹⁰⁾ Holeček s umístěním archiválií souhlasil, vymínil si však neobsazování místnosti v kostele svatých Tří králů, kde se nacházel Boží hrob a která byla kvůli vysoké vlhkosti beztak pro archivní využití nevhodná.¹¹⁾

Úschovny na Moravě se nacházely např. v Brtnici, Velkém Meziříčí, Bučovicích, Buchlovicích, Borotíně u Jevíčka, Lešné u Zlína, Strážnici, Dačicích či Račicích u Vyškova. Do úschoven byla převezena část archiválií nacházejících se v péči Zemského archivu v Brně, pouze nejcennější archiválie (např. zemské desky či klášterní pergameny) byly uloženy v trezorech Moravské banky a Hypoteční banky v Brně. I přesto většina archiválií zůstala v archivních depozitářích Zemského archivu v Brně. Během válečných operací zasáhl budovu archivu naštěstí pouze jeden granát, který poškodil jednu ze spojovacích chodeb, ale jinak k žádným škodám na archiváliích nedošlo.¹²⁾

⁸⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis AZČ v Praze MZV v Praze z 23. 6. 1945.

⁹⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis AMV v Praze MV v Praze z 1. 1. 1946.

¹⁰⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis AMV v Praze A. Holečkovi ze 7. 2. 1945.

¹¹⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis A. Holečka AMV v Praze z 8. 2. 1945.

¹²⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis Zemského archivu (dále ZA) v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

Ani ve venkovských úschovných však nebyly archiválie v úplném bezpečí. Příkladem budiž zrovna zmiňované Mnichovo Hradiště, které bylo 23. března 1945 postiženo spojeneckým náletem. Na silnici a do pole vzdáleného asi 300 metrů od kostela svatých Tří králů byly shozeny dvě bomby, výbuch sice rozbil skla v oknech sakristie, ale v ní uložené archiválie naštěstí nebyly poškozeny.¹³⁾ Intenzivně se bojovalo rovněž v Brodku u Nezamyslic, ale ani tam nebyly uložené archiválie poškozeny.¹⁴⁾

V archivních depozitářích či úschovných však nekončily pouze archiválie státu či zemí, ale také soukromých osob. Příkladem budiž třeba genealogická sbírka moravského historika Josefa Pilnáčka žijícího ve Vídni, který v obavě před zničením svého díla zaslal v lednu a únoru 1945 do Archivu ministerstva vnitra v Praze dva balíky archiválií. V průvodním dopise k první zásilce ze 17. ledna 1945 mj. napsal: „*Prosím uctivě, jelikož Vídeň následkem častého bombardování není jistou, o laskavé uschování balíku na jistém místě. Situace jest taková, že bylo by v zájmu vědy škoda, kdyby tak pracně shromážděný materiál měl být zničen.*“¹⁵⁾ Oba balíky byly uloženy v pancéřovém trezoru v hlavní budově archivu v Pálffyho paláci ve Valdštejnské ulici č. 14 na Malé Straně a 26. října 1945 si je jejich majitel v Praze osobně vyzvedl.

Také města zajišťovala své archivy před následky války. Příkladem budiž již zmiňovaný Cheb. V souvislosti s nutností ochránit archiválie před možným zničením při spojeneckém bombardování byla na jaře 1943 část archivu převezena do betonového bunkru v přístavbě bývalého celního úřadu v Alt-Mugelu, který se nacházel 20 kilometrů jižně od Chebu na hranicích Horní Falce poblíž Neu-Albenreuthu, kam bylo převezeno 485 městských knih z let 1390–1600 a 700 fasciкул aktového materiálu do roku 1800, zejména všechna repertoria, radní korespondence ze 14.–18. století, radní protokoly, městský daňový registr z let 1390–1500, zemský daňový registr z let 1392–1500, celá řada dalších chebských archiválií a 30 svazků katalogů k archivním fondům a sbírkám. Starší archiválie byly ponechány v Chebu, prameny z let 1400–1783, zejména veškeré listiny, byly uloženy ve dvou zazděných trezorech přímo v budově archivu na Františkánském náměstí č. 14.¹⁶⁾

V letech okupace se však také odborně pracovalo. Aby byla udržena úroveň péče o archiválie, měl důležitou roli v systému archivnictví archivní inspektor, kterým byl v Čechách archivář Archivu země České Miloslav Volf a na Moravě a ve Slezsku vedoucí městského archivu v Brně Josef Dosoudil, a jejich tzv. korespon-

¹³⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis správce zámku Jana Hradce AMV v Praze z 23. 3. 1945.

¹⁴⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

¹⁵⁾ NA, ÚAMV, kart. 127, sign. II/3, dopis J. Pilnáčka AMV v Praze ze 17. 1. 1945.

¹⁶⁾ Státní okresní archiv (dále SOKA) Cheb, Státní okresní archiv Cheb, kart. 7, inv. č. 143, dopis Městského archivu v Chebu vrchnímu starostovi města Chebu z 19. 11. 1943. Blíže viz K. Řeháček, *Václav Čepelák a zajištění chebského archivu na jaře 1945*. Západočeské archivy, IX, s. 135–141.

denti či dopisovatelé. Jednalo se buď o městské úředníky, nebo o různé nadšence z řad inteligence, často o muzejníky, středoškolské učitele či duchovní. Pro soudní okres Plzeň byl např. archivním korespondentem plzeňský muzejník Fridolín Macháček, pro soudní okres Blovice odborný učitel Josef Němeček ze Spáleného Poříčí, pro Rokycansko mirošovský odborný učitel Jaroslav Falc, pro soudní okres Sušice profesor tamního reálného gymnázia Antonín Janák, v Hlinsku se jednalo o Karla V. Adámka, který byl podle Volfa „osobně velmi citlivý, ale ve svém místě ne příliš oblíbený“.¹⁷⁾

Proběhla celá řada plošných pořádacích akcí, mezi nejvýznamnější je třeba uvést soupisy a pořádání archiválií církevních řádů a kongregací, nařízené opět přímo říšským protektorem. Dne 17. ledna 1941 se v budově Archivu ministerstva vnitra konala porada zástupců tří hlavních českých archivů, které se účastnili mj. ředitel zmíněného archivu J. Prokeš, dále ředitel Archivu země České Bedřich Jenšovský, ředitel Státního zemědělského archivu Václav Černý a archiváři Josef Hráský a Václav Husa (oba Archiv ministerstva vnitra), Emanuel Janoušek a Václav Davídek (oba Státní zemědělský archiv) a Zdeněk Kristen a Antonín Haas (oba Archiv země České). Na poradě si archiváři rozdělili pražské církevní archivy, které měli uspořádat. Pořádání mělo být prováděno buď přímo v příslušných archivech, nebo na domovských pracovištích archivářů. Při pořádání měl být respektován provenienční princip a archiválie měly být rozděleny do tří hlavních skupin (listiny, rukopisy, akta).¹⁸⁾ Podobně bylo postupováno i v případě církevních archivů uložených mimo Prahu. Koordinací všech těchto prací byl pověřen vedoucí církevního oddělení při Úřadu říšského protektora, vládní rada Horst-Oskar Swientek, jemuž posílali své zprávy o činnosti všichni pověřeni archiváři. Jedním z nich byl kupř. archivář Zemského archivu v Brně Adolf Turek, který byl pověřen pořádání kapitulního archivu v Olomouci.¹⁹⁾ V rámci této akce docházelo rovněž k soustředování archiválií, např. v případě františkánských klášterů byl tímto úkolem pověřen prof. Kapistrán Vyskočil.²⁰⁾

O aktivitě archivářů svědčí i souhrnná zpráva archiváře Zemského archivu v Brně Jiřího Radimského, který uvedl, že šest odborných zaměstnanců archivu v době okupace „zpracovali, tj. vlastníma rukama donesli, roztrídili, do obalu dali, polepili a zkatalogisovali“ více než 20 000 listin, 18 000 gruntovních knih a 80 000 fasciкулů, takže bylo zhotoveno třikrát více katalogů než za předchozích 100 let existence archivu!²¹⁾ V závěru své zprávy Radimský uvedl: „To jsou poměry,

¹⁷⁾ NA, AZČ, kart. 65, dopis J. Volfa z 5. 2. 1941 se seznamem korespondentů.

¹⁸⁾ NA, ÚAMV, kart. 172, zápis o poradě 17. 1. 1941.

¹⁹⁾ NA, ÚAMV, kart. 172, sign. XI/6, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 11. 1941.

²⁰⁾ NA, ÚAMV, kart. 172, sign. XI/6, zpráva V. Husy z 19. 6. 1942.

²¹⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

*o kterých se Vám v Praze ani nezdá. Dělalí jsme takřka zázraky během války, ale nikdy jsme nebyli pochváleni. Nepíší to všechno, abychom se chlubili, to neznám, ale chtěl bych ukázat, co se dá dělat i s nepatrným personálním stavem.*²²⁾ Toto svědectví skutečně dokazuje, že archiváři léta okupace, během nichž se nemohli či nechtěli veřejně společensky angažovat, dokázali využít i jiným, mnohem smysluplnějším způsobem.

III. Poválečné české archivnictví

Po skončení války bylo zapotřebí provést důkladnou revizi archiválií, odvezené archiválie vrátit zpět do jejich „domovských“ archivů a vyčíslit ztráty, k nimž v letech 1938–1945 došlo. Kromě toho probíhalo pátrání po archiváliích zavlčených okupanty na území protektorátu z jiných částí Evropy a jejich navrácení do zemí původu. Pátralo se rovněž po archivech či registraturách okupačních úřadů. Souběžně s těmito akcemi však probíhaly i první práce na reorganizaci československého archivnictví.

Co se týče ochrany archiválií, pověřil Zemský národní výbor v Praze 27. června 1945 Archiv země České tím, aby působil jako výkonný orgán archivní sekce Zemské kulturní komise v Praze, pokud se jednalo o veškeré nestátní archivy a ochranu ostatních písemných památek v Čechách.²³⁾ Archivní sekce byla složena z významných českých archivářů, jejími členy byli mj. správce Archivu ministerstva vnitra prof. Josef Borovička, pražský městský archivář prof. Václav Vojtíšek, archiváři Archivu ministerstva vnitra Václav Čejchan a Josef Hráský, archivní referent ministerstva školství a osvěty Václav Husa, komisař Národního muzea v Praze Jaroslav Charvát či archivář Státního zemědělského archivu Emanuel Janoušek. Jednatelům archivní sekce byl jmenován Miloslav Volf, archivář Archivu země České.²⁴⁾ Nestátní archivnictví bylo podřízeno ministerstvu školství a osvěty, jehož jeden z odborů vedený doc. Františkem Roubíkem měl na starosti oblast vědy, umění a církví. Jedno z jeho oddělení, v jehož čele stál již zmíněný Jaroslav Charvát, se zabývalo speciálně památkami, archivy a muzei.

V bezprostředně poválečném období probíhaly v oblasti archivnictví prakticky souběžně dva důležité procesy, které měly pro budoucnost československého archivnictví mimořádný význam. Prvořadým úkolem pracovníků v oblasti archivnictví, muzejnictví a knihovnictví bylo zajištění archivních a muzejních fondů a sbírek zejména tam, kde nad nimi nebyl v předchozím šestiletém období okupace z národnostního hlediska odpovídající a spolehlivý dohled. Jednalo se především o archivy, muzea a knihovny v oblastech, které byly na podzim 1938 odtrženy od

²²⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

²³⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis ZNV v Praze AZČ v Praze z 27. 6. 1945.

²⁴⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis ZNV v Praze M. Volfovi z 26. 9. 1945.

Československa a přiřčleněny k Říši. Tento úkol byl organizačně poměrně jednoduchý, až na výjimky nevyžadoval žádnou zvláštní součinnost s vítěznými velmocemi a podařilo se jej zrealizovat již v prvních týdnech po skončení války.

Druhý proces, který byl organizačně mnohem složitější, spočíval v navrácení archiválií a muzeálních předmětů, které byly v letech 1938–1945 vyvezeny mimo území někdejšího Československa. Kromě toho byla důležitá i snaha o vydání archiválií a dalších památek, které tvořily české duševní vlastnictví a které se nepodařilo získat v rámci archivní úmluvy s Rakouskem po roce 1918. Jako náhradu za zničené archiválie bylo rozhodnuto požadovat po poraženém Německu vydání archiválií se vztahem k české či slovenské minulosti nebo českému či slovenskému kulturnímu životu (*bohemia, slovenica*).²⁵⁾ V obou případech byla důležitá nejen vnitrostátní, ale rovněž mezinárodní kooperace a tyto aktivity podléhaly schválení vítězných velmocí. V této oblasti však byly velmoci relativně nejpřístupnější, mohly ovšem být vydány jen kulturní statky, které byly jednoznačně identifikovatelné.²⁶⁾

V rámci Československé komise pro přípravu mírového jednání byla proto 3. srpna 1945 na ministerstvu zahraničních věcí vytvořena subkomise v čele s doc. Karlem Kazbundou, která měla za úkol mj. pracovat na navrácení archiválií, které byly po roce 1938 z československých archivů vydány do Říše na základě revize versailleské mírové smlouvy či tzv. pražské archivní úmluvy s Rakouskem z 18. května 1920 nebo které Němci požadovali vydat z různých jiných důvodů, a na vydání dalších archiválií, které Československo požadovalo po Německu po skončení první světové války, ale které tehdy vydány nebyly. Praktickou realizaci těchto úkolů vykonával Sbor pro otázky spojené s restitucí kulturního materiálu v čele s prof. Janem Opočenským. Sbor měl čtyři oddělení: archivní, knihovní, uměleckých památek a zařízení vědeckých ústavů a laboratoří.²⁷⁾

Co se týče archivů měst, ohlásily neprávem vyvezené archiválie např. městské archivy v Třeboni, Moravské Ostravě, Táboře, Českých Budějovicích, Trhových Svinech, Kolíně, Klatovech či Horažďovicích. Poválečný ředitel třeboňského státního archivu Václav Hadač např. oznámil, že si protektorátní ředitel Zemského archivu v Praze Joachim Prochno odvezl několik listin souvisejících s rožmberským úředníkem Meczerodem z Reichswaldu, z městského archivu v Trhových Svinech byla v květnu 1941 vydána listina Petra Voka pro soukeníky v Kaplici z prosince 1602 a všechny tyto listiny byly předány německé archivní komisi v Praze.²⁸⁾ Další

²⁵⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, dopis Sboru pro otázky spojené s restitucí kulturního materiálu v Praze MZV v Praze ze 4. 11. 1945.

²⁶⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, záznam o společné poradě komise pro přípravu mírového jednání a subkomisí finanční a restituční z 27. 10. 1945, s. 1.

²⁷⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, dopis AMV v Praze Zemskému archivu v Brně z 16. 8. 1945.

²⁸⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, záznam z jednání komise pro přípravu mírového jednání ze 7. 2. 1946.

archiválie byly předávány např. říšským archivům v Liberci, Vídni, Linci či zemskému archivu v Katovicích.²⁹⁾

Žadosti o restituce archiválií zavlčených z Československa se podávaly prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí u jednotlivých okupačních zón v Německu a v Rakousku na zvláštních formulářích. Restituční nároky mohly být uplatněny jen u identifikovatelných archiválií, které se v době okupace prokazatelně nacházely na československém území a které z něj byly Němci odvečeny násilím. O restitucích se jednalo jak se spojeneckými úřady, tak i s úřady jednotlivých států, např. Polska, Maďarska či Rumunska. Řešeny byly nejen otázky vlastního vydání archiválií, ale také např. způsob jejich přepravy a hrazení nákladů na ni. Na základě dohody rakouských a československých zástupců byl např. umožněn poměrně nekomplikovaný průběh reciproční výměny archiválií, takže v září 1948 mohl Zemský archiv v Brně převézt 33 tun archiválií.³⁰⁾

Restituční řízení probíhalo poměrně zdlouhavě a definitivně bylo ukončeno až počátkem padesátých let. Některé vývozy archiválií totiž nebyly evidencně podloženy natolik, aby byly československé nároky bez problémů uznatelné. Příkladem budiž 32 svazků pozemkových knih Okresního soudu v Českém Krumlově, které odvezl na jaře 1943 do zemského archivu v Linci tehdejší ředitel Archivu země České Joachim Prochno. Převezl je ve třech cestovních kufrech mimo řádnou úřední extradici a ve spisovně archivu se o převozu nezachoval žádný dokument.³¹⁾ Také v Drážďanech, které byly v únoru 1945 těžce postiženy spojeneckým náletem, byla situace obtížná a restituce tam zavlčených 129 listin byla problematická. K odvozu byly „v troskách státního archivu“ v Drážďanech připraveny až v lednu 1950 a sovětská okupační správa již čekala „netrpělivě na jejich převzetí, neboť jejich umístění je prý nevyhovující“.³²⁾ K tomu však z různých důvodů došlo až o rok později, kdy ředitelství Archivu země České mohlo Ústřednímu archivu ministerstva vnitra oznámit, že mu 1. února 1951 byly všechny listiny v naprostém pořádku vráceny.³³⁾ Koncem roku 1949 bylo převezeno také 149 listin zavlčených do Vídně, takže i v tomto případě mohl Archiv země České ohlásit úspěšné splnění úkolu.

Po válce probíhalo rovněž pátrání po archiváliích zavlčených Němci do českých zemí z jiných okupovaných států. Tak např. v roce 1947 požádalo ministerstvo zahraničních věcí Zemský národní výbor v Praze o zajištění sbírky právnických knih náležejících dvěma norským advokátům, kterým byla sbírka v roce 1943 zabavena a odvezena do berlínského Institutu für Staatsforschung, odkud byla

²⁹⁾ NA, ÚAMV, kart. 59, dopis AMV v Praze MZV v Praze ze 7. 2. 1946.

³⁰⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis Vyslanectví ČSR ve Vídni AZČ v Praze z 12. 10. 1948.

³¹⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis AZČ v Praze MZV v Praze z 26. 11. 1948.

³²⁾ NA, AZČ, kart. 84, úřední záznam ředitele AZČ Otokara Bauera z 30. 1. 1950.

³³⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis AZČ v Praze AMV v Praze z 5. 2. 1951.

později přemístěna na zámek Nový Falkenburk u Německého Jablonného (Jablonného v Podještědí).³⁴⁾ Další archiválie byly předávány spřáteleným státům formou výměn za bohemika, moravika či slovenika, které se nacházely v cizozemských archivech. Archiv země České tak kupř. v červnu 1951 zaslal do Rumunska 53 papírových a pergamenových listin pocházejících ze Sedmihradska, které byly v květnu 1945 nalezeny na pražském hlavním nádraží.³⁵⁾ Listiny byly prostřednictvím československého velvyslanectví v Bukurešti doručeny rumunské akademii věd a umění, která do Československa zaslala „*velmi srdečné poděkování za přátelský akt, který přispěje k prohloubení styků v archivnictví*“.³⁶⁾

Na Plzeňsku bylo velké skladiště zavlčených předmětů archivní a muzeální povahy objeveno na zámku v Trpístech na Bezdrůžicku. Tam Němci při ústupu ze Sovětského svazu dovezli archiválie a muzeální předměty z Kyjeva, Minsku, Rigy, Vilniusu a ze zámku knížat Radziwillů. Část sbírek uložili na zámku v Raduni u Opavy, zbytek právě v Trpístech, kam s transportem nedobrovolně dorazila i část personálu v čele s ředitelem archivu Jannisem Vilisem Bilkinsem.³⁷⁾ Jednalo se o zhruba tisíc beden, které byly uloženy částečně v hlavní zámecké budově a asi 300 beden umístěných ve stodole. Zámek 14. června 1945 navštívil ředitel plzeňského umělecko-průmyslového muzea prof. Jindřich Čadík, který konstatoval uspokojivý stav uložených předmětů a usoudil, že se jedná o „*velmi cenné archivální a musejní památky, o něž bude mít SSSR značný zájem*“.³⁸⁾ Plzeňský policejní ředitel Josef Mainer proto nález oznámil odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra a požádal velitele 16. americké obrněné divize, aby „*příslušným vojenským činitelům připomněl nutnost ochrany a opatrného zacházení s předměty a laskavě dal zajistiti jejich naprostou nedotknutelnost*“.³⁹⁾

Také zabezpečení a ochrana rozsáhlých zavlčených knihovních fondů patřily mezi priority poválečné československé správy v oblasti kulturního dědictví. Okresní přidělenec pro věci školské v okrese Teplá, odborný učitel Jiří Tomandl, oznámil v červnu 1945 odbornému učiteli Jiřímu Kajerovi z Plzně, že v premonstrátském klášteře v Teplé se nachází vzácná knihovna, která má asi 80 000 svazků. Cenné rukopisy knihovny byly ukryty u německého opata klášteře, knihovní prostory byly vypleněny Němci a po válce v nich bydlely německé zajatkyně. Velitel

³⁴⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis ZNV v Praze AZČ v Praze z 21. 7. 1947.

³⁵⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis AZČ v Praze Ministerstvu školství, věd a umění v Praze z 21. 6. 1951.

³⁶⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis MZV v Praze AMV v Praze z 28. 9. 1951.

³⁷⁾ Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, Policejní ředitelství (dále PŘ) Plzeň, kart. 1308, zpráva J. Čadíka PŘ v Plzni z 16. 6. 1945.

³⁸⁾ SOA v Plzni, PŘ Plzeň, kart. 1308, dopis plzeňského policejního ředitele J. Mainera MV v Praze z 18. 6. 1945.

³⁹⁾ SOA v Plzni, PŘ Plzeň, kart. 1308, dopis plzeňského policejního ředitele J. Mainera veliteli 16. americké obrněné divize ze 17. 6. 1945.

americké posádky slíbil Jiřímu Tomandlovi, že dá knihovní prostory vyklidit a u zátkyň provede osobní prohlídku, aby knihy neodnesly. Kromě toho byla v klášteře v době války ukryta část pruské státní knihovny z Berlína, jednalo se o asi půl milionu svazků knih, které se nacházely ve 40 vagónech hlídaných americkou vojenskou stráží. Ve zprávě Václava Čepeláka o tom mj. stojí: „*Knihovna, o níž američtí vojáci nemají zájmu, dala by se poklidným a tichým způsobem zajistiti a nahradila by tak alespoň částečně kulturní škody u nás Němci spáchané.*“⁴⁰⁾ Kajer s Tomandlem proto navrhli, aby knihovnu přímo na místě prohlédl prof. Jindřich Čadík, který by zjistil její stav a vyjednal další dispozice.⁴¹⁾ Co se týkalo škod způsobených přímo v tepelském městském muzeu, bylo zjištěno, že došlo pouze k vykradení sbírky mincí z doby vlády Habsburků, z níž se ztratilo 103 mincí, a že v modrém sále rozstříleli opilí němečtí důstojníci drahocenná benátská zrcadla.⁴²⁾

Důležité bylo i navrácení archiválií uložených v archivních úschovnách do jejich „domovských“ archivů. Většina úschoven se nacházela na zámcích či velkostatkách, na něž byla po roce 1945 zavedena národní správa, takže na jejich vyklizení nebyl nijak extrémní tlak. Tak tomu bylo kupř. na zámku v Kopidlně, který patřil Weissenwolfům, na jejichž majetek byla uvalena národní správa, ovšem dle zprávy podané Václavem Čejchanem nebylo v červenci 1945 o dalším využití zámku prozatím rozhodnuto, takže na vyklizení místností nebylo třeba spěchat.⁴³⁾ Ani v případě úschoven, které byly součástí majetku, na který národní správa zavedena nebyla, nebyl ze strany majitelů tlak na jejich vyklizení, jelikož pro ně znamenaly pravidelný příjem z pronájmů. Karel Schwarzenberg na dotaz Archivu ministerstva vnitra např. v polovině října 1945 sdělil, že „*nemá naprosto žádných námitek proti dalšímu uchování archiválií na Orlíku a v Čimelicích a že dává místnosti, v nichž archiválie jsou uloženy, nadále k dispozici.*“⁴⁴⁾ Také o ně bylo příkladně postaráno: pravidelné větrání místností v Čimelicích prováděl tamní klíčník, který archiválie během dne i hlídal, a v noci byl vystřídán nočním hlídačem. Kromě toho prováděla střežení objektu i stálá hlídka konající službu v parku před zámkem.⁴⁵⁾

Většinou však nad archiváliemi chyběl odpovídající dohled, což bylo důvodem

⁴⁰⁾ SOA v Plzni, Čepelák Václav, kart. 77, zpráva V. Čepeláka o prohlídce kláštera a muzea v Teplé z 11. 6. 1945.

⁴¹⁾ SOA v Plzni, Čepelák Václav, kart. 77, dopis odborného učitele Jiřího Kajera z Plzně kulturnímu odboru Okresnímu národnímu výboru (dále ONV) v Plzni z 20. 6. 1945.

⁴²⁾ SOA v Plzni, Čepelák Václav, kart. 77, dopis odborného učitele J. Kajera z Plzně kulturnímu odboru ONV v Plzni z 20. 6. 1945.

⁴³⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, záznam V. Čejchana o prohlídce úschovny v Kopidlně z 20. 7. 1945.

⁴⁴⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis Schwarzenberského zámeckého archivu v Orlíku nad Vltavou AMV v Praze z 18. 10. 1945.

⁴⁵⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis AMV v Praze Velitelství četnické stanice v Čimelicích z 15. 5. 1945.

k tomu, že se archiváři snažili i tak dostat je co nejdříve do bezpečí archivů. Do té doby byly archiválie většinou střeženy československými či spojeneckými vojáky, např. velitel ruské divize dislokované v Čimelicích na Písecku přislíbil všemožnou podporu na jejich ochranu a na zámku byly postaveny stráže, takže dle mínění stanice Sboru národní bezpečnosti v Čimelicích bylo „*poškození neb vykradení takřka znemožněno*“.⁴⁶⁾ Velitel ruské vojenské jednotky, ubytované na zámku v Litni u Berouna, jistý mjr. Gustavsky, zase údajně prohlásil, že „*on sám bude nad archiváliemi bdíti*“.⁴⁷⁾ Zahradní pavilon zámku v Jičíněvsi, kde byly uloženy archiválie, byl nepřetržitě hlídán dvěma místními občany.⁴⁸⁾

Také moravské archivy a úschovny byly celkově dobře chráněny a Zemský archiv v Brně se o ně staral tak, jak „*za stávající dopravní situace a nedostatku lidí*“ mohl.⁴⁹⁾ K několika problémům však na Moravě přece jen došlo. V Brodsku u Nezamyslic, kde byly archiválie uloženy v zámku hraběte Alexandra Kálnokyho, je chtěli místní revolucionáři vyházet a udělat z dočasného depozitáře zasedací síň národního výboru, k čemuž nakonec nedošlo. Mnohem hůře však dopadly archiválie uložené v Lešné u Zlína, kde se jakýsi voják koupal v hraběcí koupelně, ovšem nedotáhl kohoutek a zatopil půl zámku. Archiválie sice podle zprávy Zemského archivu v Brně „*plavaly jen zcela nepatrně a kastelán je prý dal oschnout*“,⁵⁰⁾ ovšem ideální stav to jistě nebyl.

Převozy archiválií z úschoven do archivů narážely na celou řadu logistických obtíží. Panoval nedostatek pohonných hmot i provozuschopných automobilů, problémy byly i se zástupci spojeneckých armád, především té Rudé, která také archiválie pokládala za válečnou kořist. Archivář Zemského archivu v Brně Jiří Radimský popsal ve své zprávě z počátku července 1945 následující příhodu z úschovny v Bučovicích: „*Tak např. při své návštěvě v Bučovicích, kde prohlížel stav našich tam uložených archiválií, musel kol. Pletka svěst úporný slovní boj s ruským poručíkem, v civilu docentem Leningradské university, kterému se líbily tam uložené krásně vázané knihy z naší knihovny, a některé vzal si na památku domů. O bohatý archiv lichtensteinský tamže, obsahující znamenité prameny k dějinám Moravy, projevil také zájem.*“⁵¹⁾ Celkově však Radimský konstatoval, že na rozdíl od památkářů a kunsthistoriků nemuseli mít archiváři o osudy archiválií

⁴⁶⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, zpráva Hlavního velitelství (dále KV) Sboru národní bezpečnosti (dále SNB) v Praze MV v Praze z 25. 8. 1945.

⁴⁷⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, zpráva HV SNB v Praze MV v Praze z 25. 8. 1945.

⁴⁸⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, záznam V. Čejchana o prohlídce úschovny v Jičíněvsi z 20. 7. 1945.

⁴⁹⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

⁵⁰⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

⁵¹⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

takový strach, jelikož hmotné památky představovaly podle jeho slov přece jen „snáze upoutávající artikl“.⁵²⁾

Úkolem poválečného archivnictví bylo i zajištění soukromých archivů, dokumentujících politický život na území Československa. Jednalo se zejména o spisový materiál Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, který dokumentoval skutky, jež směřovaly proti bezpečnosti státu a národa. Další vlna zajišťování archiválií soukromé proveniencí proběhla po únoru 1948. Jednalo se nejen o archivy politických stran a nekomunistických politiků, ale rovněž o zajištění archivních památek ohrožených „podloudným vývozem z území našeho státu“.⁵³⁾

Důležitou aktivitou bylo rovněž pátrání po registraturách německých okupačních úřadů. Ředitelství Národní bezpečnosti v Praze kupř. intenzivně pátralo po archivu někdejšího zemského prezidenta v Čechách a dalších úřadů v souvislosti s doklady o tzv. arizacích. V této souvislosti byl zajištěn kupř. archiv firmy Omnia (tzv. Bunzelův archiv), jejíž aktivity úzce souvisely s arizacemi nejen na území Čech a Moravy, ale také kupř. v Nizozemí.⁵⁴⁾

Poválečné období vývoje archivnictví však již bylo ve znamení tvrdé práce a očekávaných reforem. První důležitá reforma, která byla zavedena už v květnu 1945, spočívala v tom, že byl Archiv země České nově rozhodnutím Zemského národního výboru v Praze z 27. června 1945 pověřen organizací a dohledem nad městskými archivy v Čechách a péčí o písemné památky nestátního původu. Nestátními archivy byly míněny archivy obecní a městské, církevní, rodinné, šlechtické, případně patrimoniální, pokud se nenacházely ve správě Státního archivu zemědělského, archivy podnikové a spolkové.⁵⁵⁾

Zemským inspektorem pro dohled nad nestátními archivy v Čechách byl výměrem Zemského národního výboru v Praze z 13. května 1947 jmenován Miloslav Volf. V souvislosti s postátněním zemských archivů se stal po zániku zemského národního výboru Volf od 1. dubna 1949 ve stejné funkci zaměstnancem ministerstva školství, věd a umění a výměrem téhož ministerstva z 30. června 1949 mu byl obvod jeho působnosti vymezen obvody krajských národních výborů v Praze, Českých Budějovicích, Plzni, Karlových Varech, Ústí nad Labem, Liberci, Hradci Králové, Pardubicích a obvodem Ústředního národního výboru v Praze.⁵⁶⁾ Archiv ministerstva vnitra vzal jeho jmenování na vědomí s tím, že „s povděkem přijímá

⁵²⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

⁵³⁾ NA, AZČ, kart. 65, dopis Ministerstva školství, věd a umění (dále MŠVU) v Praze AZČ v Praze z 27. 1. 1949.

⁵⁴⁾ NA, Zemský národní výbor Praha, kart. 49, inv. č. 123, hlášení ŘNB v Praze MV v Praze z 11. 2. 1948.

⁵⁵⁾ NA, AZČ, kart. 65, dopis MŠVU v Praze z 31. 8. 1949.

⁵⁶⁾ NA, AZČ, kart. 65, výměr MŠVU v Praze z 30. 6. 1949.

nabídku nejužší spolupráce ministerstva s archivem ministerstva vnitra“.⁵⁷⁾ Volfův dohled spočíval v tom, že dbal na to, aby byl archiv řádně a bezpečně uložen, aby byl odborně spravován osobou odpovědnou za jeho ochranu, evidenci a pořádání. Jeho pravomocí bylo i to, že ministerstvo mohlo na jeho návrh „*nedbalému držiteli*“ archiv odejmout a deponovat na jiném místě s tím, že vlastnická otázka archivu tím – až do vydání archivního zákona – nebyla dotčena.

Po skončení války bylo třeba zajistit regionální archivní a muzejní instituce a převzít je do české správy. V prvé řadě se jednalo hlavně o zajištění a převzetí archivů a muzeí měst. Také církevní archivy náležely po zřízení Státního úřadu pro věci církevní do péče státu a Archiv ministerstva vnitra od něj obdržel zmocnění k odbornému dohledu nad nimi. Šlechtické archivy náležely pod dohled Státního archivu zemědělského a podnikové archivy spadaly „*pro svoji bezpečnostní a ob-
rannou důležitost*“ do zájmu ministerstva vnitra.⁵⁸⁾ Již 30. dubna 1945 se proto konala v Archivu země České v Praze pod vedením Miloslava Volfa porada o tom, jak co nejučinněji zabezpečit archivní a muzejní fondy a sbírky v československém pohraničí. Na poradě bylo rozhodnuto využít prověřené sítě městských archivářů a dalších spolupracovníků, s nimiž byla tato myšlenka konzultována dokonce už v letech 1943–1944, kdy Volf archivy objížděl.⁵⁹⁾

Během prvních tří týdnů od konce května 1945 se tak podařilo zajistit celkem 54 městských archivů a muzeí, v západním československém pohraničí se jednalo kupř. o nesmírně cenný chebský archiv,⁶⁰⁾ ale také klášterní archivy a knihovny, např. Teplou, Vyšší Brod, Český Krumlov či Osek nebo šlechtické archivy a knihovny, např. v Plasích, Poběžovicích, Klášterci nad Ohří či Doksích.⁶¹⁾ Do konce roku 1945 bylo provedeno zajištění 60 městských archivů, z nichž více než polovina se nacházela v někdejší národnostně smíšeném území, které bylo na podzim 1938 přičleněno k Říši. V roce 1946 provedl Volf revizi dalších 116 městských archivů, o rok později se jednalo o 144 městských archivů a v roce 1948 o zbývajících 142 městských archivů, celkově byla tedy provedena revize ve 460 českých městech a městečkách. Kromě městských archivů byla věnována pozornost také klášterním, farním či šlechtickým archivům. Byly zajištěny

⁵⁷⁾ NA, AZČ, kart. 65, dopis AMV v Praze bývalému AZČ v Praze z 5. 8. 1949.

⁵⁸⁾ NA, AZČ, kart. 65, návrh směrnic pro archivní inspektory, dopis AMV v Praze Ministerstvu školství, věd a umění v Praze z 18. 11. 1949.

⁵⁹⁾ *Jak se pečuje o historické památky v pohraničí*. Národní osvobození, roč. XVII, č. 204, 5. 9. 1946, s. 1.

⁶⁰⁾ Blíže k zajištění městských archivů a muzeí na západě Čech viz K. Řeháček, *Václav Čepelák a zajištění chebského archivu na jaře 1945*. Západočeské archivy, IX, s. 135–141.

⁶¹⁾ *Tamtéž*.

např. archivy v Oseku u Duchcova, Kuksu, Broumově, Nových Hradech, Vyším Brodu, Chlumu sv. Maří či ve Strakonících.⁶²⁾ V polovině července 1946 např. Volf navštívil Německý Benešov. Vedení Archivu země České návštěvu oznámilo tamnímu místnímu národnímu výboru s tím, že Volf prohlédne písemné památky k dějinám města, zjistí stav a uložení městské registratury od roku 1850, projedná s vedením národního výboru další opatření ve věci zajištění správy archiválií a případně vyhledá „*vhodnou osobu z řad místních inteligentů*“, která by se ujala správy městského archivu.⁶³⁾

Role dosavadních archivních inspektorů (pro Čechy jím byl již zmiňovaný pražský archivář Miloslav Volf, pro Moravu brněnský archivář Čeněk Sameš a pro Slezsko ředitel Zemského archivu v Opavě Leopold Peřich) zanikla v roce 1950 v důsledku změn ve veřejné správě, kdy se obecní a městské správy či okresní samosprávy staly výkonnými lidovými orgány státní moci, patřícími do resortu vnitřní správy, takže zanikl i dosavadní statut městských a obecních institucí, které se tak dostaly pod přímý dozor státní správy. Tak tomu bylo i v případě spisoven a archivů obcí a měst. Aby však nebyly ponechány úplně bez dozoru, byli dosavadní inspektoři pověřeni v květnu 1950 výkonem odborné dohlédací archivní péče o ně.⁶⁴⁾

Dalším významným poválečným procesem bylo postátnění dosud nestátních archivů. To se týkalo především zemských archivů v Praze a v Brně. Dne 14. listopadu 1948 požádal ředitel Archivu země České Otakar Bauer ministerstvo školství, věd a umění o postátnění archivu. Z toho důvodu navrhoval v listopadu 1949 referent Archivu ministerstva vnitřní Zdeněk Šamberger ministerstvu školství, věd a umění, aby byl archivní inspektor Miloslav Volf, „*jehož vynikající znalosti v oblasti městských a obecních archivů jsou archivem ministerstva vnitřní respektovány*“, převzat do služeb archivu, kde by „*našel plnou podporu všech orgánů veřejné správy v resortu ministerstva vnitřní, při své nesporně důležité preventivně-archivní práci, což by bylo jistě na prospěch městských a obecních archivů samých*“.⁶⁵⁾

IV. Závěr

Války a jiné konflikty sice archivům, archivářům, a především archiváliím obvykle příliš neprospívají, ovšem tvrzení o úpadku archivnictví v letech 1938–1945 se jako pravdivé příliš nezdá. Možná dokonce naopak: archiváři, kteří se nemohli či

⁶²⁾ NA, AZČ, kart. 65, dokument Inspekce a organisace nestátních archivů v Čechách, s. d.

⁶³⁾ NA, AZČ, kart. 84, dopis AZČ v Praze MNV v Německém Benešově z 1. 7. 1946.

⁶⁴⁾ NA, AZČ, kart. 65, pověření AMV v Praze dohledem na spisovny a archivy MNV z 5. 5. 1950.

⁶⁵⁾ NA, AZČ, kart. 65, návrh směrnic pro archivní inspektory, dopis AMV v Praze MŠVU v Praze z 18. 11. 1949.

nechtěli veřejně angažovat, měli v době okupace mnohem více času a prostoru na skutečnou archivní práci. A pokud vezmeme v potaz okupační aktivity brněnských zemských archivářů, jak je vylíčil Jiří Radimský, můžeme dokonce podlehnout iluzi o protektorátní archivní selance.

Z vylíčeného vývoje českého archivnictví v letech okupace je však zřejmé, že tomu tak úplně nebylo. Řada archivů se dostala z dohledu českých, resp. protektorátních archivních autorit, množství archiválií se stěhovalo z místa na místo, část z nich byla zničena nebo zcizena. A to už vůbec nebyla řeč o pronásledovaných archivářích, z nichž někteří kvůli jejich původu či názorům válku nepřežili.

Po jejím skončení začala většina archivářů bezprostředně napravovat škody, které během okupace vznikly. Sčítaly se ztráty, pátralo se po zavlčených archiváliích v zahraničí, nacházely se i archiválie dovezené na území Československa odjinud. Uvést vše do pořádku nebylo snadné a v poválečném organizačním chaosu a nedostatku dopravních prostředků to trvalo déle, než si zprvu mnozí představovali. Nicméně díky obrovskému nasazení a entuziasmu archivářů se nakonec alespoň většina škod podařila napravit.

A také se budovalo nové archivnictví, prakticky od začátku, s ohromným nadšením a očekáváním. K tomu na závěr uveďme jako doklad archivního budovatelství opět vzpomínku brněnského zemského archiváře Jiřího Radimského, který počátkem července 1945 o nové éře vývoje československého archivnictví napsal: „*Teď pěkně pilně stěhujeme, fyzicky se dřeme, taháme a dáváme si to, co máme v Brně, do pořádku: u nás v Brně je už badatelná plná. A pak třeba budeme budovat krajské archivy, dojde-li ovšem k jejich zřízení.*“⁶⁶⁾ Díky nim a řadě dalších se budování dařilo a v následujících letech a desetiletích tak mohly být položeny pevné základy současného českého archivnictví.

Resumé

Období let 1938–1945 bylo pro české archivnictví dobou velkých výzev. Odrůžením části oblastí někdejšího Československa a jeho přiřazením k Říši ztratily české centrální archivní instituce vliv na mnohá důležitá archivní pracoviště, především na některé významné městské, šlechtické či církevní archivy. Došlo rovněž k anulování pražské archivní úmluvy z května 1920 a v důsledku toho musely protektorátní archivy vydat do německých archivů mnohé cenné archiválie, které byly na základě úmluvy získány v meziválečném období. V neposlední řadě se do popředí dostala rovněž ochrana archiválií, zejména v souvislosti s nebezpečím, které představovaly probíhající vojenské operace, především spojenecké bombardování.

Po válce se hlavně napravovaly škody, které vznikly během okupace. Probíhaly rozsáhlé a nesnadné restituce archiválií, zavlčených mimo území někdejšího

⁶⁶⁾ NA, ÚAMV, kart. 112, dopis ZA v Brně AMV v Praze ze 4. 7. 1945.

Československa, pátralo se naopak po archiváliích, které se v době války dostaly na území protektorátu z jiných států. Důležitá byla především revize evidence archiválií a jejich navrácení do původních deponitářů. Důležité však bylo i budování poválečného archivnictví na poněkud jiných základech: proces postátňování dosud nestátních archivů a rozsáhlé svozy archiválií do specializovaných institucí umožnily relativně brzy po válce nově zorganizovat celý obor a položit pevné základy k jednotnému archivnictví, na nichž stojí dodnes.

Budova archivu na Františkánském náměstí v Chebu (Státní okresní archiv Cheb)

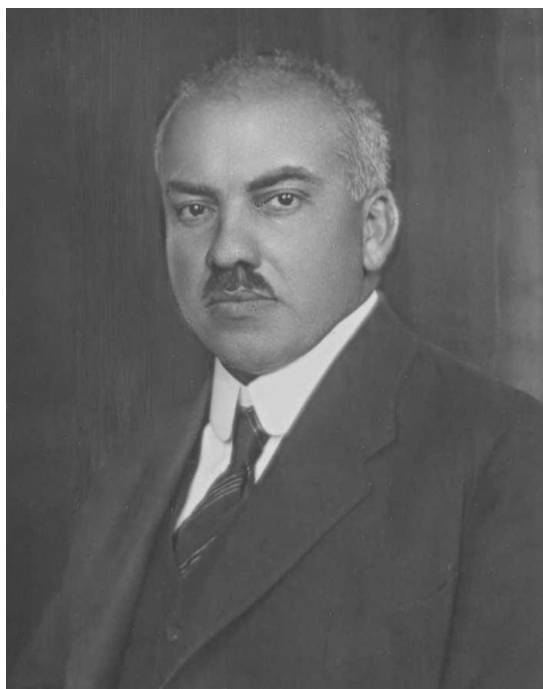
Chebský městský archivář
Heribert Sturm (Státní okresní
archiv Cheb)

Předseda německé
spisové komise
Max Robert Gerstenhauer
(archiv autora)

Miloslav Volf na společné fotografii, v předposlední řadě uprostřed (Zemský archiv Opava)

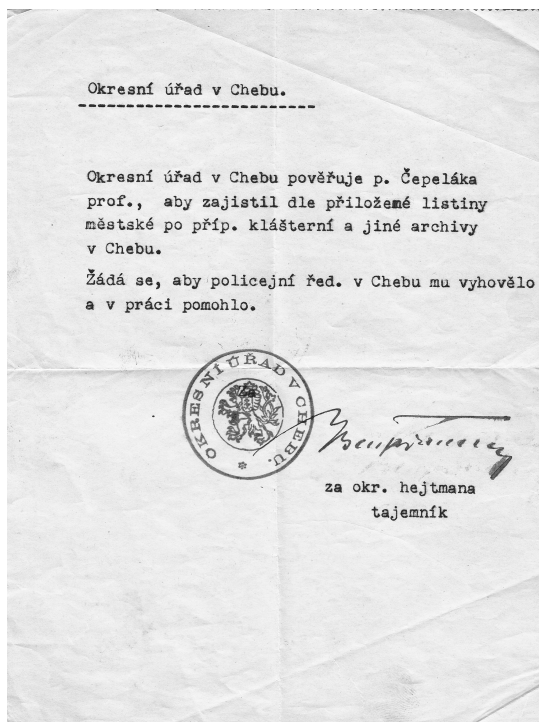

Fridolín Macháček
(Archiv města Plzně)

Václav Čepelák
(Státní oblastní archiv v Plzni)

Pověření Václava Čepeláka
k zajištění archiválií a muzejních sbírek
(Státní oblastní archiv v Plzni)

ZUSAMMENFASSUNG

DER WANDEL DES TSCHECHISCHEN ARCHIVWESENS WÄHREND DER BESATZUNGSZEIT UND NACH DEREN ENDE

Der Beitrag befasst sich mit der Situation im tschechischen Archivwesen in den Jahren 1938–1948, d. h. während der Besatzungszeit und in den ersten Jahren nach deren Ende. Der Autor konzentriert sich auf die Grundzüge der Entwicklung dieses Bereichs in der vom Krieg betroffenen Gesellschaft. Der Schwerpunkt liegt vor allem auf den Fragen des Schutzes der Archivalien und ihrer Erfassung, auf vorübergehenden Änderungen der Eigentumsverhältnisse und den Schlüsselproblemen, die im Bereich des Archivwesens während der Besatzungszeit gelöst werden mussten. Nach dem Kriegsende wurden nicht nur die entstandenen Schäden behoben, es wurde auch nach Möglichkeiten des Aufbaus eines neuen Systems des einheitlichen Archivwesens gesucht.

Schlagwörter: Archivwesen – Archivare – Schutz der Archivalien – 1938–1945 – 1945–1948

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

THE TRANSFORMATION OF CZECH ARCHIVING DURING AND AFTER THE OCCUPATION

This paper deals with the situation of Czech archiving in the years between 1938 and 1948, i.e. during the occupation and in the first years after its end. It focuses on the basic aspects of developments within the field in the war-torn society. Special attention is paid to the issues of preservation and keeping records of archival materials, the temporary changes in their ownership, and the key problems that archivists were faced with during the occupation years. After the end of the war, efforts were made towards repairing the damage done, and ways of building a new unified archiving system were sought.

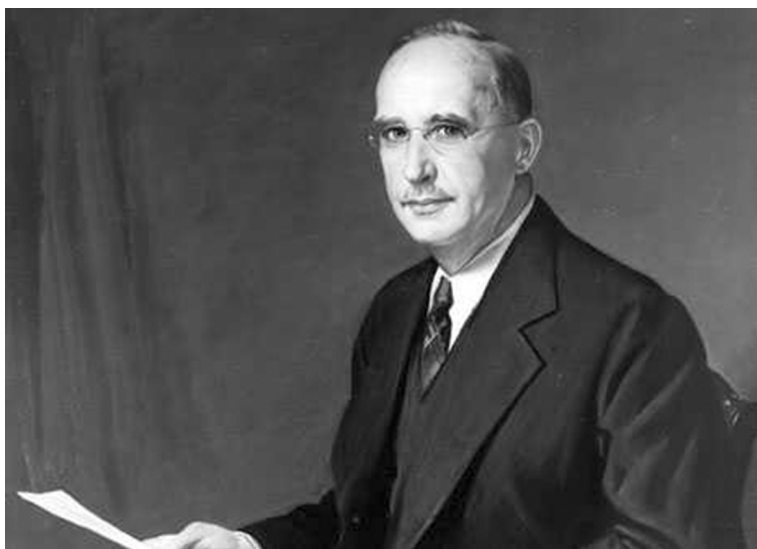
Keywords: archiving – archivists – protection of archive materials – 1938–1945 – 1945–1948

Překlad Artlingua, a. s.

PŘEDSTAVUJEME WIR STELLEN VOR INTRODUCING

OSOBNOSTI SVĚTOVÉHO ARCHIVNICTVÍ – SOLON JUSTUS BUCK (1884–1962)

Návštěvníci budovy Národního archivu Spojených států amerických ve Washigtonu mají možnost shlédnout na schodišti poblíž vchodu z Pennsylvania Avenue tři obrazy. Jde o portréty Walda Gifforda Lelanda, amerického historika a archiváře, jehož práce pro Carnegie Institution for Science a Kongresovou knihovnu sehrály klíčovou roli při založení Národního archivu, Roberta Diggese Wimberlyho Connora, prvního archiváře státu Severní Karolína (1907–1921) a v letech 1934–1941 prvního archiváře Spojených států amerických, třetí pak Solona Justuse Bucka, druhého archiváře USA, jehož činnost zasáhla významně i do mezinárodní sféry. Právě tomuto muži je věnován první příspěvek z řady medailonů věnovaných velkým postavám světového archivnictví.

Solon Justus Buck se narodil 16. srpna 1884 v Berlinu ve Wisconsinu. Získal bakalářský titul na Wisconsinské univerzitě a titul Ph.D. na Harvardově univerzitě. Jeho akademická kariéra začala krátkým pobytem na Indiana University, po kterém následovaly dva roky na Illinoiské univerzitě, odkud v roce 1914 odešel na Minnesotskou univerzitu, kde působil jako historik. Stal se také superintendentem minnesotské Státní historické společnosti. Během svého mnohaletého působení

v Minnesotě intenzivně zpracovával dějiny tohoto státu, pomáhal organizovat okresní historické společnosti, založil nová periodika a přestěhoval sídlo historické společnosti ze suterénu Kapitolu státu Minnesota do vlastní budovy. Aktivně se také angažoval v činnosti dalších státních a národních historických společností. 20. června 1919 se oženil s Elizabeth Hawthornovou, se kterou měli tři děti: Rogera Conanta, Mary Margaret a Stephen Farringtona.

V roce 1931 byl Buck jmenován profesorem historie na Pittsburské univerzitě. Jeho činnost historika se zaměřila především na dějiny zemědělských komunit. Jeho první prací bylo *Illinois in 1818* zabývající se proměnou pohraničního území v rychle se rozvíjející zemědělský stát, svého druhu úvod k sérii *Illinois Centennial History: The Granger Movement, Travel and Description 1765–1865* (jeho doktorská práce z Harvardu 1911) a *The Granger movement; a study of agricultural organization and its political, economic, and social manifestations, 1870–1880* (1913). Stejně jako kniha *The Agrarian Crusade: A Chronicle of the Farmer in Politics* (1919) byly tyto studie věnovány Grangerovu hnutí za povznesení zemědělství a boji proti monopolům železničních společností a politickým hnutím za práva drobných zemědělců. Spolu se svou ženou Elizabeth Hawthorne Buckovou sepsal Buck práce *Stories of Early Minnesota* (1925) a *The Planting of Civilization in Western Pennsylvania* (1939).

Nedlouho poté, co byl 19. června 1934 založen Národní archiv Spojených států amerických, byl Buck v roce 1935 jmenován asistentem ředitele odpovídajícím za publikace. Tím získal řadu cenných zkušeností v oblasti archivnictví, které mu umožnily další kariéru v tomto oboru. V roce 1937 vyšel jeho *Third Annual Report* s 58stránkovým popisem archivních fondů archivu a o pět let později, v prosinci 1939, 300stránkový průvodce po archivu *Guide to the Materials in the National Archives*. Tyto práce odrážely i jeho vklad do archivní teorie. Byl to právě on, kdo zavedl termín *record group*, pragmatickou aplikaci vágního provenienčního principu, prakticky ztvárněné v jeho díle *Directions for the Preparation of Finding Mediums* z roku 1941.

Buck sehrál zásadní roli při založení Společnosti amerických archivářů (Society of American Archivists) a stál u zrodu Amerického dokumentačního institutu (American Documentation Institute). V létě 1938 byl jedním z delegátů na Osmém mezinárodním kongresu historických věd v Zürichu, předsedal americké delegaci na Čtrnácté mezinárodní konferenci o dokumentaci v Oxfordu atd.

Když se v roce 1941 archivář Robert DW Connor chystal odejít do důchodu a začalo hledání jeho nástupce, padla pozornost s ohledem na jeho působivé výsledky, na Bucka. V roce 1941 prezident Franklin D. Roosevelt jmenoval v pořadí druhým archivářem Spojených států. O necelé tři měsíce později vstoupily USA do druhé světové války a role Národního archivu se stala důležitější než kdy jindy. Buck podporou Společnosti amerických archivářů určil, že nejlepší způsob, jak by Národní archiv mohl pomoci válečnému úsilí Spojených států je „*kontrolovat ohromný výstup záznamů, které se jistě vygenerují*“. Nástrojem k tomu byla im-

plementace spisové služby v nově vytvořených válečných orgánech a posléze i v celé federální vládě.

Vzhledem k tomu, že Národní archiv musí podle svých stanov uchovávat všechny trvale hodnotné archiválie vytvořené federální vládou, vstup USA do války znamenal, že Buck musel najít způsob, jak katalogizovat a uložit velké množství dokumentů, větší, než jakému čelil Národní archiv kdykoli předtím. Zatímco v období čtyř let před vstupem USA do války přebíral Národní archiv v průměru 54 000 krychlových stop přírůstků ročně, v roce 1942, prvním úplném roce zapojení USA do války, se tento počet ztrojnásobil. Aby se vypořádal s tímto masivním přílivem, Buck zavedl uspořádanou proceduru výběru archiválií. Dokumenty po výběru obdrželo Oddělení oprav a konzervace a zahájilo konzervační proceduru. Nakonec byly řádně vyčištěné a opravené dokumenty převezeny do depozitářů, kde nad nimi „převzali kontrolu archiváři z příslušných oddělení“.

Buck našel několik dalších způsobů, jak může Národní archiv pomoci válečnému úsilí. Archiváři našli mapy a fotografie, které se ukázaly být neocenitelné pro armádu, námořnictvo a Úřad strategických strategií. Buck byl během svého funkčního období schopen rozšířit základy, které položil Robert DW Connor, ale také zanechat svůj vlastní výrazný otisk v Národním archivu. Jeho vedení archivu během druhé světové války mělo důležitý dopad na válečné úsilí a pomohlo spojencům na jejich cestě k vítězství.

Buckův přínos spočíval především v organizačních schopnostech a mimořádném talentu pro bibliografii. V jeho nekrologu v *American Historical Review* se o něm říká: „*Byl to perfekcionista s nekonečným mistrovstvím v detailech. Od všech svých spolupracovníků vyžadoval dodržování vlastních vysokých standardů dokonalosti. Byl nemilosrdný k nekompetentním, ale těšil se úctě těch, kteří s ním pracovali.*“ Ještě během druhé světové války se aktivity Solona Justuse Bucka rozšířily i do mezinárodní oblasti. Nejpozději od července 1943 pracoval s Waldo G. Lelandem a Ernstem Maxmilianem Posnerem v Americkém výboru pro ochranu a záchranu uměleckých a historických památek ve válečných oblastech (The American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas). Tento výbor usiloval o záchranu kulturních statků, včetně archiválií na bojištích druhé světové války. Pro tuto komisi vypracoval např. seznam archivů a archivních depozitářů na nepřátelských a okupovaných územích, který byl zohledňován při vedení válečných operací. Tato činnost posléze přispěla k zajištění archivů v Německu a navrácení řady archiválií právoplatným majitelům.

To byl ale jen začátek jeho kariéry archiváře na mezinárodním poli. Solon Justus Buck působil v letech 1945–1947 jako prezident Společnosti amerických archivářů. Ve svém projevu ke členům organizace 24. října 1946 o „*jediném světě archivářově*“ vystoupil s dvěma návrhy. První směřoval ke vzniku Archivu Spojených národů. Tento návrh odrážel vznik nové organizace a dosáhl naplnění, i když se tento archiv nestal onou velkou agenturou, jakou si Buck přál.

Dalekosáhlejší a ve svém důsledku efektivnější byl návrh na vznik archivního

programu UNESCO směřující ke vzniku mezinárodní organizace archivářů. Inicivoval tzv. předkonferenci v Paříži v roce 1946, jejíž doporučení byla zahrnuta do programu UNESCO. Podpořen tímto výsledkem navrhl svolat do Paříže 120 předních archivářů. Tato konference zaštitěná UNESCEM se sešla v červnu 1948 a navrhla stanovy Mezinárodní archivní rady. Zásadní role při vzniku organizace našla svůj výraz v jeho zvolení jedním ze dvou místopředsedů organizace. Za dva roky poté se sešel, rovněž v Paříži, první mezinárodní kongres organizace, na kterém Buck, jako vedoucí americké delegace plédoval pro demokratickou strukturu organizace jako „*profesionální organizace archivářů*“, spíše než „*federace národních archivů a národních archivních společností*“.

V roce 1948 Buck na své místo rezignoval a nastoupil do Kongresové knihovny jako vedoucí Oddělení rukopisů a současně jako předseda úřadu Amerických dějin. Poté působil jako asistent knihovníka Kongresu, a to až do svého odchodu do důchodu v roce 1954. Tyto funkce jej vzdálily manažerské činnosti a vrátily ho ke kariéře výzkumníka. Přesto tuto jeho činnost nelze podcenit. Jeho zkušenosti archiváře napomohly sblížení metodických přístupů archivářů a správců sbírek rukopisů. I zde se projevila jeho neutuchající energie, sebedůvěra, schopnost samostatně řešit nejrůznější problémy, vést a inspirovat své podřízené.

Poslední léta Buckova života byla poznamenána jeho špatným zdravotním stavem. Zemřel nedlouho po pádu, při kterém si zlomil kyčel, 25. května 1962, ve Washingtonu, DC.

Koncem padesátých let chtěl Národní archiv ocenit Buckovu službu tomuto úřadu. Vytvořil proto portrétní komisi, která získala finanční prostředky umožňující zadat zakázku na portrét. Výbor poté pověřil Bjorna Egeliho, malíře narozeného v Norsku, od 15 let žijícího v USA zhotovením obrazu. Portrét byl vytvořen podle fotografie z roku 1941. 8. dubna 1960 byl obraz odhalen v zasedací místnosti Národního archivu – dnes známé jako přijímací místnost národního archiváře, a to při slavnostním ceremoniálu za účasti členů rodiny a předních osobností paměťových institucí z USA.

Po mnoho let visel Buckův portrét s portréty Connora a Lelanda na východní stěně konferenční místnosti. V sedmdesátých letech 20. století, během oslav dvousetého výročí Deklarace nezávislosti USA, archiv upravil místnost do nynější podoby a portréty byly přesunuty na současné místo.

Michal Wanner

Literatura

Theodore C. Blegen, Solon Justus Buck: Scholar-Administrator. *The American Archivist*, sv. 23, č. 3 (Jul., 1960), s. 259–262

Ernst Posner, Solon Justus Buck: Archivist. *The American Archivist*, sv. 23, č. 3 (Jul., 1960), s. 263–269

Richard J. Cox, Charles Dollar, Rebecca Hirsch, Peter J. Wosh, Founding Brothers: Leland, Buck, and Cappon and the Formation of the Archives Profession. *The American Archivist*, sv. 72, 2011 (Supplementum), s. 1–27.

OZNÁMENÍ REDAKCE

S platností od 1. ledna 2024

Tiskárna ministerstva vnitra, s. p. o.,
zvyšuje prodejní cenu Archivního časopisu takto:
1 ks 97 Kč, celoročně 388 Kč.

DISKUSE DISKUSSION DISCUSSION

JAK ZKRÁTIT ČEKACÍ LHŮTY ZE SOUČASNÝCH
874 LET

Karel Řeháček ve svém článku nazvaném „874 let práce konzervátorů a restaurátorů Státního oblastního archivu v Plzni“ nastínil řešení neutěšeného stavu některých archiválií uložených v depozitáři Státního oblastního archivu (SOA) v Plzni, tedy navýšení počtu konzervářských a restaurátorských dílen i jejich personálu díky vlastním prostředkům SOA v Plzni a snad i „evropským“ projektovým prostředkům. Sám uznává, že realizace tohoto záměru bude možná jen na úkor všech dalších činností archivu, protože na další činnosti nebudou prostředky finanční ani lidé.

V rámci „Plánu strategického rozvoje Státního oblastního archivu v Plzni“ ze dne 28. února 2022 a při řešení aktivit operativního cíle „Návrh možností personálního a prostorového rozšíření konzervátorských a restaurátorských dílen“ bylo ověřováno, jaké množství archiválií je poškozeno a jaké jsou reálné možnosti současných dvou restaurátorských a konzervátorských dílen SOA. Výsledkem těchto aktivit bylo mimo jiné i to, že byla aktualizováno analýza stávajícího stavu systému odpovědnosti a pravomocí ve služebním úřadě (kritérium zlepšování č. 3) a bylo tehdy (25. dubna 2022) zjištěno, že by bylo třeba 872 let práce 5 pracovníků SOA v Plzni, kdyby nebyla v následujících stoletích poškozena jediná evidenční jednotka. SOA v Plzni přesto nežádal o navýšení počtu systemizovaných míst konzervátorek či restaurátorek od 1. ledna 2023, protože mu bylo neformálně sděleno, že vyhověno takové žádosti zcela jistě nebude. V „Konceptu rozvoje archivnictví v České republice na léta 2018 až 2025 s výhledem do roku 2035“, k jejímuž naplnění by SOA v Plzni měl společně s ostatními státními archivy směřovat, je uvedeno, že budou řešeny nedostatečné restaurátorské kapacity státních archivů jejich postupným významným navyšováním. Rok 2025 se blíží, proto má SOA v Plzni v plánu požádat s tímto odůvodněním o navýšení o 1 systemizované místo konzervátorky nebo restaurátorky pro dílnu v Plzni při podávání žádosti o změnu systemizace od 1. ledna 2024.

Kdyby návrh SOA v Plzni na změnu systemizace byl přijat, navíc se i podařilo zřídit i třetí dílnu díky evropským projektovým prostředkům, byl by stav snad alespoň stabilizován a nadále nedocházelo každý rok k prodloužení lhůty na „uzdravení“ archiválií o další 2 roky (k 25. dubnu 2022 šlo o 872 let, k 13. březnu 2023 šlo o 874 let). Proto je třeba současně s maximálním možným posílením stávajících dílen a vytvořením dílny nové postupovat ke zlepšení i jinými cestami.

Na rozdíl od Karla Řeháčka si myslím, že přinejmenším nestátní subjekty (ze-

jména obce a města) by měly za běžnou péči o archiválie a zejména za nákladnou péči konzervátorek a restaurátorek platit, a to veškeré náklady včetně personálních. Z hlediska SOA v Plzni jako řádného hospodáře není možné, aby vynakládal finance na péči o majetek cizích osob, který je u něj sice uložen, ale stále jde o majetek nestátní. Dosavadní velkorysý pojetí péče o archiválie může být kdykoliv napadeno jakýmkoliv orgánem přezkoumávajícím nakládání s finančními prostředky archivu.

Podle mého názoru by už při přebírání archiválií od státního i nestátního původce měli archiváři tvrdě požadovat jen předávání dokumentů vybraných za archiválie v dobrém fyzickém stavu. Archiváři by měli vyvíjet maximální tlak na původce, aby dokumenty, které archiváři plánují vybrat jako archiválie, byly ještě před jejich předáním archivu restaurovány či konzervovány na náklady původce v dílně, kterou si původce sám vybere a které sám uhradí veškeré náklady. Přebírání materiálu ve špatném fyzickém stavu jen zhoršuje již tak neradostné vyhlídky stávajících poškozených archiválií a dále oddaluje zásah na nich.

Bylo by také třeba více užívat přestupkové řízení v případě, že jsou dokumenty, které by byly vybrány za archiválie, natolik poškozené, že je sice možné provést výběr a převzetí, ale pak je nutné přikročit k restaurátorskému nebo konzervátorskému zásahu v archivu, dnes financovanému archivem samotným. Přitom § 74 odst. 1 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů nabízí již dnes možnost vést přestupkové řízení s původcem, který zničil nebo i jen poškodil dokument. Častější využívání přestupkového řízení a výrazná finanční sankce by měly i preventivní charakter a původci by se časem naučili lépe starat o dokumenty. Snad se i toto hledisko projeví při přípravě nového zákona o archivnictví a SOA v Plzni nebude brzy útočit na metu 900 let práce konzervátorek a restaurátorek.

Ivana Houšková

ZPRÁVY NACHRICHTEN REPORTS

MEZINÁRODNÍ ODBORNÁ KONFERENCE – 700 LET OD ZÁSTAVY MĚSTA CHEBU A CHEBSKA JANU LUCEMBURSKÉMU, 4.–5. ŘÍJNA 2022, CHEB

Některé události jsou pro jednotlivé regiony natolik klíčové, že rezonují v historické paměti jejich obyvatel, kteří si je pravidelně připomínají. To je i případ mezinárodní konference uspořádané při příležitosti 700 let od vydání listiny Ludvíka Bavora dne 4. října 1322 v bavorském Řezně, kterou Janovi Lucemburskému navýšil zástavní sumu zapsanou na Chebsku. Říšské město Cheb od té doby nebylo z rukou českého krále vyplaceno a postupně se stalo integrální součástí českého státu. Konferenci již v září předcházela bohatý program oslav a přímo v souvislosti s ní byla ve Státním okresním archivu v Chebu otevřena od 5. do 7. října výstava s názvem Za užitečnou a šlechtitou službu krále Jana. Ta návštěvníkům nabídla jednak originály listin vážících se k samotné zástavě, ale také další privilegia a archiválie ilustrující středověké dějiny regionu. Její zajímavou součástí byly exponáty odkazující k oslavám stejného výročí před 50 a 100 lety.

K organizaci samotné konference spojili své síly Státní oblastní archiv v Plzni – Státní okresní archiv Cheb a město Cheb. Vzhledem k mezinárodnímu přesahu se logickým partnerem stalo Generální ředitelství státních archivů Bavorska. Na úvod představil záměr konference spiritus movens celého setkání Karel Halla, který též vyzdvihl podíl Lenky Bobkové při garanci odborné náplně. Úvodní slovo obstarali starosta města Antonín Jalovec a ředitel Státního oblastního archivu v Plzni Karel Řeháček. První blok referátů zasadil téma do širšího kontextu a připravil půdu následujícímu bloku, který se soustředil na události bezprostředně související s bitvou u Mühlendorfu (1322). V úvodním referátu Karel Halla (SOKA Cheb) představil město Cheb a jeho podobu na počátku 14. století. Soustředil se zejména na otázky spojené s městskou správou a původem patricijských rodů. Na něho navázal František Kubů (Prachatické muzeum) se svým celoživotním tématem štaufské ministeriality na Chebsku a jejím vztahem k pronikání moci českého panovníka do tohoto regionu. První trojlístek referátů uzavřel Roman Zaoral (Univerzita Karlova), který zaměřil svoji pozornost na přemyslovské období a na otázku, jak se snaha o prosazování přemyslovské moci odrážela v mincovních ražbách. Poukázal také na geografický horizont chebských obchodních zájmů. V diskusi po prvním bloku bylo především relativizováno užití termínu městský stát pro chebský případ. Druhý blok otevřela Lenka Bobková (Univerzita Karlova), která tematizovala vztahy obou hlavních protagonistů Ludvíka Bavora a Jana Lucemburského, a to v období 1314–1322, tedy mezi volbou Ludvíka Bavora římským králem a při-

slibem zastavit Cheb až po bitvu u Mühlendorfu a dovršení zástavního aktu. Pozornost posluchačů zpět k diplomatickým pramenům obrátila Susanne Wolf (Bavorský hlavní státní archiv Mnichov), která prezentovala v Mnichově dochovaná Ludvíkova královská registra a analyzovala jednání o odměnění českého krále za podporu v rozhodující bitvě. Marie Bláhová (Univerzita Karlova) se nakonec zaměřila na souvislosti bitvy u Mühlendorfu tak, jak je prezentovalo soudobé kronikářství. Navazující diskuse se soustředila zejména na otázku, zda je možné uvažovat o naplnění zástavy města Chebu již v roce 1315. První den završila večerní přednáška Jiřího Bláhy a Michala Panáčka ve františkánském kostele Zvěstování Panny Marie o středověkém krovu nad presbytářem tohoto kostela. Ten je datovaný do roku 1319 a jedná se tak o nejstarší dochovaný krov na území České republiky.

Druhý den konference otevřel blok věnovaný tématu šlechty, která se snažila odolávat rostoucímu vlivu města v regionu. Zdeněk Žalud (Husitské muzeum v Táboře) podal prosopografii šlechtických rodů na Chebsku za vlády Jana Lucemburského. Typické pro tuto dobu bylo upřednostňování zájmů města na úkor šlechty. Do poloviny 15. století nás přenesl Jan Boukal (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy). V tématu, které vycházelo z jeho nedávno obhájené dizertační práce, se soustředil zejména na roli šlechty v tzv. boršengrýnském zástí v letech 1452–1454. Blok uzavřel Vilém Knoll (Západočeská univerzita) analýzou formování rodové domény za Albrechta (VI.) a Albrechta (XI.) Nothafta. Tento významný rod musel stejně jako drobná okolní šlechta také postupně ustupovat tlaku sebevědomého města. Závěrečný blok zahájil Petr Fleischmann (Univerzita Erlangen-Nürnberg) paralelním srovnáním Norimberku a Chebu s ohledem na typické znaky středověkého města. Poukázal také na nárůst počtu obyvatel Norimberka a koncept rozšíření staré sídelní komory při svatém Sebaldu a svatém Vavřinci o rozsáhlé nové předměstí srovnatelné s pražským založením Nového města Karlem IV. Na hospodářské souvislosti a venkovské zázemí Chebu se soustředil Tomáš Klír (Univerzita Karlova), který opět vrátil do diskuse termín městský stát. Především ale předložil zevrubnou analýzu berního zatížení obyvatel a jeho schopnost dostát svým závazkům. I přes zvyšující se zatížení můžeme o 15. století na Chebsku hovořit jako o období stability, které je v rozporu s v historiografii často skloňovaným konceptem pozdně středověké krize. Posledním vystupujícím byl Daniel Baumgartner (Historické centrum a muzeum Mühlendorf am Inn), který pro změnu pozornost publika stočil k nedávné minulosti, a sice k tomu, jak v posledních staletích žije v regionu paměť na bitvu u Mühlendorfu.

Vedle organizátorů se o hladký průběh konference zasloužili také moderátoři jednotlivých bloků (Tomáš Klír, Petr Fleischmann, František Kubů, Susanne Wolf) a pak skvělý výkon simultánního tlumočnicka, který umožnil bezproblémové porozumění při tomto česko-německém setkání. V tomto ohledu konference zcela zapadá do slibně se rozvíjející přeshraniční spolupráce mezi českými a německými archivy. Je potěšitelné, že v sále neseděli pouze referující. Téma přilákalo na 90 účastníků, a to jak z odborné archivní veřejnosti, tak z řad laických zájemců.

Příjemný dojem ze setkání podtrhla také možnost kuloárních diskusí stejně jako bohatý doprovodný program: již zmíněná výstava v archivu, prohlídka historických krovů, návštěva štaufské falce. Chebské setkání bezesporu naplnilo vysoký standard mezinárodní vědecké konference a nezbývá než se těšit na sborník, jehož vydání organizátoři odvážně ohlásili na polovinu roku 2023.

Stanislav Bárta

Starosta Chebu
Antonín Jalovec
při uvítacím projevu
(foto SOKA Cheb)

Plénium
(foto SOKA Cheb)

Prof. Lenka Bobková
přednáší,
Prof. Peter Fleischmann
moderuje
(foto SOKA Cheb)

XXIV. KOLOKVIUM ČESKÝCH, MORAVSKÝCH A SLOVENSKÝCH BIBLIOGRAFŮ V HRADCI KRÁLOVÉ

Ve dnech 16.–18. října 2022 proběhlo v prostorách Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové (SVK HK) setkání českých, moravských a slovenských bibliografů. Tato setkání mají dlouholetou tradici, první seminář se uskutečnil již v roce 1997. Od té doby se koná střídavě v Čechách, na Moravě nebo na Slovensku v říjnu v rámci Měsíce české a slovenské kulturní vzájemnosti. Jsou koordinovány Sekcí pro bibliografii Sdružení knihoven ČR ve spolupráci se Slovenskou asociací knihoven. Cílem těchto mezinárodních jednání je podpora bibliografické práce, ale také setkání bibliografů, jejich vzájemná odborná diskuse, výměna zkušeností a prezentace výsledků práce, především v oblasti české a slovenské bibliografie. Každé z kolokvií je jedinečné, zaznívají vždy zajímavé příspěvky podle vybraných témat a kulturní program je velice pestrý. Příspěvky z předešlých kolokvií vycházely v tištěné podobě, později přešly do formy elektronických sborníků, které jsou dostupné na stránkách Sdružení knihoven v rámci Sekce pro bibliografii.¹⁾

Letošní setkání bylo částečně ovlivněno velkou nemocností, přesto se sešlo téměř 30 účastníků. Na začátku jednání všechny přítomné přivítala náměstkyně hejtmana Mgr. Martina Berdychová a poté Ph.Dr., Blanka Snopková, Ph.D., (členka Správné rady Slovenskej asociácie knižnic a ředitelka ŠVK v Banskej Bystrici) a Mgr. Eva Svobodová (předsedkyně Sekce SDRUK ČR pro bibliografii a ředitelka SVK HK). Pondělní odborný program kolokvia moderovala Mgr. Eva Svobodová, úterní pak Ph.Dr. Blanka Snopková, Ph.D. Jednání bylo rozděleno do pěti tematických bloků.

První blok nesl název „**Jubilejní bibliografie měst**“. V roce 2022 slavil Zlín 700 let od první písemné zmínky o městě. V příspěvku *Zlín 700* informovala Mgr. Eva Filipková (Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně), jak se do těchto oslav výročí města zapojilo její pracoviště. *Čo majú spoločné monografie obcí Terchová a Blatnica?* byl název příspěvku Ing. Ivany Polákové, Ph.D., (Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici), ve kterém hovořila o úskalí při vydávání monografií obcí Terchová a Blatnica, které vyšly v roce 2018 a 2021. Poukázala na fakt, jak důležité jsou při sestavování monografií obcí bibliografie, ať už regionální nebo personální.

Druhý blok „**Významní nakladatelé a tiskaři v Čechách a na Slovensku do roku 1948**“ otevřela příspěvkem *Karel Beniško – typograf, operní pěvec a nakladatel* Mgr. Pavlína Doležalová (Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje), ve kterém připomněla životní osudy tohoto pražského rodáka (1874–1943). Následu-

¹⁾ sdruk.cz/odborne-sekce/sekce-pro-bibliografii, cit. 13. ledna 2023

jící příspěvek s názvem „*Skutečnost byla jiná, než jsem si ji za mřížemi představoval...*“: životní příběh a odkaz Františka Radouška, přerovského nakladatele vzdělávací literatury od Mgr. Dagmar Petiškové, Ph.D., (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského) mapoval životní osudy moravského nakladatele Františka Radouška (1869–1942). S příspěvkem *Počátky novodobého nakladatelského podnikání v Kladně od sedmdesátých let 19. století do roku 1948* vystoupil Bc. Kamil Bouška (Středočeská vědecká knihovna v Kladně). V něm představil historický kontext kladenské nakladatelské činnosti a nejvýznamnější kladenské nakladatele a přiblížil proměnu kladenské knižní kultury. Martina Zlatohlávková (Krajská knihovna v Pardubicích) se ve svém příspěvku *Historie tiskárny Otto&Růžička v Pardubicích* zaměřila na historii této firmy od jejího počátku, představila nejvýznamnější publikace vytištěné touto firmou i její další činnost.

Třetí blok byl nazván „**Odras regionu v krásné literatuře**“. Mgr. Katarína Kožáková, Ph.D., (Oravská knižnica Antona Habovštiaka v Dolnom Kubíne) přiblížila život Ladislava Mňačka v oravském regionu a jeho knihu *Vody Oravy*. Pokusila se vytvořit skrze krásnou literaturu pohled na region Orava v čase budování socialismu v padesátých letech 20. století. Její příspěvek nesl název *Orava v Mňačkových reportážach*. Poslední příspěvek prvního dne odborného programu byl *Vojtěch Martínek, autor Ostravska (internetový portál spisovatele)*, který přednesla PhDr. Věra Svozilová (Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě). V něm shrnula život učitele, spisovatele, literárního kritika a publicisty Vojtěcha Martínka (1887–1960). S Ostravskem byl spjat nejen rodově a pracovní, ale i literárně. U příležitosti 60. výročí úmrtí vznikl v roce 2020 internetový portál spisovatele.²⁾ Kromě informací o životě a díle portál obsahuje fotogalerii, mapu s odkazy na místa spojená s autorovým životem a dílem, kvíz nebo pracovní listy vhodné pro školy.

Úterní odborný program zahájil čtvrtý tematický blok „**Vizualizace bibliografických dat**“. S příspěvkem *O čem se tu zpívá? Mapa lokalit v kramářských tiscích* vystoupila Mgr. Iva Bydžovská (Knihovna Národního muzea). Ukázala místa vzniku, prodeje a uložení kramářských tisků v souvislosti s jejich obsahem. Také předvedla použití map pro zkvalitnění dat v Digitální knihovně kramářských tisků.³⁾ Následoval příspěvek *Vizualizace záznamů v Bibliografii dějin Českých zemí. Od tištěných ročenek po moderní online databázi* Mgr. Věry Hanelové (Historický ústav AV ČR), který byl věnován vizualizaci záznamů v databázi Bibliografie dějin Českých zemí.⁴⁾ Byly představeny nejen bibliografické záznamy, které jsou obo-

²⁾ www.vojtech-martinek.cz, cit. 13. ledna 2023

³⁾ www.spalicek.net, cit. 13. ledna 2023

⁴⁾ biblio.hiu.cas.cz, cit. 13. ledna 2023

hacovány o plné texty, ale rovněž rejstříky, zejména biografický a geografický. Databáze nabízí rovněž jedinečná specifika, která se v jiných bibliografických databázích neobjevují. Jedná se zejména o propojování dílů na pokračování či připojování recenzí přímo k bibliografickým záznamům. Mgr. Vojtěch Malínek, Ph.D., (Ústav pro českou literaturu AV ČR) ukázal teoretické a praktické možnosti kvantitativního výzkumu bibliografických dat i existující nástroje, které se v této oblasti nabízejí v příspěvku *Možnosti kvantitativního výzkumu bibliografických dat*. V posledním bloku „**Knihovny osobností, spolků a institucí**“ Mgr. Lenka Pokorná Korytarová (Moravská zemská knihovna v Brně) přiblížila v příspěvku *Knihovna Josefa Floriana ve fondu Moravské zemské knihovny* nejen životní osudy katolického učitele, vydavatele a překladatele z francouzštiny Josefa Floriana (1873–1941), ale také jeho knihovnu. V roce 2022 uplynulo dvacet let od nákupu torza knihovny Josefa Floriana Moravskou zemskou knihovnou. Mgr. Veronika Ježková (Ústav dějin umění AV ČR) ve svém příspěvku *Osobní knihovna Josefa Václava Sládka* zmínila život básníka Josefa Václava Sládka (1845–1912) a poté se věnovala jeho osobní knihovně, která je součástí stálé expozice muzea v umělcově rodném Zbirohu. Poslední příspěvek kolokvia Ing. Aleše Brožka (ředitel Severočeské vědecké knihovny v Ústí nad Labem v letech 1990–2017) zazněl na téma *Historie knihovny Královské české společnosti nauk*. O knihovnu pečovala řada významných osob, o osmnácti z nich je možné zjistit více z databáze Slovník českých knihovníků (SCK) na stránkách Národní knihovny.

V závěru kolokvia Mgr. Eva Svobodová přednesla zdravici od dlouholeté a pravidelné účastnice kolokvií PhDr. Jiřiny Kádnerové, která ze zdravotních důvodů nepřijela. V rámci programu zaznělo 14 odborných a pečlivě připravených referátů. Příspěvky z kolokvia budou opět vydány v elektronickém sborníku.

Součástí kolokvia byl i bohatý kulturní program. Ten začal již v neděli odpoledne, kdy byla pro účastníky kolokvia připravena komentovaná prohlídka hospitalu Kuks. Po pondělním jednání následovala prohlídka budovy a knihovního fondu Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové za doprovodu Mgr. Daniely Ridlové (Odbor služeb SVK HK), při které probíhala vzájemná diskuse ohledně různých služeb pro návštěvníky knihovny. Poté následovala komentovaná prohlídka starého města Hradce Králové s PhDr. Pavlou Koritenskou z Muzea východních Čech v Hradci Králové. Ta nejprve seznámila účastníky s dějinami města a poté se věnovala jednotlivým památkám na Velkém náměstí (katedrála sv. Ducha, Bílá věž, Mariánský morový sloup a mnohé další). Při společných večerech si pak účastníci vyměňovali zkušenosti ze svých pracovišť, navázali nové kontakty nebo se domluvili na vzájemné spolupráci. Jubilejní, XXV. kolokvium českých, moravských a slovenských bibliografů, se uskuteční 15.–17. října 2023 v Olomouci.

Věra Hanelová

„Když to chtěj, vyplňuj...“ Evidence archiválií vs. archivní popis vs. poptávka veřejnosti – rozpor nebo symbióza?

„Já nejsem zootechnik, já jsem úředník. Já jsem kádrovák pro dobytek. O každým teleti já vedu agendu. Z jaký je rodiny, co otec, jakej to byl bejk, co matka, jaká to byla kráva.“

„My jsme si to nevymysleli, Václave... Podívej, když to chtěj, vyplňuj...“

Myslím, že většina z nás si vybaví tento ikonický rozhovor z klasického díla české kinematografie *Vesničko má středisková* z roku 1985, konkrétně předsedu křečovického střediska JZD Mír Neveklov Vojtěcha Kalinu, ztvárněného Miloslavem Štibichem, kterak s otcovskou laskavostí, bezradně zdviženými rukama a pohledem mířícím ke stropu své kanceláře domlouvá zootechnikovi Václavu Kašparovi v podání Jana Hartla, jenž otevřeně pochybuje o smyslu vyplňování výkazů dobytka, protože by tento zbytečně ztracený čas radši věnoval svému vášnivému mimomanželskému vztahu s Janou Turkovou...

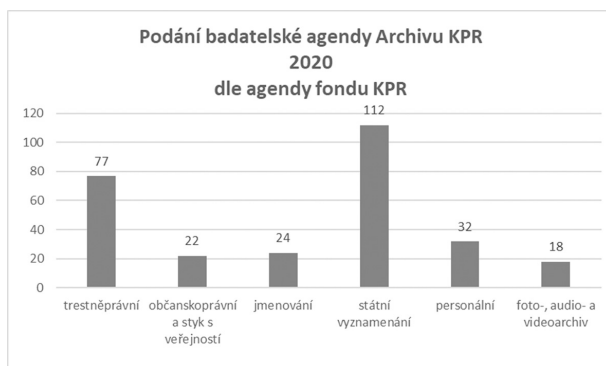
Nikoli snad díky Hartlově filmové partnerce, nezapomenutelné Libuši Šafránkové, ale především kvůli rezignovanému úřednickému postoji a neskrývané beznaději si dnes někteří archiváři na místo zootechnika Václava pomyslně dosazují sami sebe a ve zmíněné evidenci dobytka možná spatřují Centrální archivní modul pro správu archivních entit (CAM).

Cílem mého příspěvku ale není rozbor obdivuhodné nadčasovosti díla scénáristy Zdeňka Svěráka, ale upřímná snaha uklidnit ty kolegyně a kolegy, kteří se s těmito pocity ne vždy vlastní vinou, a ne zcela oprávněně ztotožňují, a osvěžit je několika drobnými kapkami naděje, pokud o to tedy stojí. S vědomím absence potřebného vzdělání v oblasti genetiky hospodářských zvířat si totiž dovoluji se vši vážností tvrdit, že srovnání s CAM nebo Základními pravidly pro zpracování archiválií je v tomto případě opravdu nepatřičné a rozhodně není tak zle, jak by se mohlo zdát.

Limity a perspektivy archivního popisu podle Základních pravidel

Drtivou většinu Národního archivního dědictví (NAO) tvoří svým rozsahem **množstevní** evidenční jednotky karton a fascikl, které z hlediska významu obsažených informací zejména pro období moderních dějin nelze ve srovnání se středověkými listinami a rukopisy nebo obrazovými, zvukovými a kinematografickými dokumenty označit za méněcenné. Dokládá to nejen evidence NAD, ale na příkladu konkrétní paměťové instituce také statistika badatelské agendy mého bývalého působiště Archivu Kanceláře prezidenta republiky (Archiv KPR). V jeho výroční zprávě o činnosti za rok 2020 je možné například zjistit, že zájem o spisovou agendu státních vyznamenání nebo milostí fondu KPR byl v daném roce více než šesti-, respektive čtyřnásobný než poptávka po fotografických, zvukových a filmových záznamech polistopadových prezidentů republiky, včetně fotoarchivu Václava Havla. Pokud bychom zájem o fond KPR porovnali s neměně cennou Sbírkou fotografií, zahrnující období let 1918–1992, dospěli bychom k ještě výraznějšímu rozdílu. Každá statistika má sice své limity, ale základní myšlenku v tomto případě rozhodně potvrzuje.¹⁾

¹⁾ Zpráva o činnosti Archivu Kanceláře prezidenta republiky za rok 2020, s. 49. Archivy Kanceláře prezidenta republiky a Pražského hradu [online]. Copyright © 2022 www.prazskyhradarchiv.cz [cit. 14.12.2022]. Dostupné z: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr/o-archivu/vyrocnii-zpravy>

Když nahlédneme do Základních pravidel pro zpracování archiválií, setkáme se na první pohled s poněkud jiným přístupem. V českém archivním popisu je totiž tradičně věnována největší pozornost spíše dříve vzniklým archiváliím, respektive jednotlivým druhům evidenčních jednotek. Z jejich typologie vyplývá pro zpracovatele někdy až neúnosné a ve vztahu ke konkrétnímu dokumentu ne vždy relevantní množství povinných či volitelných rolí entit, které se ovšem v případě spisového materiálu omezuje pouze na takřka nic neříkající odkazy na *související entity*. Přesto jsme nuceni uvádět například u každého technického výkresu popsání jako jednotlivost jeho *autora* či *objednatele/příjemce*, nebo u zvukových archiválií, které ani nemají formu dramatického díla, příslušného *režiséra, scénaristu, autora dialogů* atd. Mnohdy podstatnější informace ale na druhou stranu těmto pravidlům unikají.²⁾

Cestu pro napravení této disproporce částečně otevřelo třetí vydání Základních pravidel pro zpracování archiválií, které po prenatálním období v rámci vývoje aplikace ELZA potvrdilo existenci nového prvku popisu **Druh archiválie** (ZP 5.2.12), respektive *Podtyp archiválie*. Smysl tohoto prvku ale rozhodně není v přehnaně až zbytečně podrobném popisu, ale spíše v efektivním a pokud možno jednotném způsobu zachycení informací, které jsou, nebo by měly být předmětem studia historických věd, jiných vědních oborů i aktuálního zájmu veřejnosti. Použití tohoto volitelného prvku je zcela na archivářích, kteří nejlépe vědí, jaké informace od nich odborná i laická veřejnost požaduje nebo očekává. Rovněž v oblasti zpřístupnění archiválií navíc platí, že také nabídka určuje poptávku, a nikoli jen naopak.

Není překvapením, že prvním podtypem, který byl v prostředí aplikace ELZA definován, jsou matriky evidence obyvatel. Postupně k nim přibýly hudebniny či právní akty, definované či opakovaně zmiňované samotnými Základními pravidly, a dále několik dalších podtypů umožňujících přesnější a cílenější popis především spisového materiálu, včetně univerzální oblasti jmenování do (veřejné) funkce nebo agendy spojené s propůjčováním a udělováním státních vyznamenání.³⁾ Současné možnosti jsou tedy poměrně pestré a v metodicky přesně definovaných případech je možné je dále rozšiřovat. Jen čas a budoucí přirozený vývoj ukáže, zda se touto cestou neotevřívá prostor pro drobné úpravy či celkové přehodnocení typologie evidenčních jednotek. Zatím se zdá, že žádná velká revoluce není třeba nebo o ni není zájem.

²⁾ Základní pravidla pro zpracování archiválií 3.1, ZP 5.8, s. 79. Příloha metodického pokynu č. 4/2022 odboru archivní správy a spisové služby, kterým se vydávají Základní pravidla pro zpracování archiválií ver. 3.1 (čj. MV- 171396-1/AS-2022).

³⁾ 6.2. Zpracování vybraných podtypů archiválií – Dokumentace pro Elza Dokumentace 2.0. [online]. [www.http://elza-doc.lightcomp.cz/](http://elza-doc.lightcomp.cz/) [cit. 14. 1. 2023]. Dostupné z: <http://elza-doc.lightcomp.cz/current/methodics/podtypy/podtypy.html#>

Během diskuse o budoucí **typologii evidenčních jednotek** se dle mého soudu nevyhne položení a případnému vyjasnění základní otázky, zda má být evidence archiválií nadále nadřazena archivnímu popisu nebo naopak, a jaké postavení by měla evidence, a především popis zaujímat vůči poptávce veřejnosti, která se přirozeně může velmi dynamicky měnit. Jsou evidenční jednotky, kodifikované v samotném právním řádu ČR, po několika desetiletích své víceméně úspěšné existence stále oním potřebným skálopevným majákem v rozbouřeném moři archivního popisu, nebo jen těžko ovladatelnou vlajkovou lodí, a proto by měly být spíše upozaděny ve prospěch detailnějších šablon popisu, jež mohou přesněji cílit na konkrétní typ dokumentu a operativně reagovat na poptávku veřejnosti či ji nepřímou stimulovat? Nebo existuje nějaká jiná „zlatá střední cesta“?

V této souvislosti se mi vybavuje nedávná diskuse komunity ELZA nad konkrétní potřebou kolegů ze Státního oblastního archivu v Plzni, kteří by u některých notových záznamů, tedy faktických hudebnin, rádi popisovali roli *autor hudby / skladatel*, ale brání jim v tom poměrně školometská definice evidenčních jednotek a skutečnost, že se z pohledu evidence archiválií jedná o tisky a nikoli rukopisy nebo kartony. V situaci dle mého soudu zbytečného **zakonzervování Základních pravidel pro zpracování archiválií** tedy přibyl další, ne zcela smysluplně a jedno-duše řešitelný problém.⁴⁾

Komunitou archivářů, respektive archivní správou odsouhlasené (drobné) změny a cizelování pravidel, zveřejněných online s odpovídajícím verzováním, a především jejich důsledná implementace prostřednictvím průběžně aktualizovaných aplikací přece nemusí a priori znamenat něco špatného a způsobovat obávaný chaos. Naopak tím pravidla mohou být živější, schopnější lépe reagovat na nově se objevující potřeby praxe, a navíc si zbytečně nevytvářejí další a další nespokojené archiváře, upozorňující na jejich zkosnatělost nebo nezohlednění mnohdy oprávněných připomínek při ne zcela transparentním procesu vypořádání. Základní pravidla by měla být osvaleným tělem archivního popisu, nikoli kostlivcem ve skříni, kterou se bojíme otevřít. Dovedeme si představit, že by se v zájmu plynulejšího provozu a jeho bezpečnosti průběžně neměnily a nezdokonalovaly například dopravní předpisy?

Když sleduji přehnané obavy některých archivářů, živěné podivnou směsicí neadekvátního pesimismu a nedostatečného sebevědomí, upřímně nerozumím tomu, proč bychom měli chápat přirozeně se vyskytující porušování či odchýlení se od Základních pravidel málem jako okamžité odsouzení k trestu smrti ze strany

⁴⁾ Základní pravidla pro zpracování archiválií 3.1, ZP 5.6, 5.15, s. 75–84. Příloha metodického pokynu č. 4/2022 odboru archivní správy a spisové služby, kterým se vydávají Základní pravidla pro zpracování archiválií ver. 3.1 (čj. MV- 171396-1/AS-2022).

Stron. Pravidla pro role entit – Dokumentace pro Elza Dokumentace 2.0. [online]. [www.http://elza-doc.lightcomp.cz/](http://elza-doc.lightcomp.cz/) [cit. 14. 1. 2023]. Dostupné z: <http://elza-doc.lightcomp.cz/current/methodics/zakladni-pravidla/pravidla-popisu/role-entit.html#>

neexistujícího archivářského tribunálu, když i na dopravních komunikacích občas všichni nedodržíme předepsanou rychlost, přehlédneme informativní i jinou značku nebo zastavíme či parkujeme tam, kde se nemá. Nikdo z nás si asi nepamatuje všechny stanovené vzdálenosti, rozměry či názvy, podstatné je, že netápeme na křižovatkách a jsme ohleduplnými pány svého vozidla, kteří vnímají okolí a především vědí, kam jedou. Ano, výsledek archivního popisu je něco mnohem trvalejšího, ale také v něm rozhodně nejde o život a vždy je možné chybu napravit, třeba i s pomocí znalejších kolegů a kolegů lektorů archivního popisu. Chybovat je lidské a není proto třeba nepřímě strašit nebohé archiváře „metodologickým perfekcionismem“.⁵⁾ Drtivou většinu Základních pravidel navíc uživatelé specializovaných aplikací pro archivní popis konzumují a dodržují zcela intuitivně a ani o tom nevědí. Pokud v dopravních prostředcích čím dál víc spoléháme na různé asistenty a technologické vymoženosti hlídající například bezpečnou vzdálenost, také očekáváme, že byly naprogramovány do nejmenšího detailu. Přeložení Základních pravidel do nemilosrdného jazyka „nul a jedniček“ v prostředí kódu ELZA pak zpětně ovlivnilo a nadále ovlivňuje i některá jejich ustanovení, která vycházejí z údajně osvědčených tradic a postupů našeho řemesla, ale nakonec mohou být shledána jako nadbytečná, nejednoznačná nebo dokonce sporná. Podstatné je, zda je výsledek jejich implementace funkční.

Aktuální problémy českého archivnictví

Bude to již rok, co veřejný prostor českých archivářů opanovala zásluhou nově jmenovaného ředitele archivní správy kolegy Daniela Doležala překvapivě bohatá a dlouho nevídaná diskuse na téma aktuálních problémů českého archivnictví. Osobně jsem se v daném období nestihl zapojit a bylo toho tolik řečeno, že jsem ani později neměl příliš velkou motivaci rozšiřovat již tak obrovské penzum vyslovených shodných i protichůdných názorů, postojů a částečně i spíše jen veřejně projevovaných pocitů a obav. Oněch „*sedm bran pekelných*“ Daniela Doležala z podstatné části velmi přesně upozorňovalo na „hříchy“, které našemu oboru způsobili či způsobují jiní, a není divu, že označení těchto společných vnějších „nepřátel“ nalezlo velké porozumění napříč archivní obcí. Diskuse o naší „vlastní vině“ a aktivním i pasivním podílu na současné situaci již ale přirozeně není tak přehledná a vždy oprávněně cílená.⁶⁾

⁵⁾ Viz Aktuální problémy českého archivnictví – Daniel Doležal. [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 14.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/aktualni-problemy-ceskeho-archivnictvi-daniel-dolezal/>;

Reakce Karla Řeháčka (3.). [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 15.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/reakce-karla-rehacka-3/>

⁶⁾ Aktuální problémy českého archivnictví – Daniel Doležal. [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 14.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/aktualni-problemy-ceskeho-archivnictvi-daniel-dolezal/>

V tomto příspěvku bohužel není prostor, abych se podrobněji dotkl těch z mého pohledu nejpodstatnějších momentů diskuse, ale přesto si nemohu odpuště, abych s téměř ročním odstupem a se vsí pokorou vyslovil několik částečně provokativních otázek k oblasti zpracování a zpřístupnění archiválií, které se dlouhodobě věnují, a to nikoli jen teoreticky, ale od pomyslné píky. Těžko je zde mohu sám všechny zodpovědět, ostatně pro to nemám ani potřebné zkušenosti, znalosti a dostatečný vhléd do situace v jiných archivech, ale snad i jejich pouhé položení bude mít šanci trochu zarezonovat u ostatních kolegů a kolegů archivářů. Nemohu se totiž i v důsledku výše zmíněné diskuse ubránit pocitu, že někdy usilovně a zcela zbytečně hledáme problémy tam, kde ve skutečnosti vůbec nejsou.

Aktuálních problémů českého archivnictví je jistě celá řada a vážím si všech, kteří jsou schopni je nejen pojmenovat, ale i nabízet funkční řešení. Dokážeme ale tyto problémy také správně prioritizovat a vidět je v kontextu s vývojem v jiných oborech? Nenajdeme v našem poměrně častém stěžování si a pesimistických vizích jisté projevy prokrastinace, alibismu či zbytečné nerozhodnosti, kdy odsouváme řešení skutečných potíží, jak těch krátkodobých, tak dlouhodobých? Kvůli každodenní tíži krátkodobých problémů pak neřešíme ty dlouhodobé, a naopak kvůli neustálému poukazování na dlouhodobé problémy se někdy vyhýbáme těm krátkodobým, které již mohly být dávno za námi. Léčbu všech našich bolestí a neduhů je třeba nejen diskutovat, ale především následně odpracovat a k tomu nám po náročném a vyčerpávajícím rokování bohužel asi někdy již schází energie, zvláště když se stále vracíme i k tématům a otázkám, které byly aktuální před 10 a více lety. Jak jinak si na prahu roku 2023 vysvětlit přešlapování některých archivů při implementaci Základních pravidel a jejich zdaluhavé rozhodování se pro pořízení k tomu sloužícího software, který je již několik let všem zdarma k dispozici? Není to jakési absurdní čekání na Godota, přičemž jsme si bohužel nevšimli, že už dávno přišel?

Nejsme také v oboru archivnictví svědky hromadného šíření *fake news* a je vůbec možné nějakým způsobem uklidnit a přesvědčit ty, kteří si na Základní pravidla pro zpracování archiválií a jakoukoli snahu o rozumnou standardizaci archivního popisu a vše s tím spojené udělali názor ještě před tím, než se s pravidly seznámili? Znamenají Základní pravidla pro většinu archivářů opravdu tak velké a nesnesitelné břemeno, nebo si onen nemilosrdný bič na sebe po desetiletí šili a nadále šijí spíše samotní archiváři, přičemž nechtějí, aby jim do tohoto jejich vlastního a zdánlivě soukromého boje kdokoli zasahoval nebo jim v něm dokonce pomáhal a pokládal jim někdy nepříjemné, ale zároveň i osvobozující otázky mířící k samotnému smyslu a podstatě jejich činnosti?

Je problém v příslušných aplikacích a informačních systémech (ELZA, PEvA, CAM), nebo spíše na straně toho, kdo tyto nástroje používá či spíše nepoužívá, protože je apriori odmítá? Nesouvisejí některé potíže s implementací Základních pravidel spíše s ne zcela lichotivou organizací, zajištěním či dokonce úplnou absencí metodické a uživatelské podpory v některých archivech? Není bezradný

„běžný Franta uživatel“ (BFU) důsledkem atmosféry na některých pracovištích, kde je plýtváno tím nejdražším – drahocenným časem archivářů, kteří jsou ponecháváni či dokonce utvrzováni v mylných představách, že něco nejde, protože to neumí software, ačkoli je všem volně k dispozici příslušná online Dokumentace, pravidelně se schází komunita kolegiálních a vzájemně se obohacujících archivářů, ochotných podat pomocnou ruku, nebo je možné vynaložit mnohem menší finanční prostředky na případná jednorázová školení nebo průběžnou externí podporu?

Má vůbec cenu pouštět se do dalších společných projektů, když nejprve vyzveme archiváře, aby se s vidinou kýženého volně šiřitelného software, vznikajícího nikoli v našem chápání světa na hony vzdálených představách programátorů, ale naopak zdola – od archivářů a jejich pečlivě vyslechnutých a analyzovaných potřeb, zapojili do vývoje aplikace ELZA, ti aktivnější tak učiní, po mnoha letech usilovné práce se konečně radují z toho, že jejich potřeby jsou naplněny, nápady využity pro přínos všech, vývoj software dokonce i po skončení projektu díky rozumné podpoře Ministerstva vnitra a nezištného přispění jednotlivých (zejména specializovaných) archivů zdárně pokračuje, ale po dvou letech, co stabilní verzi aplikace úspěšně používají ve svých archívech a jednotky popisu přibývají jak na běžícím pásu, se najednou dozvědí z úst svého hlavního představitele opakované odsuzující stanovisko, že se jedná o nedodělaný „prototyp“?

Podobně nepodložená kritika zazněla již během poslední archivní konference v Plzni v dubnu 2019 a nešlo ji nevnímat jako pomyslné střelení se do vlastní nohy jen několik metrů před cílem. Dnes již doufám není třeba dokazovat, že aplikace ELZA není žádným prototypem o lokálně modifikovaných verzích, ale plnohodnotným jednotným nástrojem pro popis archiválií, který zohledňuje specifika jednotlivých archivů. Představa software, který si nainstalujeme a „bude hotovo“, je naštěstí již zcela překonaná, a to nejen kvůli neustálému a námi těžko zastavitelnému vývoji informačních technologií, ale především díky tlaku nás uživatelů, protože stále nacházíme prostor pro zlepšení, ulehčení naší práce, a právě naše požadavky, nápady a někdy i zdravá nespokojenost jsou motorem dalšího vývoje, který ovšem není žádným překotným úprkem do neznáma nebo anarchií, zvláště když je k dispozici jen velmi omezené množství finančních prostředků. Podrobněji to vystihli ve svých diskusních příspěvcích kolegové Radek Pokorný a Jan Kafka.⁷⁾

Často skloňovaným slovem v diskusi o problémech českého archivnictví byla „jednota“, k níž se trefně a opakovaně vyjádřil především kolega Karel Řeháček,

⁷⁾ Reakce Radka Pokorného. [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 14.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/17/reakce-radka-pokorneho/>; Reakce Jana Kafky. [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 14.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/17/reakce-jana-kafky/>

když ji nazval chimérou, produktem naší vlastní mytologie.⁸⁾ Tato proklamovaná jednota, o níž bychom měli usilovat, by ovšem nikdy neměla být zaměňována se „stejností“, ale vždy by měla ctít přirozenou „jedinečnost“. V opačném případě se budeme potýkat s následnou deziluzí po logickém nenaplnění našich nereálných očekávání. Identitu archivů totiž dle mého názoru vytvářejí především archiváři, nikoli jen archiválie, protože ani ony by neexistovaly bez osobního nasazení těch, kteří je vybírají, ukládají, zpracovávají a zpřístupňují. Žádný pekař neupeče úplně stejné pečivo jako ten druhý, přestože používá stejnou mouku a dodržuje stejný výrobní proces. Rozhodujícím faktorem a pomyslným kvasem naší činnosti je právě jedinečnost a vize každého z nás, kterou bychom ovšem neměli ze strachu zakopat pod zem jako tajný poklad či jedinou hřivnu, kterou jsme dostali do vínku, ale spíše ji nesobecky sdílet s ostatními. Třeba ji dokáží zhodnotit lépe než my.

Chceme tedy budovat archivní obec jako prostředí, kde kráčíme za společným cílem, ale nikoli stejným směrem a každý po trochu jiné cestě, kde se navzdory své přirozené a těžko odstranitelné různosti a jedinečnosti navzájem respektujeme, snažíme se mluvit společným jazykem, ale zároveň se v tomto do jisté míry zdravé konkurenčním prostředí navzájem motivujeme a inspirujeme k další práci? Nebo chceme s jistou mírou nadsázky snít o neexistujícím světě jednotných archivů, budoucích uniformovaných archivářů, či dokonce nějakého centralizovaného „superarchivu“, když i dnes jsou mnohé archiválie v péči jiných paměťových institucí a mnohé mimořádně cenné dokumenty s trvalou hodnotou ani nejsou součástí Národního archivního dědictví? Může náš neefektivně hospodařící stát ukládat veřejnému archivnictví další úkoly a falešně a nezodpovědně nás tak podporovat v ještě větších ambicích, když horko těžko (ne)stihá kontrolovat dodržování vlastních a často již před mnoha lety stanovených pravidel hry? Chceme věřit předstávám, že jednou opustíme nám dobře známé křivolaké uličky, strmé srázy i náročná stoupání a že se nakonec všichni sejdeme na jedné jediné dálnici, po které budou jezdit stejná auta, stejnou rychlostí a všichni budeme poslouchat v rádiu stejné písničky? Kdo tu dálnici postaví a kdo nám bude hrát?

Konec inventářů?

V souvislosti s vydáním třetí upravené verze Základních pravidel pro zpracování archiválií, očekávaným spuštěním CAM a přijetím standardu EAD3 pro vytváření, ukládání a zasílání archivních pomůcek v digitální podobě nešlo v komunikaci mezi archiváři nevnímat šířící se paniku a zvěsti o údajném konci inventářů, kterou osobně nechápu. Při orientační znalosti pomůcek jiných archivů, s vědomím jistého konzervatismu, ale i obdivuhodné přizpůsobivosti a vynalézavosti archivářů v ob-

⁸⁾ Reakce Karla Řeháčka (2.). [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 15.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/reakce-karla-rehacka-2/>; Reakce Karla Řeháčka (3.). [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 15.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/reakce-karla-rehacka-3/>

lasti naplňování různých metodických pravidel opravdu nevím, proč by měl nastat obávaný konec této základní archivní pomůcky. Lze jen odkázat na konkrétní ustanovení Základních pravidel a závaznou hloubku popisu, která u inventáře velmi tolerantně končí na úrovni složka, jejíž „*maximální rozsah je 1 karton, 1 DAJ nebo jiná takovému množství odpovídající jednotka s přihlédnutím ke způsobu předkládání*“. Do těchto složek pak není možné v inventáři zahrnout jen několik vyjmenovaných druhů jednotlivostí, jejichž popis v rámci složek je ovšem dle mého soudu nepředstavitelný i v manipulačním seznamu, který se stal nikoli vlastní zásluhou, a ne zcela oprávněně jakýmsi imaginárním zachráncem archivního popisu. Mnozí nekritičtí zastánci této archivní pomůcky by následně mohli být nepříjemně překvapeni, až by při automatickém sčítání evidenčních jednotek a jejich časového rozsahu pro evidenci NAD a systém PEvA museli složky s některými hromadně popsanými evidenčními jednotkami rozdělovat, protože manipulační seznam umožňuje na rozdíl od inventáře spojovat i evidenční jednotky různých druhů.⁹⁾

Smysl nedává ani obava z náročného popisu přístupových bodů v důsledku editace povinných rolí entit. Dle aktuálních Základních pravidel jsme v inventáři povinni uvádět u listin jejich *vydavatele, místo vydání, pečetitele, příjemce a žadatele*, pokud není shodný s příjemcem, dále u pečetidel *majitele typáře a místo vzniku*, u mapových děl a atlasů jejich *vydavatele/nakladatele a kartografa*, a konečně u tisků do roku 1800 jejich *vydavatele/nakladatele, autora textu a místo vydání*. U zbývajících samostatně popisovaných jednotlivostí v inventáři, tedy úředních knih, registraturních pomůcek, kartoték a fotoalb dokonce nejsou předepsány žádné povinné role entit. Těžko si představit, že bychom pro naši badatelskou veřejnost výše uvedené informace zejména v případě listin, pečetidel nebo mapových děl neuváděli, i kdyby nám to nějaká pravidla neukládala. A jsme tedy opět u kruciólní otázky, zda má být výsledkem zpracování archiválií pouze následování nějakých obecných pravidel, vyplnění předepsaných kolonek a schválení pomůcky s tím či oním názvem, nebo právě uspokojení poptávky veřejnosti.¹⁰⁾

Otevřené archivy?

Jistě se shodneme, že bytostnou potřebou každé svobodné společnosti jsou otevřené archivy. Veřejnost bezesporu chce otevřené archivy, a to pro všechny bez rozdílu. Chtějí to ale i archiváři a historici? Uvědomují si historici dostatečným způsobem zásadní negativní důsledky nízké zpracovanosti archivů pro výsledky

⁹⁾ Základní pravidla pro zpracování archiválií 3.1, ZP 3.4, s. 45. Příloha metodického pokynu č. 4/2022 odboru archivní správy a spisové služby, kterým se vydávají Základní pravidla pro zpracování archiválií ver. 3.1 (čj. MV- 171396-1/AS-2022).

¹⁰⁾ Základní pravidla pro zpracování archiválií 3.1, ZP 5.3.1, 5.4.1, 5.7.6, 5.9.1, 5.12.1 a 5.15.1, s. 73-84. Příloha metodického pokynu č. 4/2022 odboru archivní správy a spisové služby, kterým se vydávají Základní pravidla pro zpracování archiválií ver. 3.1 (čj. MV- 171396-1/AS-2022).

svého výzkumu a neměli by především oni volat po zlepšení personální situace, ale i kvality nabízených služeb v archivech? Nebo jim vyhovuje současný stav umožňující dosáhnout jisté exkluzivity v přístupu k archiváliím díky oboustranně budovanému klientelismu?

Každá práce jde dělat lépe a její výsledky jsou vždy uměním možného. Sami každodenně zjišťujeme, že na řešení mnoha úkolů bohužel není čas nebo prostředky. Ne všechny archivy se navíc stíhají věnovat soustavnému zpracování archiválií, ať již kvůli obrovskému objemu badatelské agendy, náročnému výběru archiválií nebo vše prostupující byrokracii. Představa, že tyto základní oblasti naší práce jsou oddělené, je ovšem v prostředí informačních systémů dle mého soudu zcela překonaná a ve skutečnosti se nabízí značný potenciál je velmi účinně propojovat. Zpracování archiválií navíc již dávno nemusí mít pouze formu uceleného výstupu a podobu archivní pomůcky, přestože i ta má své zřejmé výhody a měla by zůstat zachována. V archivním popisu má nespornou hodnotu každá nově vytvořená jednotka popisu, každá archivní entita dostupná pro vyhledávání, a to klidně i jen v rámci archivu, potažmo každá publikovaná informace zasazená do náležitého kontextu, nehledě na formu jejího finálního potvrzení a způsob zabalení před konečnou expedicí k adresátovi.

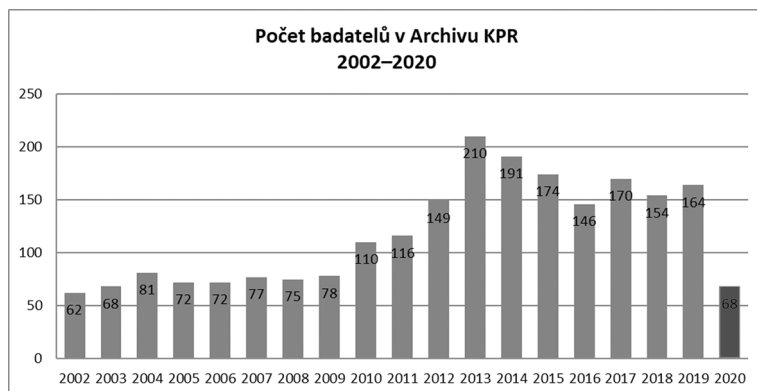
Čas bude vždy naším nepřítelem a nedostatkem, ale stejně tak se může stávat výhodnou investicí a příležitostí k násobnému zhodnocení. Neplýtváme však někdy svým drahocenným časem i v důsledku svého částečně nemístného konzervatismu, obav ze skutečně otevřených archivů a dodnes patrně zdrženlivosti při zpřístupňování informačního bohatství archivů veřejnosti, což se projevuje i v archivním popisu a (ne)publikaci archivních pomůcek na internetu? Na objektivní a těžko pochopitelné a obhajitelné rozdíly v přístupu archivů ke svým výkladním skříním a zveřejňování archivních pomůcek trefně upozornila kolegyně Ludmila Lambeinová.¹¹⁾

Jednou z nečekaných příležitostí pro zhodnocení času se pro všechny stala nedávná pandemie Covid-19, kterou řada archivů úspěšně využila díky práci z domova k přepisu a importům svých archivních pomůcek do nových informačních systémů s možností jednotného vyhledávání a následné publikace. Díky tomu mohly být efektivněji zužitkovány i rukama badatelů notně ohmatané a mnohdy velmi kvalitní a dodnes použitelné pomůcky našich předchůdců z šedesátých až osmdesátých let, které z pohledu zpracovatelů vznikaly mnohem náročnějším způsobem, bez textových editorů nebo specializovaných aplikací s nahranými pravidly a užitečnými funkcionalitami. Ano, kvůli uzavřeným archivům měli archiváři dříve na tvorbu pomůcek bezesporu více času, ale na druhou stranu s tímto vynaloženým časem nemohli nakládat tak efektivně jako dnes my, a to nikoli vlastní vinou, ale

¹¹⁾ Reakce Ludmily Lambeinové. [online]. Copyright © 2018 Česká archivní společnost, z. s. [cit. 14.01.2023]. Dostupné z: <https://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/reakce-ludmily-lambeinove/>

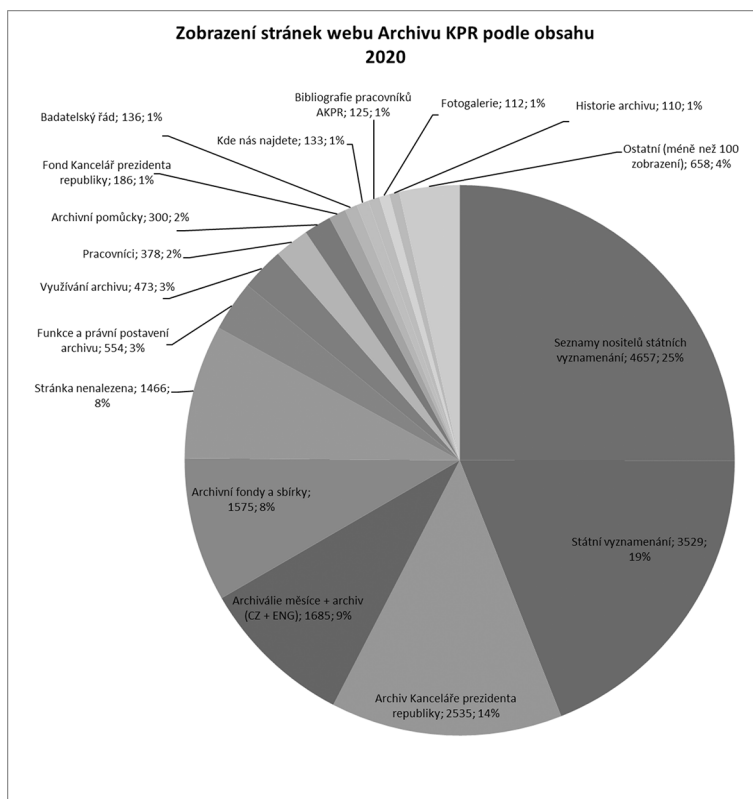
kvůli tehdejší technologické a komunikační úrovni archivnictví a celé společnosti. Tak jak my někdy možná zbytečně nostalgicky a lítostivě hledíme do minulosti, kdy bylo podle naší přirozené selektivní paměti lépe, mnoho našich předchůdců by naopak nám upřímně závidělo současné možnosti, včetně sdílení archivních autoritních záznamů prostřednictvím CAM. Využití obrovského potenciálu tohoto nástroje je opět jen na nás a naší schopnosti vzájemné spolupráce a komunikace. Kolega Tomáš Hunčovský myslím názorně ukázal nejen milovníkům genealogie a rodokmenů, že to má smysl.

Pozitivní vliv zveřejnění archivních pomůcek na rozsah využití archiválií a objem badatelské agendy opět dokládá má osobní zkušenost z Archivu KPR, přestože za unikátním nárůstem množství podání a badatelů zhruba od let 2011 a 2012 stojí i jiné důvody, mimo jiné rozvoj samotné dostupnosti připojení k internetu. Výsledkem prostého vyvěšení všech archivních pomůcek ve formě textových PDF s možností fulltextového vyhledávání na webových stránkách se stalo takřka ztrojnásobení množství každoročních badatelů oproti předchozímu období, a to při téměř stejném počtu badatelských návštěv, které objektivně znamenají zvláště pro malé archivy nemalou personální a časovou zátěž. Mnohem podstatnější než tento kvantitativní posun, naznačený v grafech výročních zpráv, je ovšem příjemné překvapení, že do Archivu KPR díky indexování a nástrojům internetových prohlížečů od té doby nacházeli cestu i ti, kteří ani netušili, že nějaké archivy vůbec existují. Přesto se zde dostali k archiváliím obsahujícím a dokládajícím pro ně podstatné a jinak velmi obtížně dohledatelné informace, a bylo jim naprosto jedno, zda jednotku popisu vyhledali v inventáři nebo manipulačním seznamu.¹²⁾

¹²⁾ Zpráva o činnosti Archivu Kanceláře prezidenta republiky za rok 2020, s. 23–25. Archivy Kanceláře prezidenta republiky a Pražského hradu [online]. Copyright © 2022 www.prazskyhradarchiv.cz [cit. 14.12.2022]. Dostupné z: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr/o-archivu/vyrocní-zpravy>

Nejde ale jen o náš minulý nebo současný archivní popis, ale především o budoucnost. Na další cestě se ovšem budeme nevyhnutelně setkávat s některými dost možná nepříjemnými otázkami, které míří k samotné podstatě a cílům naší činnosti. Jsme si vždy jisti, že při zpracování archiválií naše pozornost odpovídá skutečnému zájmu odborné i laické veřejnosti a neměla by být právě tato různými způsoby měřitelná poptávka jednou z hlavních motivací pro archivní popis a jeho efektivní prohlubování? Metriky našich webových stránek nebo digitálních badatelen nám mohou velmi přesně „nastavovat zrcadlo“, abych použil otřepané klišé z filmového díla, jehož citací začíná tento příspěvek.

Další klíčovou otázku zde jinými a velmi údernými slovy nadnesla kolegyně Michaela Zemánková a na konkrétních příkladech se jí dotkl také kolega Petr Tesař, když prezentoval praxi osvědčený přístup svého archivu. Chceme se nadále držet konceptu tvorby archivních pomůcek, které jsme byli zvyklí na závěr své často mnohaleté práce a někdy i složité vnitřní administrativy spojené s procesem schvalování vytisknout a svázat, jak pro badatele, tak pro vlastní dobrý pocit z od-

vedené práce, která po nás zůstává? Nebo projdeme i v této oblasti nevyhnutelnou mentální proměnou, o níž hovořil kolega David Valůšek, a rozhodneme se pro mnohem operativnější přístup a cílené prohlubování konkrétních míst našich archivních souborů a tvorbu jednotek popisu, které budou se zachováním nezbytné kontroly a dodržáním související legislativy takřka okamžitě přístupné veřejnosti v prostředí publikačních webů nebo sociálních sítí?

Někdy si stěžujeme, že se při interpretaci našich archiválií nebo s nimi spojených událostí objevují chyby a nepřesnosti. Ať již ve vyjádření politiků, v médiích, literatuře nebo dokonce i v odborných pracích historiků. Co nám ale brání tyto faktické informace v archiváliích popisovat lépe a soustavně je nabízet do veřejného prostoru, třeba i pro okamžité využití ze strany fact-checkingových portálů? Objektivně snad již jen výpadek internetu...

Jsem vděčný, že podobné podněty mám tu čest a možnost předkládat studentům pražské katedry archivnictví během své občasně přednášky *Archivy a jejich místo v době „postfaktické“* a díky tomu mohu vnímat a snad i trochu ovlivnit pohled nastupující generace archivářů. Vývoj naší společnosti mě utvrzuje v tom, že role našeho povolání je v tomto ohledu pohříchu nedocenená a informační bohatství archivů nabízí obrovský potenciál nejen pro nenahraditelnou a nezastupitelnou službu veřejnosti, ale nepřímo i pro zvýšení respektu k celému našemu oboru.

S vědomím zpětné vazby ze strany veřejnosti a našich širokých možností uspokojit její potřeby, aniž bychom přitom překročili červenou linii mezi aktivitou a aktivismem, proto nezbyvá než závěrem dodat: **„Když to chtěj, vyplňuj!“**

Jakub Doležal

PROBLEMATIKA NÁZVOSLOVÍ ARCHIVNÍCH FONDŮ NA PŘÍKLADU ČERNÍNŮ Z CHUDENIC

U soudobé populárně-naučné literatury, ale i v některých novodobých studiích, se setkáváme u starobylého českého rodu Černínů z Chudenic s uváděním formy jména Czernin, a to i například pro 16. či 17. století, kdy se již v češtině od spřežkového pravopisu upustilo. Dlužno podotknout, že také autor tohoto krátkého příspěvku se v dřívějších dobách držel právě spřežkového tvaru Czernin či Czerninové.

Na úvod si jen stručně připomeňme, že členové tohoto aristokratického rodu v průběhu staletí zastávali významné úřady v Českém království či u vídeňského císařského dvora – karlštejský purkrabí, nejvyšší hofmistr, nejvyšší purkrabí, místokancléř, nejvyšší lovcí. František Josef hrabě Černín z Chudenic (1697–1733), nejvyšší dvorský sudí, dokonce ve své době platil za nejbohatšího šlechtice v Čechách, který byl současně předním věřitelem panovníka, což rodu hospodářsky zrovna neprospělo. Různé linie vlastnily nebo stále vlastní v Čechách mimo jiné panství Petrohrad (dříve Petršpurk), Krásný Dvůr, Chudenice, Jindřichův Hradec, Mašťov, Doupov, Kysibl (dnes Stružná), Kost, Kosmonosy, Dymokury, Mělník, Nebílovy, Lnáře, Vrchlabí, Horní Maršov, Štáhlavy, Vinoř ad. Svůj původ odvozují Černínové od Drslava, kastelána na plzeňském hradě, doloženého mezi lety 1160–1165.

Několik generací posledních Černínů se v průběhu 19. století rozhodlo, že budou užívat při psaní svého příjmení staročeský pravopis, k čemuž se uchýlily i další aristokratické rodiny působící v Českém království. Tak tedy začali příslušníci rodiny užívat příjmení Czernin místo pravidlům českého jazyka odpovídajícího tvaru Černín. Podobně pozměnili ve stejném období svá příjmení například Lobkovicové (Lobkowicz), Kolovratové-Krakovští (Kolowrat-Krakowsky), Vratislavové z Mitrovic (Wratislaw z Mitrowicz), Dlouhoveští z Dlouhé Vsi (Dlauhowsky z Dlouhévsí), Dobřenští z Dobřenic (Dobrzensky z Dobrzenicz) či třeba Voračičtí z Paběnic (Woracziczky z Pabienicz). Podobu příjmení Černín, v souladu s pravidly, nadále užíval český tisk, většina veřejnosti české národnosti. V Jindřichově Hradci vznikl roku 1862 Zpěvácký spolek Černín, nikoliv Czernin. Pod tímto názvem byl úředně zaregistrován rovněž u c. k. místodržitelství v Praze.

V neposlední řadě je nutné upozornit na díla předních českých historiků a archivářů, kteří se nějakým způsobem zabývali starobylým českým rodem Černínů z Chudenic. Ani u Františka Palackého, Čenka Zíbrta, Augusta Sedláčka, Josefa Petráně, Josefa Janáčka nebo Zdeňka Kalisty nenajdeme v jejich textech tvar Czernin, zejména pak pro členy rodu žijící před polovinou 19. století, nýbrž se vždy uvádí české formě pravopisu odpovídající Černín. Dobové encyklopedické dílo Ottův slovník naučný též důsledně užívá rodové příjmení ve tvaru Černín. Příslušný díl vyšel v roce 1893. Historický ústav Akademie věd České republiky ve

své databázi Bibliografie dějin Českých zemí pracuje s tvarem příjmení Černín. Rovněž archiváři pracující v jindřichohradeckém hraběcím archivu používali ve svých česky psaných pracích termín Černín. Můžeme uvést všechny jindřichohradecké archiváře v hraběcích službách, tj. Františka Tischera, Františka Teplého, Ondřeje Frantu a Karla Trísku, případně vlastivědného pracovníka Jana Muka, kteří užívali ve svých článcích a publikacích příjmení v podobě Černín.

Příklady názvů některých odborných prací týkajících se Černínů z Chudenic:

- František Dvorský, *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890.
 František Ivan Dvorský, *Zuzana Černínová z Harasova: dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886.
 Eva Fialová, *Bitva u Saské Kamenice (1639) a nově objevené doklady k tomuto střetu ve fondu Rodinného archivu Černínů z Chudenic*, Archivum Trebonense, 2011, č. 12.
 Milena Hajná – Zdeněk Hojda – Eva Chodějovká – Alexandra Tesaříková, *Heřman Jakub Černín z Chudenic na cestě za Alpy a Pyreneje*, Praha 2014.
 Josef Jireček, *Denník hraběte Heřmana Černína o druhé cestě poselské do Constantinopole l. 1644–1645*, Vídeň 1857.
 Zdeněk Kalista, *Diviš Černín*, Praha 1929.
 Zdeněk Kalista, *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1936.
 Zdeněk Kalista, *Královský komoří Černín. 1197-1212*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých, roč. 36, 1928, č. 1.
 Zdeněk Kalista, *Mládí Humprechta Jan Černína z Chudenic*, 1932.
 Zdeněk Kalista, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, 1941.
 Vilém Lorenc, *Černínský palác v Praze*, Praha 1980.
 Václav Mostecký, *Černínská legenda o sv. Františku z Assisi*, Jindřichův Hradec 1941.
 Josef Novák, *Dějiny bývalé hrab. Černínské obrazárny na Hradčanech*, Praha 1915.
 Hana Pelcová, „*Jest známo, že hraběti Černínovi koncesi hostinskou pro dům 121/IV osobně provozovati nelze*“ ... *Exkurz do historie výletní restaurace Rudolfov a do nelehkého života zdejších hostinských*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, 2016, č. 28.
 Markéta Šantrůčková, *Krajinářská tvorba Jana Rudolfa Černína*, Praha 2014.
 Alexandra Tesaříková, *Spolehlivý černínský komorník podává zprávy z cest. Výběr z listů Hendricha Hennigseny Humprechtu Janu Černínovi z let 1679–1680*, Archivum Trebonense, 2021, č. 15.
 František Tischer, *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřm. hrab. Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, Praha 1908.

František Tischer, *Heřman hr. Černín z Chudenic. Obraz ze života a činnosti jeho*, Praha 1903.

Karel Tříška, *Černínský archiv v Jindřichově Hradci*, Praha 1936.

Karel Tříška, *Černínský palác v Praze*, Praha 1940.

Karel Tříška, *Vývoj černínského ústřední správy*, Sborník archivních prací, 1968, roč. 18.

V souvislosti s výše uvedenými informacemi se tedy i v evidenci Národního archivního dědictví setkáváme striktně s označením archivních fondů jako Rodinný archiv Černínů, Ústřední správa černínských statků Jindřichův Hradec, Černínská ústřední kancelář Petrohrad, Černínská hlavní pokladna Vídeň, Černínská lesní inspekce Chudenice ad. U současného sídla Ministerstva zahraničních věcí České republiky se rovněž dlouhodobě, a v souladu s českým pravopisem, užívá termín Černínský palác, nikoliv Czerninský palác. Totéž se opakuje v případě Černínské ulice, nikoliv Czerninské, v Praze na Hradčanech. Nedaleko Kutné Hory se nachází osada Černíny. Znamená to, že by se měla začít psát Czerniny? Totéž se třeba opakuje u vsí s pojmenováním Černín na Žatecku, na Jičínsku, na Berounsku nebo na Znojemsku.

Ještě je nutné pozastavit se u tzv. vrchlabské větve nedrahovické linie Černínů, která vznikla díky sňatku Heřmana hraběte Černína (1819–1892) s Aloisií hraběnkou z Morzinu, uzavřeném roku 1853. Heřman byl příslušníkem hradecké větve nedrahovické linie, ale spojením s dědičkou držav v Krkonoších založil de facto novou pošlost. Jeho syn Rudolf (1855–1927) se orientoval na německé nacionalisty a používal tedy zásadně příjmení ve tvaru Czernin, aby zdůraznil „nečeskou“ podobu svého příjmení. Hrabě Rudolf své politické názory vtělil roku 1900 i do brožury *Nationalitäten- und Sprachenstreit in Oesterreich*. V roce 1901 jeho myšlenkám oponoval František hrabě Černín (1857–1932), poslední příslušník hradecké větve rodu, ve své publikaci *Nationalitäten- und Sprachenstreit in Oesterreich: Randbemerkungen zur gleichnamigen Broschüre des Grafen Rudolf Czernin*, kterou ovšem vydal pod pseudonymem Heinrich Hradec. V dubnu 1908 získal Rudolf od císaře na vlastní žádost právo na jméno a erb Morzinů s tím, že se má napříště psát hrabě Czernin z Chudenitz a Morzinu (Graf Czernin von Chudenitz und Morzin). Jako hrabě Rudolf, v podstatě z národnostních důvodů, jednal Otakar hrabě Černín (Ottokar Graf Czernin) z vinořské linie rodu, jenž v letech 1916–1918 zastával funkci c. a k. ministra zahraničí Rakousko-uherské říše, a příliš se netajil svými výhradami k českému etniku.

Hradecká větev Černínů, která se veřejně hlásila k českému státnímu právu, vymřela 9. dubna 1932 osobou již uvedeného hraběte Františka, který zůstal svobodný a bezdětný. Na základě dřívější adopce (1927) se dědicem majetku hradecké větve stal nejmladší potomek vrchlabského Rudolfa, Eugen Alfons Czernin-Morzin, před oficiálním zrušením šlechtických titulů Czernin von Chudenitz und Morzin.

U starobylého českého rodu jako jsou právě Černínové z Chudenic, jejichž prapředek se připomíná v pramenech již ve 12. století, není tedy důvod ve 21. století v odborné literatuře a databázích používat spřežkovou podobu jména, zejména pak v případě hradecké větve nedrahovické rodové linie. Příjmení Czernin, případně i poněmčelý přídomek „von Chudenitz“, který užívali především příslušníci vrchlabské (morzinské) větve rodu, lze chápat, a používat ho i u archivních pomůcek nebo v databázi přístupových bodů jen jako alternativní označení. Pro srovnání lze na závěr uvést ještě příklad Valdštejnů. Původem rovněž český rod, jehož prapředek se v archivních pramenech objevuje ve stejném století (roku 1159 královský komoří Markvart), jako první známý předek Černínů. Členové rozvětvené hraběcí rodiny Valdštejnů pochopitelně nezačali užívat spřežkový pravopis, ale u svého příjmení později jednoznačně upřednostnili německou verzi, tj. Waldstein, Waldstein-Wartenberg. Přesto i u archivních fondů a sbírek, které se zmíněného rodu týkají, je v evidenci Národního archivního dědictví uváděna pouze česká podoba příjmení, jako například Rodinný archiv Valdštejnů Mnichovo Hradiště, Rodinný archiv Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl, Ústřední správa a hlavní pokladna valdštejnských velkostatků Duchcov, Valdštejnsko-vartenberský penzijní ústav, Doksy nebo Ústřední správa Valdštejnů-Vartemberků Litomyšl. Ani zde tedy nelze upřednostňovat alternativní označení Waldstein před preferovaným tvarem Valdštejn.

Pavel Koblasa

100 LET OD NAROZENÍ PROF. PHDR. ZDEŇKA FIALY, DRSC.

Dne 5. května 2022 uplynulo sto let od narození českého historika a archiváře prof. PhDr. Zdeňka Fialy, DrSc. Profesor Zdeněk Fiala¹⁾ se narodil 5. května 1922 v rodině malého vinohradského obchodníka. Otec František Fiala (nar. 22. března 1887), syn Antonína Fialy, domkáře ve Velkém Meziříčí, a Marie, rozené Čermákové, dcery rolníka v šest kilometrů vzdálených Lavičkách, byl obchodníkem ve Velkém Meziříčí, později v Praze, matka Božena, rozená Petráková (nar. 19. prosince 1886), byla dcerou Františka Petráka, obchodníka ve Vysokém (nyní Vysoké nad Jizerou), později ředitele občanské záložny, a jeho ženy Anny, dcery rolníka z Tříče v tehdejší Vysokém okrese. Sňatek uzavřeli 3. září 1913 v kostele sv. Ludmily na Královských Vinohradech. V roce 1926 dostali rodiče domovské právo hlavního města Prahy.²⁾ Provozovali lahůdkářství na Královských Vinohradech, č.p. 806 (Korunní ul. 91).³⁾ Zdeněk Fiala byl pokřtěn v kostele sv. Apolináře na

¹⁾ Hlavním pramenem k životu a působení Zdeňka Fialy je jeho pozůstalost uložená v Národním archivu. Národní archiv, fond č. 322: Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc. (k tomu Jan Kahuda, Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc., Národní archiv, Inventář, Praha 2001), osobní materiál Zdeňka Fialy v Archivu Univerzity Karlovy, FF, Fond Zdeňka Fialy, AUK FF, Katedra PVHAS. Dále byly využity nekrology, publikované biografie, připomínky výročí úmrtí a encyklopedická hesla: Ivan Hlaváček, *Profesor Zdeněk Fiala zemřel*. AČ, 25, 1975, s. 1–6; týž, *Profesor Zdeněk Fiala*. In: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 7–28; týž, *70 let od narození profesora Zdeňka Fialy*. AČ, 42, 1992, s. 104–105; týž, *In memoriam Zdeňka Fialy*. Z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 7–23 (přetisk prací I. Hlaváčka. In: Ivan Hlaváček, O mých předchůdcích i současnicích. Soubor studií k dějinám archivnictví, historiografie a pomocných věd historických, Praha 2011, s. 366–393); Jiří Spěváček, *Člen korespondent ČSAV Zdeněk Fiala*. ČsČH, 23, 1975, s. 309–314; Zdeněk Bakovský, *Odkaz Zdeňka Fialy (K nedožitým šedesátinám 5. 5. 1982)*. AČ, 32, 1982, s. 77–79; Marie Bláhová, *Profesor Zdeněk Fiala. 5. 5. 1922–8. 3. 1975*. Historický obzor, 3, 1992, s. 240; Václav Brož, *Kdo je kdo v Československu. Biografie žijících osob s trvalým bydlištěm v ČSSR I, A–J*. 1969; Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, I, 1979; Československý biografický slovník 1, Praha 1992; Jaroslava Hoffmannová – Jana Pražáková, *Fiala Zdeněk*. In: Biografický slovník archivářů českých zemí, Praha 2000, s. 172; Josef Tomeš a kol., *Český biografický slovník XX. století 1*. Praha 1999, s. 309; Tereza Vondrová, *Prof. PhDr. Zdeněk Fiala, DrSc. * 5. 5. 1922, † 3. 8. 1975*), bakalářská práce FF UK, Praha 2018.

²⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 322, 323.

³⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 322, 323.

Novém Městě pražském.⁴⁾ Na Vinohradech také chodil do obecné školy. V letech 1933–1941 studoval na Prvním reálném gymnáziu v Praze XII ve Slovenské ulici na Vinohradech. Maturoval s vyznamenáním v roce 1941, v době, kdy vysoké školy byly uzavřeny, takže ačkoli „*vyhověl zákonným požadavkům, aby mohl být zapsán jako řádný posluchač na univerzitě*“, jak bylo uvedeno na závěrečném vysvědčení,⁵⁾ nebylo možno o dalším studiu uvažovat. – Podle maturitního vysvědčení (přesněji „Vysvědčení dospělosti“) mu byly zjevně bližší humanitní předměty. Zatímco v matematice byl hodnocen dobře, ve fyzice a chemii chvalitebně, v jazycích včetně latiny a v humanitních předmětech většinou výborně, pouze v němčině, angličtině, ale také v obecném dějepisu chvalitebně. Ještě před tím, než Zdeněk Fiala dokončil studium reálného gymnázia, 16. dubna 1940, zemřel jeho otec. Ani ne osmnáctiletému Zdeňkovi nezbylo než si nalézt zaměstnání, které by mu zajistilo existenci. Pracoval nejprve ve firmě Alois Talacko Praha (1941–1942), potom ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu,⁶⁾ tedy v kapitálové společnosti s tehdy již dlouhou historickou tradicí, která od dvacátých let 20. století ovládala většinu chemické výroby v Čechách.⁷⁾ Zdeněk Fiala pracoval v letech 1942–1945 v provozovně Praha-Vysočany. Jeho zájmem však nebyla anorganická chemie, ale historie a historické prameny. V kontaktu s archiváři Archivu Ministerstva vnitra, především s Václavem Husou, pozdějším profesorem českých dějin na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, tento zájem prohluboval. Jakmile se naskytla příležitost, po druhé světové válce, opustil místo ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu a nastoupil jako středoškolák do Ústředního archivu ministerstva vnitra.⁸⁾ Tam působil od 1. října 1945 do 30. listopadu 1951. Současně zahájil studium historie a pomocných věd historických na filozofické fakultě UK. Imatrikulován byl 4. června 1946.⁹⁾ Pomocné vědy historické studoval v kurzech prof. Václava Vojtíška. Práce v archivu a zájem o archivnictví ho rovněž v roce 1946 přivedly také na Státní archivní školu. Spolu s dalšími budoucími předními historiky a archiváři byl studentem jediného kurzu této školy, který byl po druhé

⁴⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 1.

⁵⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 9.

⁶⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 20.

⁷⁾ K dějinám Spolku pro chemickou a hutní výrobu *srv.* Jiří Kříčka – Zdeněk Rytíř – Vladimír Slouka – František Kadleček – Jiří Soběslav – Jan Crkal – Jaroslav Hálek – Jana Englová – Miroslav Grisa – Jiří Ort, *Dílo sedmi generací. 150 let Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem 2008.

⁸⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 20.

⁹⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 10.

světové válce realizován.¹⁰⁾ Náročné studium obou škol absolvoval bez jakýchkoli úlev v zaměstnání.

Archivní školu ukončil v roce 1948, nedlouho po smrti své matky 27. dubna, státní archivní zkouškou a státní prací na téma *Listiny Přemysla II. vydané klášteru v Plasích* před komisí složenou z předních odborníků v oboru pomocných věd historických a archivnictví – všechny předměty byly hodnoceny „výborně“.¹¹⁾ Studium na filozofické fakultě absolvoval hlavním rigorózem 8. dubna 1949 před examinátory Václavem Vojtíškem, Václavem Chaloupeckým a Oldřichem Říhou s výsledkem „výborně všemi hlasy“. Rigorózní práci *O kanceláři Přemysla II. a o soudu zemském za jeho vlády* „schválili“ profesori Václav Vojtíšek a Václav Chaloupecký. Titul doktora filozofie udělili „Sidonium Fiala“ rektor Jan Mukařovský, děkan Bohuslav Havránek a promotor Václav Vojtíšek 1. července 1949.¹²⁾ V roce 1951 publikoval Zdeněk Fiala disertaci v prvním ročníku Sborníku archivních prací pod titulem *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.*¹³⁾ Již v této práci byla zřejmá jeho výraznější orientace k funkci listin a k dějinám správy nežli k tradičním pomocně vědným postupům. Hned v úvodu práce možná až příliš kategoricky odmítl Sickelovu diplomatickou metodu jako „snadno svádějící k samoúčelnému formalismu a někdy i k hračkářství“ což ovšem tehdy vyvolalo ostrou kritiku zastánců Sickelovy diplomatické metody. Snad až příliš ostře vyjádřila nesouhlas s Fialovým přístupem a řadu kritických připomínek Sáša Dušková.¹⁴⁾

Po absolvování vysokoškolského studia přešel Zdeněk Fiala v Ústředním archivu ministerstva vnitra na místo ministerského koncipisty, působil v řadě funkcí a podílel se na organizačních a metodických pracích. K těm patřila tehdy především celostátní organizace archivnictví v návaznosti na územně správní reformu, stejně jako záchrana církevních archivů po zrušení četných církevních institucí, ale také toponomastická agenda, která tehdy intenzivně zaměstnávala pracovníky archivu – šlo především o úřední stanovení místních názvů obcí (nejen) v pohraničních oblastech Čech a Moravy – v podstatě o počeštění nebo znovu počeštění místních jmen.

V roce 1951 opustil Ústřední archiv ministerstva vnitra a 1. října byl převeden do služeb FF Karlovy univerzity, kde od 1. prosince 1955 nastoupil na místo odborného asistenta, do semináře, zanedlouho oddělení pomocných věd historických Katedry československých dějin a archivního studia, kam bylo od roku 1949 převedeno studium archivnictví ze Státní archivní školy. Na podzim roku 1951 uzavřel sňatek s Gabrielou Čechovou (1933–1994), rovněž absolventkou Filozofické fa-

¹⁰⁾ Srv. Josef Kollmann, *Státní archivní škola (Příspěvek k dějinám archivního školství)*. SAP, 32, 1982, s. 237–251.

¹¹⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 11.

¹²⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 12.

¹³⁾ Zdeněk Fiala, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.* SAP, 1951, s. 165–294.

¹⁴⁾ Sáša Dušková, *Recenze Fialovy práce*. Časopis Matice moravské, 71, 1952, s. 191–198.

kulty UK a Státní archivní školy. Paní Gabriela krátce pracovala v archivu Československé obce sokolské a v Ústředním archivu ministerstva vnitra. Od roku 1953 až do konce své pracovní kariéry pak působila na Archivní správě ministerstva vnitra. V roce 1955 byl Zdeněk Fiala jmenován docentem filozoficko-historické fakulty Karlovy univerzity pro obor PVH s účinností od 1. prosince 1955, k 30. červnu 1963 byl s účinností od 1. července ustanoven zástupcem profesora,¹⁵⁾ k 1. květnu 1966 mimořádným profesorem a k 1. červenci 1967 řádným profesorem pro obor pomocné vědy historické.¹⁶⁾ V roce 1958 převzal vedení oddělení pomocných věd historických Katedry československých dějin a archivního studia a od 1. září 1964 byl rektorem Karlovy univerzity jmenován prvním vedoucím nově zřízené Katedry pomocných věd historických a archivního studia.¹⁷⁾ Současně zvyšoval svou kvalifikaci vědeckou, v níž v roce 1959 získal titul kandidáta historických věd. V roce 1966 dosáhl na základě souboru knih a studií s názvem „*Kritické a analytické studie z vyprávěcích i diplomatických pramenů z českých dějin doby předhusitské (s pokusem o syntézu)*“ titulu doktora historických věd. Srv. Usnesení Prezidia Československé akademie věd 30. června 1966. Konečně 15. února 1973 byl zvolen členem korespondentem Československé akademie věd.¹⁸⁾

Zdeněk Fiala nastoupil na místo v oboru sice již s dlouhou tradicí, ale nedostatečně vybaveném učebnicemi a studijními texty, navíc byly na tento obor ve druhé polovině dvacátého století kladeny nové nároky. Potřeby moderního archivnictví vyžadovaly důkladnou kvalifikaci archivářů především v oblasti dějin správy. Tato problematika byla zpracovávána pouze v rámci širších kompendií nebo v dílčích studiích. Zdeněk Fiala se ujal výuky dějin správy v celém rozsahu, stav bádání v tomto oboru však neumožňoval rychlé zpracování příručky pro tuto disciplínu. Alespoň stručný nástin dějin správy českého státu ve středověku (do roku 1526) představují kapitoly publikované v rámci učebnice dějin feudalismu Františka Kavky.¹⁹⁾ Dějiny správy rozhodně nestály na okraji vědeckého zájmu

¹⁵⁾ AUK, Fond Zdeňka Fialy, složky 1951, 1954, 1955. Václav Vojtíšek tehdy prof. Fialovi blahopřál osobním dopisem, přičemž připomněl, že Z. Fiala dosáhl profesorské hodnosti mlád. Srv. Pavel Vaško, *Vzájemná korespondence Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy*. *Paginae historiae*, 22, 1, 2014, s. 192n.

¹⁶⁾ Jako řádný profesor byl zařazen od 1. března 1968. Srv. průběh zaměštění v osobním dotazníku, AUK, Fond Zdeňka Fialy, složky 1961–1965, 1966–1975. Tyto dnes nepoužívané tituly odpovídaly tehdejšímu vysokoškolskému zákonu.

¹⁷⁾ Srv. Evidenční list Ministerstva školství a kultury, Archiv UK, Fond Zdeňka Fialy (č. 103). K tomu Ivan Hlaváček, *Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích (Se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filozofické fakultě Univerzity Karlovy)*. In: 200 let pomocných věd historických na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1988, s. 80.

¹⁸⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 14, 15, 17, 23; AUK, Fond Zdeňka Fialy, složka 1971–1975.

¹⁹⁾ František Kavka, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu I–II*. Praha 1955, 1956 (další vydání 1658, 1959, 1962, 1963).

Zdeňka Fialy. V průběhu své vědecké kariéry zpracoval jak jejich dílčí otázky jako byly počátky zemského soudu,²⁰⁾ postavení správních úředníků (Komorník a podkomorí), tak problematice postavení českého státu a jeho panovníka ve střední Evropě, konkrétně studie věnované vztahu k říši, říšským úřadům a voličskému právu českého panovníka.²¹⁾ I když možná téma „Vztah českého státu k říši“ nebylo formulováno zcela adekvátně, ukázala tato studie na specifika postavení českého státu v rámci římsko-německé říše, s nimiž bylo nutno dále pracovat. Mimořádný význam měly Fialovy studie k počátkům církevní správy v českých zemích, publikované v Československu i v zahraničí.²²⁾ Tyto práce založené na důsledné interpretaci historických pramenů byly respektovány i takovými odborníky jako byl Jaroslav Polc, který začlenil Fialovy badatelské výsledky do evropského vývoje a potvrdil tak správnost interpretace Zdeňka Fialy na základě analogií s církevním vývojem v západní Evropě, samozřejmě s ohledem na vývojové opožďení českých zemí.²³⁾ Systematická učebnice dějin správy mohla však být napsána až v prvním desetiletí 21. století. Období středověku pro ni zpracovala žákyně a pokračovatelka v práci Zdeňka Fialy Zdeňka Hledíková.²⁴⁾ Využila přitom pochopitelně i odborné studie Zdeňka Fialy. Zatím co se sám věnoval dějinám správy středověku, vedl prof. Fiala diplomové práce i k problematice dějin správy novověku. Jejich výsledky mohly být později rovněž využity při zpracování zmíněného historicko-správního kompéria.

Stejně naléhavá se jevila potřeba rozšířit i pomocné vědy historické, jejichž těžiště bylo ve středověkém materiálu, na prameny novověké až současné. Zdeněk Fiala, ač medievista, se sám ujal přednášek nejen středověké, ale i novověké diplomatiky, dějin správy v celém rozsahu, a také výuky vlastního archivnictví. Úkolu aplikovat pomocné vědy historické na moderní prameny také badatelsky se zčásti ujal sám, časem ho svěřoval studentům a aspirantům, kteří tuto problematiku zpracovávali pod jeho vedením. Postupně mohl výuku a zpracování otázek pomocných věd a dějin správy v novověku i archivnictví přenechávat mladším kolegům, když se pomocně vědné pracoviště stabilizovalo a alespoň mírně roz-

²⁰⁾ Zdeněk Fiala, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.* SAP, I, 1, 1951, s. 165–294.

²¹⁾ Zdeněk Fiala, *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století (Podle kritiky pramenů)*. SbH, 56, 1959, s. 23–95; týž, *Počátky české účasti v kurfiřtském sboru*. Sborník historický, 8, 1961, s. 27–64.

²²⁾ Zdeněk Fiala, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*. Sborník historický, 3, 1955, s. 64–88; týž, *Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat des 10.-13. Jahrhunderts*. In: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, hrsg. von F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133–143; rovněž kapitola *Křesťanství a církev*. In: Zdeněk Fiala, *Přemyslovské Čechy*. Praha 1965, s. 66–82.

²³⁾ Jaroslav Polc, *Církevní správa v Čechách do poloviny 14. století*. In: *Tisíc let pražského biskupství 973–1973*, Řím 1973, s. 17–60.

²⁴⁾ Jan Janák – Zdeňka Hledíková, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989.

rostlo. Jedním z výsledků úsilí o prosazení pomocných věd historických také ve studiu novověkých pramenů byl pokus o vyvolání diskuse o postavení a funkci diplomatiky novověku, dnes již klasickou studií „*Diplomatika jedna nebo dvě?*“²⁵⁾ I když reakce na provokativní otázku byla slabší než autor jistě očekával, výsledek, který definoval novověkou diplomatiku jako logické pokračování vývoje klasické disciplíny a její prameny jako přirozenou součást vývoje úředních písemností, jejichž kořeny sahaly do hluboké minulosti, je právem citován dodnes. Oprávněnost Fialových závěrů však dokazují především četné odborné studie. Jako „diplomatika jedna“ byl koncipován také první nástin vývoje úředních písemností a diplomatiky v Československu, vysokoškolská učebnice Československá diplomatika z poloviny šedesátých let minulého století, kterou redigoval společně s Jindřichem Šebánkem a na níž i autorsky spolupracoval.²⁶⁾ Zdeněk Fiala v ní také vedle několika středověkých témat zpracoval úvodní kapitulu diplomatiky novověku. Na této publikaci se vedle pedagogů všech tří pracovišť pomocných věd historických v Československé republice svou erudicí a zkušenostmi podíleli také archiváři různých typů archivů a kolegové Zdeňka Fialy z archivní školy.

Zájem Zdeňka Fialy na zpracování pomocných věd historických také pro novověk se neomezoval pouze na diplomatiku, byť ji – právem – považoval za nejdůležitější, ale prosazoval využívání pomocných věd historických jako celku i pro studium moderních dějin. Tento záměr nastínil ve studii *Význam pomocných věd historických ve studiu nejnovějších dějin* zpracované společně s kolegy zabývajícími se pomocnými vědami novověku.²⁷⁾

Od počátku svého pedagogického působení se Zdeněk Fiala ujal také výuky archivnictví a stranou jeho odborného zájmu nezůstala ani problematika archivní teorie.²⁸⁾ Studenty vedl nejen ke studiu archivní teorie a praktického archivnictví v Československu, ale i základních archivních příruček zahraničních, přísně zkou-

²⁵⁾ Zdeněk Fiala, *Diplomatika jedna nebo dvě?* AČ, 10, 1960, s. 1–18. Na tuto výzvu reagoval Josef Hanzal, *K úvahám o novodobé diplomatice*. AČ, 11, 1961, s. 167–169; Kolektiv odborných pracovníků Státního archivu v Brně, *Diplomatika jedna nebo dvě?* AČ, 11, 1961, s. 37–42; Jindřich Růžička, *Naše archivy a diplomatiky novodobých písemností*. AČ, 12, 1962, s. 37–42. Diskusi uzavřel Z. Fiala, *Na závěr diskuse o novověké diplomatice*. AČ, 12, 1962, s. 113–118. Srv. rovněž Zbyněk Sviták, *Diplomatika jedna, ne dvě!* In: Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (eds.). *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha 2017. s. 103–117.

²⁶⁾ Jindřich Šebánek – Alexander Hůščava – Jindřich Šebánek, *Československá diplomatika*. Praha 1965; další vydání Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká diplomatika do roku 1848*. Praha 1971, 2. vydání 1974.

²⁷⁾ Zdeněk Fiala – Jaroslav Kašpar – Stanislav Šisler – Lubomír Věbr, *Význam pomocných věd historických ve studiu nejnovějších dějin*. SAP, 17, 1967, s. 15–23.

²⁸⁾ Zdeněk Fiala, *Pojem archivu*. AČ, 1, 1951, s. 104–108; J. Kolman – Z. Fiala – A. Haas – F. Roubík, *Slovníček archivní terminologie*. Praha 1954; Zdeněk Fiala, *Problémy československého archivnictví*. Nová mysl, 10, 1956, s. 867–873.

šel i problematiku archivnictví v jednotlivých evropských zemích, s nimiž se po částečném uvolnění zahraničních kontaktů začínali seznamovat českoslovenští archiváři.

Snaha Zdeňka Fialy o vybavení studentů oboru potřebnými pomůckami, kterou mohl vzhledem ke krátkosti svého života realizovat jen zčásti, směřovala také k historické chronologii, kde inicioval první kroky k aktualizaci Friedrichovy příručky. V tomto duchu bylo zpracováno několik kapitol, ale práci přerušila smrt prof. Fialy. Navíc se při dalším zpracování ukázalo, že – stejně jako v mnoha podobných případech²⁹⁾ – „oprášit“ Friedricha nepůjde a bude třeba zpracovat příručku novou. Záměr nechat napsat skripta z numismatiky skončil osnovou práce, kterou přední odbornice v oboru numismatiky prof. Emanuela Nohejlová-Prátová označila za „chybnou, protože neúplnou.“³⁰⁾ Částečně pak byl tento nedostatek vyplněn *Základy numismatiky* prof. Nohejlové-Prátové, který prof. Fiala posuzoval a doporučil k tisku.³¹⁾

Kromě základního studia oboru zavedl Zdeněk Fiala na katedře pomocných věd historických a archivního studia od roku 1965 také interní aspiranturu. Studium bylo zaměřeno na mediévistické disciplíny a probíhalo ve spolupráci s Historickým ústavem ČSAV.

Těžiště badatelské práce Zdeňka Fialy ovšem spočívalo v období starších českých dějin, a především pramenů k českým dějinám středověku. Hlavní devizou, jíž se řídil ve své práci a k níž vedl také své žáky, byl návrat ad fontes. Prameny ke starším českým dějinám ovládal tak, že byl schopen z paměti v originále citovat celé pramenné pasáže.

Zdeněk Fiala věnoval stejnou pozornost písemným pramenům úředním i narativním. Vedle přemyslovských listin a dějin správy českého středověkého státu, jimiž se zabýval v kvalifikačních pracích a v odborných studiích, přitahovaly jeho zájem středověké kroniky a letopisy. Na počátku své odborné kariéry zpracovával kvalifikované studie a komentáře k českým překladům kronik a letopisů, které byly publikovány v nakladatelství Melantrich v ediční řadě Odkaz minulosti české ve-

²⁹⁾ *Srv.* Friedrich Karl Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker, I. Zeitrechnung der Babylonier etc.*, Leipzig 1906, s. s. III; Gustav Friedrich, *Rukověť křesťanské chronologie*. Praha 1934, s. III.

³⁰⁾ *Srv.* dopis prof. E. Nohejlové-Prátové Z. Fialovi z 19. února 1966 (NA, fond č. 322, inv. č. 105) s řadou dalších výtek a stížností).

³¹⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 255 (*srv. rovněž* inv. č. 163).

dené Františkem Grausem³²⁾ Při své práci s historickými prameny a pramennou terminologií si totiž prof. Fiala uvědomil, že překlady zpracované klasickými filology Karlem Hrdinou a Františkem Heřmanským nerespektují specifika středověké latiny, především posun ve významu správních termínů, a považoval za nutné tyto poznatky v překladech zohlednit. Po dvaceti letech se tedy k tomuto tématu vrátil částečně jako organizátor, částečně jako autor či spoluautor, při přípravě vydání revidovaných pramenných překladů vydávaných nakladatelstvím Svoboda. Zpracoval program této volné řady, který zahrnoval narativní prameny od Kosmovy kroniky do konce středověku. Sám se podílel na prvních čtyřech svazcích.³³⁾ Překlady byly kontrolovány a srovnávány s originálem skutečně slovo od slova a upravovány v souladu s historickými poznatky a dobovými souvislostmi.

Práce na českých dějinách přemyslovské doby přivedla Z. Fialu ke studiu otázek, které po staletí vyvolávaly odborné diskuse, aniž mohly být definitivně rozřešeny. Vedle již zmíněných studií o postavení českého státu a jeho panovníka v říši publikoval pramenné studie zaměřené k otázkám starších českých dějin, konkrétně práce věnované datu smrti svatého Václava a genealogii Přemyslovců.³⁴⁾ Současně průběžně publikoval popularizační články pro širší veřejnost, většinou v časopisu *Dějiny a současnost*, případně v denním tisku. Kritické studium pramenů a dílčích otázek starších českých dějin završil zpracováním monografie o přemyslovských Čechách.³⁵⁾ Kniha nepřiliš rozsáhlá počtem stran, zato s obsažným textem, upo-

³²⁾ První pokračovatelé Kosmovi, k vydání připravil, doslovem a poznámkami doprovodil Karel Hrdina, úvod napsal Zdeněk Fiala, Praha 1950; *Kronika Zbraslavská = Chronicon aulae regiae*, z latiny přeložil, k tisku připravil, ocenění kroniky po stránce slovesné, poznámky, věcné vysvětlivky, slovníček staročeských výrazů, jmenného ukazatele, obrazové přílohy, mapy a plány připojil František Heřmanský; historický úvod, zhodnocení a rodokmen posledních Přemyslovců a prvních Lucemburků od Zdeňka Fialy; verše z latiny přetlumočil Rudolf Mertlík a Anna Pavlů; Praha 1952; *Letopis Vincenciův a Jarlochův*, z latinského originálu přeložil, poznámkami, rejstříkem jmenným a věcným a přílohami opatřil František Heřmanský, předmluvu a poznámky k ní napsal Zdeněk Fiala, Praha 1957; *Čtení o Karlu IV. a jeho době*, uspoř. a z lat. přel. František Heřmanský, který knihu doplnil též pozn., věcnými vysvětl., rodokmeny, mapou a pl. Prahy; úvod naps. a při výběru látky spoluprac. Zdeněk Fiala, Praha Svobodné slovo-Melantrich, 1958; mimo tuto řadu Petra z Mladoňovic Zpráva o mistru Janu Husovi v Kostnici / [uspořádal a úvod O životě a díle M. Petra z Mladoňovic napsal Zdeněk Fiala, z latinského originálu přeložil a poznámkami opatřil František Heřmanský, Praha 1965.

³³⁾ *Kosmova kronika česká*. Přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová, úvod napsali Zdeněk Fiala a Marie Bláhová, Praha, Svoboda 1972; *Pokračovatelé Kosmovi*. Přeložili Karel Hrdina, V. V. Tomek a Marie Bláhová, úvod napsali Marie Bláhová a Zdeněk Fiala, doslov, poznámky a vysvětlivky napsala, rejstřík jmen a míst sestavila Marie Bláhová. Praha, Svoboda 1974; *Zbraslavská kronika = Chronicon Aulae regiae*, text kroniky přeložil František Heřmanský, verše Rudolf Mertlík, předmluvu napsal, odbornou revizi překladu provedl Zdeněk Fiala, Praha 1976.

³⁴⁾ *Dva kritické příspěvky ke starším dějinám českým*. Sborník historický, 9, 1962, s. 5–65.

³⁵⁾ Zdeněk Fiala, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*. Praha 1965.

zornila na hlavní rysy vývoje českého státu přemyslovského období. Navíc svou formou je přístupná i neodborníkům, jimž byla především adresována, aniž by tím utrpěla její odborná úroveň. Na základě úředních i narativních pramenů s četnými citáty v ní výstižně podal podstatu panovnické moci, vzniku šlechty, společenských a hospodářských poměrů, církevních vztahů, historiografie, vztahu Čech k říši, počátků měst a kolonizace i společenských zlomů 13. století. Knihu uvítali odborníci i autoři kulturních rubrik denního tisku i literárních týdeníků. Ferdinand Seibt ji považoval za poučnou i pro německé historiky.³⁶⁾ – Ačkoli od té doby vyšla řada mnohem rozsáhlejších a podrobnějších prací k dějinám přemyslovského období, tato práce „nezapadla“ a dodnes inspiruje zájemce o české dějiny středověku.

Při studiu pramenů obracel Zdeněk Fiala pozornost i k jevům do té doby nezkoumaným, jako byla pramenná terminologie, jejíž studium umožnilo rozšířit historické poznání o další aspekty.³⁷⁾ K této problematice zaměřoval také své semináře.

Cít pro pramennou kritiku nutně vedl Zdeňka Fialu již na počátku jeho vědecké dráhy k zájmu o jednoho z prvních českých autorů kritické historiografie, Josefa Dobrovského a počátky historické kritiky (1953). Na konci šedesátých let se významně podílel na analýze nejznámějších falz české historiografie, Královédvorského a Zelenohorského rukopisu, k níž přispěl především paleografickým rozbořem.³⁸⁾

Zvláštní místo v odborné práci Zdeňka Fialy zaujímá legenda tzv. Kristiána. Studie na toto téma zahajuje pojednání o pražském názvosloví v legendě Kristiánově z roku 1970 a O soukromém dvorci Boleslava I. ve Staré Boleslavi v legendě Kristiánově z téhož roku. Následovaly práce O církevně–chronologické terminologii v legendě Kristiánově z roku 1971, O Kristiánových znalostech historie 10. století z roku 1973. Do této kategorie patří i pojednání O pramenech tak řečeného Dalimila k jeho historii sv. Václava z roku 1971.³⁹⁾ Studium této pro-

³⁶⁾ *Srv. recenze shromážděné in: NA, fond č. 322, inv. č. 313.*

³⁷⁾ Zdeněk Fiala, *O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. a 13. století až do založení Starého Města pražského*. In: *Z českých dějin*, Praha 1966, s. 35–62; Libuše Bílková – Zdeněk Fiala – Marie Karbulová, *Die altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen*. *Byzantinoslavica*, 20, 1967, s. 289–335; Zdeněk Fiala, *O pražském názvosloví v legendě Kristiánově*. *ČsČH*, 18, 1970, s. 265–282; *týž*, *O církevně chronologické terminologii v legendě Kristiánově*. *AUC, phil. et hist.* 3–4, 1971, s. 15–37.

³⁸⁾ Mojmír Otruba – Zdeněk Fiala – Jaroslav Kašpar – Josef Kočí – Miroslav Komárek, *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání*, Praha 1969.

³⁹⁾ Zdeněk Fiala, *O pražském názvosloví (srv. zde výše)*, *týž*, *O soukromém dvorci Boleslava I. ve Staré Boleslavi v legendě Kristiánově; O Kristiánových znalostech historie 10. století; týž*, *O pramenech tak řečeného Dalimila k jeho historii sv. Václava*.

blematiky vyvrcholilo prací Hlavní pramen legendy Kristiánovy z roku 1974.⁴⁰⁾ Předpoklad recenzenta Miroslava Štěpánka, že tato práce může ukončit více než stoletý spor o dobu vzniku Kristiánovy legendy⁴¹⁾ se sice nenaplnil, Fialův kritický, někdy možná až hyperkritický přístup měl mezi mnohými historiky, archeology a filology nepříznivý ohlas a v některých případech se ukázaly jeho závěry chybné.⁴²⁾ Přesto Zdeněk Fiala vyprovokoval historiky, filology i archeology k posouzení dalších otázek, které mohou v hodnocení Kristiánovy legendy hrát roli. Problematika datování, nebo pro některé badatele „pravosti“, Kristiánovy legendy není ostatně vyřešena dodnes a otázky, které nastínil Zdeněk Fiala, nejsou stále spolehlivě zodpovězeny.⁴³⁾

V roce 1968, vyšla druhá monografie Zdeňka Fialy o českých dějinách, Předhusitské Čechy.⁴⁴⁾ Zdeněk Fiala v ní vylíčil Čechy v době vlády prvních tří Lucemburků na českém trůně, od nástupu Jana Lucemburského v roce 1310 do husitské revoluce. Stejně jako v Přemyslovských Čechách myslel autor nejen na čtenáře-odborníka, ale – možná především – na poučeného laika. Snažil se proto „udržet výklad v přijatelných mezích srozumitelnosti a souvislosti a neuchylovat se přitom k nežádoucímu zjednodušování“.⁴⁵⁾ Tento záměr také do detailu splnil. Kniha je koncipována odlišně nežli Přemyslovské Čechy, což je dáno jak prameny, tak i odlišnými společenskými a politickými poměry Českého státu v Lucemburské době. Autor se zaměřil na hlavní vývojové fenomény. Podal základní rysy postavení českého státu, politiky jednotlivých panovníků i společenských hospodářských a církevních poměrů. Někteří recenzenti sice vytýkali autorovi tu příliš tradiční, tu příliš kritický pohled na jednotlivé panovníky. Především milovníci představy krále Václava IV. jako bodrého krále popíjejícího s poddanými v pražských krčmách se nemohli smířit s Fialovým kritickým pohledem na tohoto panovníka.⁴⁶⁾ To ovšem nic nemění na skutečnosti, že Z. Fiala v knize zachytil složitou společensko-politickou problematiku českého státu, která vedla k husitské revoluci.

Když se v šedesátých letech 20. století poněkud uvolnila politická situace, mohl Zdeněk Fiala, pokud mu to ovšem jeho horšící se zdravotní stav dovolil, podniknout první zahraniční vědecké cesty a navazovat vědecké kontakty se zahraničními

⁴⁰⁾ Zdeněk Fiala, *Hlavní pramen legendy Kristiánovy*.

⁴¹⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 311.

⁴²⁾ Konkrétně pokud jde o soukromý dvorec Boleslava I.

⁴³⁾ Tuto skutečnost dokládají stále nové studie a monografie o „pravosti“ a datování Kristiánovy legendy.

⁴⁴⁾ Zdeněk Fiala, *Předhusitské Čechy. Český stát pod vládou Lucemburků. 1310–1419*. Praha 1968, 2. vydání Praha 1978.

⁴⁵⁾ Z. Fiala, *tamtéž*, Úvod.

⁴⁶⁾ Za všechny *srv.* recenzi Fedora Soldana ve *Večerní Praze*. NA, fond č. 322, inv. č. 313.

odborníky oboru, jako byli Heinrich Fichtenau, Herbert Ludat, Karl Bosl, Wolfgang Fritz, Heinrich Koller, Ferdinand Seibt, Gerhard Labuda, Andrzej Tomczak.⁴⁷⁾ Díky tomu mohl uplatnit výsledky své práce také před zahraničním publikem. Heinrich Fichtenau ho několikrát zval na přednášky na vídeňský Institut. Třeba v roce 1964 tam přednesl přednášku o počátcích lenní terminologie v Čechách (16. 12. 1971).⁴⁸⁾ Cesty využil i k návštěvě knihovny kláštera Heigenkreuz, kde si objednal rukopis s bohemikálními přípisy z 10. století, konkrétně pamětním záznamem ediktu Boleslava II., opisem listu papeže Štěpána V. moravskému králi Svatoplukovi z roku 885 a dvěma texty biskupa Vojtěcha,⁴⁹⁾ tedy zvláště důležitými prameny období, jímž se speciálně zabýval. Díky pozvání Herberta Ludata z univerzity v Giessenu zase mohl prezentovat své výzkumy o počátcích církevní správy v Čechách.⁵⁰⁾ Tam publikoval také studii o pražské terminologii a o počátcích Prahy.⁵¹⁾ Recenzent této studie v MIÖG ocenil autorovu mimořádnou vědeckou úroveň, vyváženost kritické metody a sílu vyzářující z vyjádřených výsledků.⁵²⁾ V Giessenu publikoval také studii o počátcích církevní organizace v českém státě.⁵³⁾ Práce o listině Fridricha Barbarossy pro Vladislava II. byla publikována v prestižním časopisu oboru, v rakouských *Mitteillung*ách.⁵⁴⁾

V charakteristice prof. Fialy nelze opomenout jeho pedagogickou práci. Patří k ní nejen maximální osobní nasazení v době konsolidace oboru na UK. Srv. mj. žádost o vypsání konkurzu a jmenování a ustanovení alespoň jednoho docenta PVH z 18. 10. 1965. AUK, Fond Zdeňka Fialy, složka 1966–1970. Na vysoké úrovni sám vyučoval potřebné předměty, na které tehdy neměl k dispozici kvalifikované odborníky, a to bez ohledu na svou medievistickou specializaci. Ještě v šedesátých letech kvalifikovaně přednášel dějin správy novověku a novověkou diplomatiku, když středověkou tehdy vyučoval Ivan Hlaváček. Tyto předměty postupně předával mladším odborníkům, které získal pro katedru. To mu umožnilo zaměřit se více na medievistické disciplíny, a hlavně vést medievistické semináře, které orientoval k pramenům k českým dějinám od dob Staré Moravy (tento termín oprávněně prosazoval oproti Velké Moravě, jak byla ve druhé polovině 20. století nazývána) do konce přemyslovského období. I když se někteří absolventi těchto

⁴⁷⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 62, 64, 90, 125, 96, 146.

⁴⁸⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 62.

⁴⁹⁾ Stiftsbibliothek Heiligenkreuz, Cod. 217. Srv. NA, fond č. 322.

⁵⁰⁾ NA, fond č. 322, inv. č. 100. Srv. rovněž zde výše.

⁵¹⁾ *Die Anfänge Prags*, Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung..., Srv. zde výše.

⁵²⁾ Srv. Max Kratochwill, MIÖG 76, 1968, s. 471n.; NA, fond č. 322, inv. č. 310.

⁵³⁾ Zdeněk Fiala, *Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat...* Srv. zde výše.

⁵⁴⁾ Zdeněk Fiala, *Die Urkunde Kaiser Friedrichs I. für den böhmischen Fürsten Vladislav II. vom 18. 1. 1158 und das „Privilegium“ minus für Österreich*. MIÖG 78, 1970, s. 167–192.

seminářů později orientovali na jiná témata a období, využili kritickou metodu práce s prameny, kterou si osvojili v semináři Z. Fialy. Profesor Fiala ovšem studenty neomezoval a nevnucoval jim svůj pohled na zkoumanou problematiku. Toleroval i interpretace neodpovídající jeho představám, pokud nebyly v rozporu s prameny. Občas se vyskytující úvahy vedení fakulty o reorganizaci studia rázně odmítal a argumentoval tím, že „*studium archivnictví je specifické a nutně samostatné od 1. ročníku a nelze je chápat jako specializaci v rámci historie či jiného oboru*“.⁵⁵⁾

Katedra pomocných věd historických a archivního studia nezajišťovala pouze řádné prezenční a dálkové studium oboru, ale také odborné kurzy pro dokumentační pracovníky státních a jiných archivů a pro archiváře středoškoláky.⁵⁶⁾

Odbornou erudici, organizační schopnosti a autoritu uplatňoval Z. Fiala v řadě vědeckých a redakčních rad, poradních sborů a odborných komisí UK, ČSAV, MŠ a MV. Především to byla v letech 1951–1954 Státní archivní komise Praha, kde byl předsedou ediční a metodické subkomise, členství ve Vědecké archivní radě ministerstva vnitřní od roku 1957, od roku 1970 byl místopředsedou. Dále byl členem vědecké rady Archivu Kanceláře prezidenta republiky, členem subkomise pro pomocné vědy historické a archivnictví při Historické komisi ÚV KSČ, kde působil jako předseda Komise pro středověké dějiny, členem Komise pro městské znaky, členem vědeckého kolegia historie ČSAV. Rovněž byl předsedou Komise pro udělování vědeckých hodností v oboru pomocných věd historických). Při této práci napsal četné odborné a lektorské posudky a recenze pro odborné časopisy a nakladatelství. Vedle toho spolupracoval (nebo také sám pracoval) na přípravě základních dokumentů (stanov) společností, na jejichž zřízení se podílel, připravoval koncepci odborných časopisů,⁵⁷⁾ edičních řad,⁵⁸⁾ a také musel odpovídat na nápady amatérských „historiků“.⁵⁹⁾

Při tomto zatížení se spolu s pracovníky katedry podílel na zpracování vědeckých úkolů státního plánu badatelského výzkumu. Šlo především o projekty České dějiny v době předhusitské a české dějiny v období pozdního feudalismu, a když na katedru přišli odborníci na novověkou problematiku, tak (od roku 1965) také Vývoj okupační veřejné správy v českých zemích v letech 1939–1945.⁶⁰⁾

⁵⁵⁾ AUK, FF, Katedra PVHAS, zápis ze zasedání katedry PVHAS, zvl. zápis z 2. 6. 1971.

⁵⁶⁾ Srv. AUK, FF, Katedra PVHAS, zápisy ze zasedání katedry PVHAS 1965–1979.

⁵⁷⁾ Mediaevalia Historica Bohemica.

⁵⁸⁾ Například volná řada středověkých kronik v nakladatelství Svoboda; Hrady a zámky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, aj.

⁵⁹⁾ Například na anagramy Jiřího Riegra.

⁶⁰⁾ AUK, FF, Katedra PVHAS, Zápisy ze zasedání katedry, pasim.

Za jeho práci se mu dostalo zasloužených veřejných uznání. V roce 1965 to byla Univerzitní medaile M. Jana Husa, 1972 Stříbrná plaketa F. Palackého za zásluhy o rozvoj společenských věd.

Osobnost profesora Fialy nelze ovšem omezit jen na pracovní stránku. Přes až nadměrné pracovní zatížení stačil prof. Fiala číst vycházející kvalitní tzv. „krásnou“ literaturu včetně titulů zahraničních soudobých autorů, které se za jistého uvolnění politických poměrů dostávaly do Československa. Konkrétně si vzpomínám na rozhovor o knížce Maxe Frische *Homo Faber* (jen na okraj k dobovému koloritu: knížka vyšla na konci šedesátých let a kvůli doslovu Eduarda Goldstückerera již neměla být distribuována, vedoucí knihkupectví v Kaprově ulici tehdy „vyzdobil“ svou výlohu několika desítkami exemplářů této knihy). Spolu s manželkou také pravidelně a rádi navštěvovali koncerty České filharmonie. Pokud mu to zdravotní stav, a také politické poměry, dovolovaly, vydávali se s manželkou i na poznávací zájezdy do zahraničí. Nejdlejší byla cesta lodí okolo Evropy. Ze Sicílie tehdy poslal na katedru pohlednici s dvěma osly, které označil za zákazníky cestovní kanceláře Čedok. Pro přiblížení k přírodě a relaxaci si Fialovi v roce 1970 pronajali malý byt s příslušenstvím v rodišti Fialovy matky, ve Vysokém nad Jizerou, k němuž měl Zdeněk Fiala citový vztah. – Jen malá poznámka: čtvrtletní nájem činil tehdy 70,- Kčs „včetně poplatku za vodu a kominika“. V tomto bytě trávil Zdeněk Fiala v posledních letech svého života pravidelně prázdniny. Jezdili tam škodovkou, kterou si koupila paní Gabriela.

Pedagogickou i vědeckou práci profesora Fialy však stále více omezovala vážná, tehdy neléčitelná choroba, jíž trpěl od svých třiceti let. Od roku 1972 museli členové katedry přebírat přednášky a diplomové práce profesora Fialy. Ten se na katedře objevoval již jen sporadicky.⁶¹⁾ K výraznému zhoršení pak došlo na konci roku 1974. Dne 8. března 1975, v necelých 53 letech, profesor Zdeněk Fiala zemřel. Úmrtí prof. Fialy zaznamenaly kromě odborných periodik, z nichž některá přinesla obsáhlé hodnotící nekrology, všechny ústřední noviny. Revidovaný překlad Zbraslavské kroniky s úvodní studií Zdeňka Fialy, stejně jako druhé vydání Předhusitských Čech, již vyšly po autorově smrti (v roce 1977, 1978). Zpracování zamýšlené podrobné syntézy českých dějin období Staré Moravy a přemyslovských Čech (7.–11. století), na které se připravoval společně s archeologem Miroslavem Štěpánkem a k němuž vedle vlastní badatelské práce orientoval studentské semináře, z nichž vzešlo několik předních českých historiků, mu již nebylo dopřáno. Stejně tak nemohl uskutečnit vydání přehledu pramenů k českým dějinám středověku, pro které po léta shromažďoval podklady. Výpisky z pramenů a poznámky k různým historickým tématům uložené v jeho pozůstalosti již zůstaly nevyužity.

⁶¹⁾ Srv. AUK FF Katedra PVHAS, zápisy ze zasedání, zvl. 19. 1. 1972, 24. 9. 1972.

ZEMŘELA KVĚTOSLAVA HAUBERTOVÁ

K. Haubertová při slavnostním otevření pobočky
ve Žluticích 23. 5. 1970

Krátce po svých 89. narozeninách zemřela dne 27. února 2023 PhDr. Květoslava Haubertová, další z výrazných osobností našeho archivnictví druhé poloviny 20. století a dlouholetá vedoucí dnes již zaniklé pobočky Státního oblastního archivu v Plzni ve Žluticích.

Květoslava Haubertová, rozená Horáková, se narodila 13. 1. 1934 v Berehovu v Zakarpatské oblasti dnešní Ukrajiny, kde její otec působil jako státní úředník. Na jaře roku 1939 se rodina vzhledem ke složité politické situaci vrátila k příbuzným na Moravu. Usadili se v Brně. Květoslava Horáková zde vychodila základní školu i gymnázium. Ačkoli chtěla původně studovat na brněnské filozofické fakultě literární vědu, přesvědčil ji profesor Šebánek ke studiu archivnictví.

Nikdy tohoto rozhodnutí nelitovala a na Jindřicha Šebánka a na studium pod jeho vedením vzpomínala vždy s láskou. Brněnská tradice Českého diplomatáře se odrazila také v její diplomové práci *Listina nižších světských feudálů v první polovině XIV. století*. Kromě teoretických znalostí jí brněnská studia poskytla důkladnou praxi při třídění rozsáhlých velkostatkových fondů. Jejich zpracováváním se pak zabývala většinu svého profesního života.

Jedna ze školních praxí ji přivedla do Státního archivu v Třeboni, kde se seznámila se svým budoucím mužem dr. Janem Haubertem. Po sňatku zde společně působili do roku 1959, kdy se uvolnila dvě místa v archivu v Janovicích u Rýmařova, sídle ředitelství archivu tehdejšího Olomouckého kraje. Rodina se synem Janem (nar. 1960) bydlela přímo v zámku ve spartánských podmínkách.

Po deseti letech začali z rodinných důvodů uvažovat o přestěhování do Čech a tehdy se objevila nabídka zaměstnání v nově zřizované pobočce tehdejšího Státního archivu v Plzni ve Žluticích v okrese Karlovy Vary.

Haubertovi se do Žlutic přistěhovali na jaře roku 1969 a během letních měsíců dokázali tamní pobočku vybudovat sami dva pouze za pomoci brigádníků a několika vojáků. Řídili stěhování a ukládání archiválií z rušených depozitářů v Kadani a v Klášterci nad Ohří. Dohlíželi na stavění a natírání regálů a vybavení pracoviště alespoň základními kancelářskými potřebami. Pobočka se slavnostně otvírala již 23. května 1970. Dnes si takové pracovní nasazení umíme stěží představit.

Zpočátku bydleli v archivu. Poté, co se klimatické podmínky příbytku začaly blížit tristní situaci v Janovicích, dostali naštěstí ve Žluticích vlastní byt. Pobočku vedl nejprve dr. Haubert, po rozvodu v roce 1972 paní Haubertová vedení pobočky převzala. V jejím čele stála až do odchodu do důchodu v roce 1991. Po ukončení aktivní služby zde působila jako brigádnice a také byla častým návštěvníkem místní badatelny.

Během 22 let ve Žluticích zpracovala úctyhodné množství fondů a podílela se na jejich publikačním zpřístupňování. Kromě odborných prací sepsala mnoho popularizačních článků pro denní tisk. Archivnictví a archivy propagovala při spolupřátání výstav a přednášek.

Její významným počinem byl věcný rozbor tzv. Hroznatovy závěti a dalších listin pro Tepelský klášter.¹⁾ Na tuto propagační publikaci mohla být právem hrdá, i když byla určena jen úzkému okruhu čtenářů. Jak napsala v jednom z dopisů: *...si to stejně nikdo nepřečte – neteř Helena, která jediná [z rodiny] si tu práci přečetla, se zeptala: „A teto, nemohla bys někdy napsat něco zajímavého?“²⁾*

Ve Žluticích se Květoslava Haubertová aktivně účastnila společenského a spolkového života a působila jako kronikářka. V roce 1984 získala v celonárodní soutěži kronikářů 1. místo v kategorii míst do 5 000 obyvatel.

Bývalí kolegové ze Žlutic vzpomínají, že paní doktorka Haubertová byla mimořádně pilná, pečlivá a pracovitá archivářka. Kladla velký důraz na logiku v práci i odborné tvorbě. Bylo na ni za všech okolností spolehnutí a vystupovala vždy velmi skromně.

Její celoživotní práce byla roce 2009 oceněna medailí *„Za zásluhy o české archivnictví“*. V roce 2011 bylo PhDr. Haubertové uděleno čestné členství České archivní společnosti.

S Květoslavou Haubertovou byl zveřejněn rozhovor v ročence ČAS za rok 2011. Na dotaz: *„Kdybyste mohla vrátit svůj život, rozhodla byste se pro jiný obor?“*,

¹⁾ Haubertová Květoslava. *O nejstarších tepelských listinách*. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1981, s. 24.

²⁾ SOA Plzeň, fond *PP Bystrický /nezpracováno/*, Korespondence, Haubertová Květoslava, bal. 40.

K. Haubertová (uprostřed) se západočeskými kolegy při odchodu do důchodu 15. 1. 1991

odpověděla: „Ne. Volila bych znovu stejně... je to tichá tvůrčí práce přinášející vnitřní uspokojení. Stále něco nového se dovidáte, po celý život ...“³⁾

Věnujme jí tichou vzpomínku.

Ludmila Novotná

³⁾ Haubertová Květoslava – Augustin Milan – Waska Karel, *V archivu člověk nepozná nudu: rozhovor s PhDr. Květoslavou Haubertovou*. Květoslava Haubertová – Milan Augustin – Karel Waska, *ČAS v roce 2011 : ročenka České archivní společnosti*, 2012, s. 154–162.

Výběrová bibliografie PhDr. Květoslavy Haubertové

Archivní průvodci: Třeboň, 4. svazek (1959); Opava, 4. svazek (1961); Plzeň, 3. svazek (1976), 4. svazek (1975)

Květoslava Haubertová, *K problematice listin světských feudálů ve 14. stol. Květa Horáková*. Folia diplomatica : studijní příručka, roč. 4, č. 7–8 (1955–1956), s. 253–260.

Květoslava Haubertová, *O archivářské činnosti F. M. Pelcla. Příspěvek k vývoji rodinného archivu falknovských Nosticů*. Sborník archivních prací. Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR 1975, roč. 25, č. 2, s. 339–358.

Květoslava Haubertová, *O nejstarších tepelských listinách*. Plzeň, Státní oblastní archiv, 1981, s. 24.

Květoslava Haubertová – Gustav Hofmann – Ladislav Lešický, *Soupis západočeských urbářů : 2. pol. 13. století - 1773*. Plzeň, SOA-NAVA, 1993, s. 286.

Květoslava Haubertová, *Tepelský archivář Filip Matěj Klimeš a jeho styky s Pavlem Josefem Šafaříkem*. Sborník Chebského muzea, 1996, roč. 4, s. 50–57.

Květoslava Haubertová, *K vývoji a stavu obyvatel ve Žluticích a okolí v 17. století*. Západočeský historický sborník, 2000, roč. 6, s. 145–181.

Květoslava Haubertová, *Hospodaření města Žlutic na počátku 17. století ve světle knihy obecních počtů*. Západočeský historický sborník, 2001, roč. 7, s. 179–216.

Květoslava Haubertová – Stanislava Kovářová, *Pohnuté osudy tichavského rodáka: P. Miroslav Janák (1920–1986)*. Vlastivědný sborník Novojičínka, 2008, roč. 58, s. 157–165.

Květoslava Haubertová, *Adam Jiří Kokořovec z Kokořova, Zuzana a jejich syn Vilém z Vladaře: K problematice nemanželského dítěte v 17. století*. Minulostí Západočeského kraje, 2011, roč. 46, s. 82–107.

LITERATURA LITERATUR BOOK REVIEWS

Mikuláš Čtvrtník, *Archives and Records. Privacy, Personality Rights, and Access*. Palgrave Macmillan. Cham (Switzerland) 2023, 311 s. ISBN 978-3-031-18666-0 (hardcover) ISBN 978-3-031-18667-7 (eBook)¹⁾

Jak ochraňovat dokumenty s osobními (a citlivými osobními) údaji a současně umožnit veřejnosti čerpat z nich v určitém kontextu důležité informace, to je dnes v době rozvinutých informačních technologií doslova celosvětový problém. Jeho odpovídající řešení, samozřejmě v součinnosti s legislativou a výkonnou mocí v tom kterém státě, doléhá prvořadě na archiváře, a to nejen ve vztahu s jejich fondy a sbírkami, ale také ve vztahu s jejich tzv. předarchivní činností a v kontaktech s badatelskou veřejností. Proto je nutné velice přivítat vydání recenzované publikace, výstižně nazvané *Archives and Records. Privacy, Personality Rights, and Access (Archivy a dokumenty. Soukromí, osobnostní práva a přístup)*, která vyšla v britském nakladatelství Palgrave Macmillan v tomto roce a jejímž autorem je Mikuláš Čtvrtník, pracovník Státního oblastního archivu v Praze a současně i asistent na katedře pomocných věd historických a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, kde učí předmět spisová služba. Kniha vyšla jako výstup z projektu „*Analýza zpracování osobních údajů v archiváliích*“ realizovaného v rámci Programu bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2015–2022 (BV III/1 – VS) Ministerstva vnitra.

Autor vystavěl koncepci knihy na důkladném výzkumu zejména v archivech a knihovnách v Německu, Francii a Velké Británii a doslova obrovském seznamu literatury a dalších zdrojů (právních norem, výročních zpráv archivů, legislativních norem apod.) z oblasti západní Evropy (Německa, Francie, Belgie, Spojeného království Velké Británie a severního Irsku, Irské republiky; okrajově je připomenuto i Norsko) a severoamerického kontinentu (USA a Kanady; okrajově je připomenuta Austrálie a Čína). V úvahu jsou samozřejmě vzaty i materiály vydávané Mezinárodní archivní radou, UNESCO či Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku, respektive i různé relevantní judikáty (uživatelsky jsou velmi prospěšné aktivní linky na online přístup u větších titulů). Ze střední Evropy je pro porovnání zkoumaných jevů a jejich řešení s domácími poměry zastoupena Česká republika, a to více články a studii samotného M. Čtvrtníka z posledních let, v úvahu však autor pochopitelně vzal též relevantní statě jiných našich autorů (Daniel Doležal, Karolína Šimůnková, Michal Wanner ad.). Jelikož už jistě není v možnostech jednotlivce věnovat stejnou pozornost i jižní Evropě a Evropě východní, je seznam připojených bibliografických zdrojů nazván jako výběrový, což tedy vystihuje jeho nekompletnost právě z tohoto geografického hlediska, nikoli ale hlediska věcného, které je vyčerpávající (v samostatném připojeném seznamu „archivních fondů“ pak figurují především ze sledovaného zřetele důležité materiály tzv. Poradní rady pro veřejné dokumenty (*Advisory Council*

¹⁾ Kniha byla publikována ve dvojí formě, jako e-book v režimu Open Access (<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-18667-7>) a jako tištěná publikace.

on *Public Records*) Národního archivu Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku). Dlužno připomenout, že možnost obeznámit se jak s odbornou literaturou, tak konkrétní praxí vybraných archivů umožnil autorovi právě onen výše připomenutý projekt.

Kromě už v úvodu zmíněných hlavních témat, totiž ochraně údajů a jejich zpřístupňování, je v knize pochopitelně věnována náležitá pozornost všem opatřením, procesům a úkonům, propojeným s těmito mnohdy „protichůdnými“ snahami, jakož i současné obecné „inflaci dat“. Jsou tedy naznačeny postupy anonymizace a pseudonymizace dat, a na druhé straně nastíněno, jak je možné zamezit jejich nechťeně deanonymizaci, potažmo znovuoživení identity určité osoby (význam všech těchto specifických pojmů je navíc vysvětlen v připojeném věcném rejstříku). Zásadními jsou otázky vztahující se k posmrtné ochraně soukromí, vztahu práva na informace, tedy práva vědět, a na opačném pólu i práva být zapomenut. Jako červená niť se výkladem nese zřetel k tomu, že ochrana soukromí je značně mnohovrstevnatý pojem a že při řešení konkrétních případů nelze spoléhat jen na ryze právní vymezení problému, což se pochopitelně týká i archivní praxe a oblasti spisové služby. Stejně tak je třeba zvažovat i rovinu etickou, a proto M. Čtvrtník připomíná jak archivní etický kodex, tak podobné kodexy „spřízněných disciplín“ a hlavně tzv. Kodex profesní zodpovědnosti (*Code of Professional Responsibility*), přijatý už roku 1992 Mezinárodní asociací správců dokumentů (*Association of Records Managers and Administrators* (ARMA)).

Po důkladném úvodu, pojednávajícím cíle výzkumu ve všech žádoucích aspektech, následuje v logickém sledu osm kapitol. V první z nich se M. Čtvrtník soustřeďuje na zatím poměrně opomíjenou sféru, totiž na posmrtnou ochranu osobnosti a soukromí, která je napodiv v archivním právu i praxi velmi mladou doménou (včetně výzkumného zaměření), ačkoli naprostá většina

údajů v archivních fondech i sbírkách se – na rozdíl od obecné a již poměrně dobře ošetřené ochrany žijících osob – týká již zemřelých osob. Autor rovněž připomíná jisté specifikum německých poměrů, totiž tzv. „ochranu legitimních zájmů“, která ale v Německu postrádá preciznější právní formulaci. V krajním případě tato zásada může vést až k tomu, že by bez souhlasu všech osob zúčastněných na jisté akci nemohly být pořizovány jejich fotografické záběry. S tím je samozřejmě i podle výroku německého Federálního soudu z roku 2014 v rozporu pořizování tzv. soudobé dokumentace každodennosti (neboli žádoucích zdrojů pro „Zeitgeschichte“).

V dalších dvou kapitolách se autor zaměřil na několik vybraných konkrétních situací, modelů a speciálních procesních nastavení, se kterými se lze setkat v archivních systémech některých zemí (konkrétně Německa, Spojeného království a Francie, s připomenutím situace v USA. Cílem není poskytnout ucelenou a souhrnnou syntézu celkového nastavení přístupu k archivům a ochraně osobních údajů v těchto zemích, ale vyzdvihnout a podrobněji rozebrat některá specifika, zvláštěnosti a inspirativní momenty, které by mohly být potenciálně využity v jiných archivních systémech. Konkrétní doporučení postavená na zjištěních jak v těchto, tak i v ostatních kapitolách knihy jsou komplexně shrnuta v rámci závěru knihy (s. 245–271) a některá z nich budou letmo zmíněna na závěr této recenze.

Ve čtvrté kapitole poukazuje M. Čtvrtník na paradox, v němž se ocitají jak archivy, tak archivnictví jako obor, neboť archivace sama o sobě představuje potenciální riziko pro ochranu osobních práv a soukromí, a přesto jde v různých časových rovinách o totožnou, respektive jednotnou formu ochrany stejných osobních práv a soukromí. I když z poslední doby jsou doložitelné stále závažnější případy úniku dat a jejich zneužití, autor se snaží na základě několika konkrétních případů prokázat, že jim lze účinně zamezit.

V následné kapitole se autor soustředil na specifické „právo být zapomenut“, stále častěji uváděné v Evropské unii i mimo ni jako forma ochrany soukromí a osobnostních práv. Toto právo konfrontuje s právem na informace a na svobodu projevu a analyzuje jeho místo v oblasti veřejných archivů a archivnictví ve veřejném zájmu. Zaměřuje se na jeho implikaci a předkládá návrh „modelu“ čtyř kategorií práva být zapomenut, včetně možností jeho využití v archivní i spisovenské praxi.

Šestá kapitola představuje jakýsi překlenovací můstek k dalšímu zásadnímu okruhu otázek, totiž k rizikům spojeným s uchováváním a archivací osobních údajů v souvislostech enormního nárůstu úředních písemností zejména od druhé poloviny 20. století, což sebou přináší problémy v zodpovědném výběru těch zásadních pro dlouhodobé archivní ukládání. Autor zde prezentuje výsledky mezinárodního empirického šetření, které poskytl konkrétní čísla dokumentující tento až nepřehledný objem dokumentů v připomenutých zemích a jejich veřejných archivech.

V sedmé kapitole přináší M. Čtvrtník podrobnou analýzu vybraných studií, zaměřených k několika případům úniku a zneužití osobních údajů ve dvacátém století, z nichž některé měly tragické dopady na široké skupiny obyvatelstva. K takovým propagandisticky využitelným pro demagogické politické cíle patří například záznamy ze sčítání lidu, lékařské záznamy, židovské spisy z období nacistické diktatury nebo archivy bývalé východoněmecké Státní bezpečnosti.

Závěrečná osmá kapitola se zabývá ochranou osobnostních práv, soukromí a osobních údajů v oblasti archivnictví a spisové služby z pohledu jednoho z nejdůležitějších nástrojů pro realizaci této ochrany, totiž minimalizace uchovaných dat a omezení jejich úložného prostoru. To zahrnuje redukci dat ve dvou souvisejících ohledech: za prvé, zničení dat a omezení jejich obsahu, a za druhé omezení doby, po kterou jsou data uchová-

vána. Minimalizaci dat i omezení lhůty pro ukládání autor analyzuje jak ve fázi správy živých dokumentů, tak ve fázi následné archivace. Zde hrají archivy svou nezastupitelnou roli, protože v nich probíhá tzv. archivní oceňování a v jeho důsledku i vyčlenění toho materiálu, který má být pro své evidentní dokumentární svědectví uchováván. Optimální je ovšem podle zjištění z praxe uchovávat jen cirká 5 % z původního objemu písemností. V té souvislosti autor poukazuje, jak se v posledních letech měnil ve zkoumaných zemích přístup k „*oceňování dokumentární hodnoty písemností*“ a naznačuje, jaké trendy je možné očekávat v blízké budoucnosti.

Významnou část knihy, kterou by čtenář neměl přehlédnout, představují závěrečná doporučení jako součást závěru celé knihy („Recommendations“ zařazená v rámci „Conclusion“ na s. 245–271). Autor knihy zde sumarizuje výsledky svého výzkumu, přičemž jednotlivá doporučení formuluje takovým způsobem, aby byla uplatnitelná na mezinárodním poli a napříč archivními systémy. Doporučení odkazují na konkrétní kapitoly a příslušné pasáže knihy, na jejichž základě byla formulována.

Mezi jinými doporučeními lze namátkou uvést několik z nich. Autor tak mimo jiné prosazuje zavedení postmortální ochrany osobnosti a soukromí do oblasti archivnictví a správy archiválií a některé procesy, jakým způsobem to provést. Přináší návrh modelu pro aplikaci práva být zapomenut, omezení trvalého archivního uložení a principu minimalizace archivovaných údajů do praxe archivace a spisové služby. Vychází přitom z jím vypracovaného modelu čtyř kategorií práva být zapomenut (právo být zapomenut 1. „trvalé absolutní“, 2. „trvalé omezené“, 3. „dočasné absolutní“, 4. „dočasné omezené“) a jeho přenesení do archivní praxe. Autor dále doporučuje zavedení komplexního systému ochranných lhůt pro přístup k archiváliím, multikriteriální posuzování žádostí o přístup k archiváliím ve zvláštním re-

žimu a důraz klade na existenci odborných a nezávislých mechanismů posuzování přístupnosti archiválií v režimu výjimek, prodlužování ochranných lhůt pro přístup k archiváliím a skartačních lhůt včetně kontrolní roviny.

M. Čtvrtník dále akcentuje přínosnost zavedení bezpečnostních ochranných mechanismů při správě citlivých dat během archivace. Jako zásadní spatřuje uvědomění si rizika nestability a ohrožení stávající demokracie a právního státu a jejich přechýlení do nedemokratických zřízení, rizik válek, obsazení země okupační mocí a nástupu totalitních režimů. V souvislosti se jmenovanými riziky doporučuje zejména pro archivaci ve veřejném zájmu, ale potažmo také pro praxi spisových služeb zavedení krizových plánů pro situace výrazného nárůstu rizika zneužití dat. Autor přitom poukazuje na radikálně zvýšené riziko zneužití citlivých dat v oblasti digitálních dat a dokumentů. Archivy, případně celé archivní politiky by měly mít připravené krizové plány, jaké materiály zničit v situaci vážného ohrožení země, demokracie a právního státu a na to navázaných rizik zneužití citlivých osobních údajů uchovaných v archivech.

Jako součást krizových plánů destrukcí osobních údajů v situaci extrémně zvýšeného rizika jejich zneužití například v případě vnějšího ohrožení státu autor navrhuje využití nástroje časových kapslí, v nichž by se archivovaly některé skupiny dokumentů s velmi citlivými osobními údaji a jejichž obsah by byl v situaci vážného ohrožení státu a demokratického zřízení zničen. Jako další nástroj pro snížení rizika zneužití osobních a citlivých dat autor navrhuje využití v některých případech formy analogové archivace původně digitálních dat, proces, který zvolilo australské archivnictví pro archivaci dokumentů sčítání obyvatel. M. Čtvrtník dále doporučuje pro krizové plány archivů využití nástroje dodatečné anonymizace dat. Autor v této souvislosti zejména upozorňuje na rizika deanonymizace a reidentifikace osob.

V neposlední řadě autor doporučuje zavedení prvku dobrovolnosti do archivace osobních údajů ve veřejném zájmu, přičemž odkazuje na první prozatím sporadické případy, kdy byla archivace osobních a citlivých osobních údajů podmíněna souhlasem dotčených osob (sčítání lidu v Austrálii, částečně v Irsku).

M. Čtvrtník představuje také originální koncept čtyř formativních procesů, které detekoval na poli archivace dat a jejich využití pro ochranu dat, osobnostních práv, soukromí a pro minimalizaci dat a omezení jejich uložení, a to: 1. „stárnutí“ archiválií a dat, 2. vytrácení osobních údajů, 3. mizení, případně transformace citlivosti osobních údajů, 4. slábnutí postmortální ochrany osobnostních práv zesnulých osob.

Autor v knize ještě nemohl z časového hlediska odkázat na dvě metodiky určené tentokrát primárně nikoli pro mezinárodní, nýbrž české archivnictví, které byly vypracovány v rámci výše citovaného projektu v roce 2022 a jsou pro naši archivní praxi mimořádně důležité. Zaprvé je to metodika, zpracovaná kolektivem projektových řešitelů pod vedením Karolíny Šimůnkové „*Ochrana osobních a citlivých osobních údajů v archivní praxi*“ (Praha 2022. <https://www.mvcr.cz/soubor/ochrana-osobnich-a-citlivych-osobnich-udaju-v-archivni-praxi.aspx>), obecná metodika pro ochranu a nakládání s osobními údaji v praxi archivů). Zadruhé jde o metodiku připravenou projektovými řešiteli pod vedením Markéty Munkové „*Obecné posouzení vlivu zpracování na ochranu osobních údajů v oblasti archivnictví a spisové služby*“ (Praha 2022. <https://www.mvcr.cz/soubor/obecne-posouzeni-vlivu-zpracovani-na-ochranu-osobnich-udaju-v-oblasti-archivnictvi-a-spisove-sluzby.aspx>) zaměřující se na specifický proces tzv. Posouzení vlivu na ochranu osobních údajů, povinnost, kterou zavádí evropské Obecné nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR) a kterou musí reflektovat rovněž sektor archivů.

Publikace M. Čtvrtníka *Archivy a dokumenty. Soukromí, osobnostní práva a přístup* sleduje tedy společensky nesmírně aktuální problematiku v širokém komparativním geografickém kontextu. Díky této základně poskytuje cenná poučení ze zahraničí o tom, jak hledat vyvážený přístup k práci s informacemi osobního charakteru, a to nejen v oblasti archivnictví, ale i předchozího stadia spisové služby. Mementem zůstává, že archivy by měly i nadále plnit své „výsostné“ poslání, totiž nejen evidovat a všestranně pečovat o dokumenty trvalé archivní povahy, které jsou zdrojem společenské paměti, ale také nezamezovat neadekvátním způsobem přístupu k informacím i osobní povahy v nich obsaženým. V tomto kontextu autor oprávněně připomíná Všeobecnou deklaraci o archívech vypracovanou Mezinárodní archivní radou a přijatou rovněž v roce 2011 UNESCO, v níž se klade důraz na to, že nejen náležitě vykonávaná péče o archivní fondy, ale i přístupnost informací obsažených ve veřejných archívech a evidencích (potažmo i v dalších institucích spravujících evidenci různého druhu) představuje jeden ze základních pilířů výkonu svobody projevu a práva na informace.

Ludmila Sulitková

Minulostí Západočeského kraje 55, 2020. Uspořádal Adam Skála. Pro statutární město Plzeň vydalo nakladatelství Kristina Kaiseřová, *albis international*. 312 s. ISBN 978-80-87911-12-9, ISSN 0544-3830

Recenzovaný 55. svazek sborníku *Minulostí západočeského kraje* (MZK) uspořádal archivář města Plzně Adam Skála. Svazek vyšel s jistým zpožděním na podzim 2022. Sestává z oddílů *Články a studie*, *Materiály*, *Nekrology*, *Recenze a zprávy*, *Anotace regionální literatury* a oddílu s anglickými resumé publikovaných článků a studií.

Prvním příspěvkem sborníku je podrobná a bohatě obrazově dokumentovaná studie „... tuž církvi sv. Šebestiána, sv. Rocha a sv. Anny na předměstí Malickém téhož města Plzně ležící“ (s. 7–45), kterou zpracoval **Jakub Krček**. V konfrontaci s výsledky dosavadního bádání autor zachycuje vývoj kaple založené na konci 16. století a zasvěcené původně sv. Šebestiánu, sv. Rochovi a sv. Anně. Zkoumaný sakrální objekt přestal plnit svou liturgickou funkci v osmdesátých letech 18. století a ve třicátých letech 19. století zanikl.

Marie Wasková Malivánková přispěla do sborníku rozpravou s výstižným názvem *Kniha zázraků, Miracula Magnae Dei Matris Mariae' arciděkana Jana Alexia Čapka z roku 1672 a vznik barokního mariánského kultu v Plzni* (s. 46–61). Autorka podává podrobný obsahový rozbor knihy zázraků. Věnuje se také zakladateli knihy Janu Alexiovi (Alešovi) Čapkovi (1640–1695), který v letech 1671–1682 zastával úřad plzeňského arciděkana a poté se stal proboštem kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi.

Jan Lhoták je autorem důkladně zpracované, podrobné a metodicky cenné monografické studie *Po stopách „dělníků a umělců sladkého hříchu“*. *Příspěvek k dějinám perníkářského a cukrářského řemesla v Sušici* (s. 62–108). Vývoj perníkářství a cukrářství sleduje Lhoták od prvních zmínek o perníkářích v Sušici ve druhé polovině 16. a v první polovině 17. století. Přibližuje historii několika perníkářských rodů, které působily ve městě od první poloviny 18. století. Významný je jeho postřeh, že cukráři se začali v Sušici etablovat až ve druhé polovině 19. století, dlouho po vydání živnostenského řádu (1859). Poté Lhoták detailně popisuje činnost sušických cukrářů v první polovině 20. století. Postihuje komplikace, které cukrářům přineslo období nacistické okupace. Velmi záslužně ukazuje, že tlak na uzavírání dosavadních či neotevřených nových cukrářských živností existoval již v letech 1945–1948, zejména ze strany živnostenských společenstev. Dále Lho-

ták popisuje postupné vyvlastňování cukrářských živností a jejich začleňování do národních podniků koncem čtyřicátých a v padesátých letech. Všimá si i fungování cukráren v Sušici v šedesátých až osmdesátých letech 20. století, což není bez zajímavosti. V závěru stručně naznačuje obnovení soukromých cukráren v Sušici po roce 1989.

Lhoták píše o tématu, se kterým jsem poměrně důvěrně obeznámen, jednak z rodinné tradice, jednak i z výzkumů mého syna Vojtěcha Kreuze. Asi jen z toho důvodu si dovolím vyslovit vůči Lhotákově vysoce kvalitní, faktograficky bohaté a velmi inspirativní studii několik drobných připomínek: Zavádějící je spojení „...*1. dubna 1874 získal ... koncesi na cukrářskou živnost*“ (s. 79) – cukrářství byla řemeslná živnost, k jejímuž provozování se vydával živnostenský list. Pouze v případě, že cukrář provozoval např. cukrářskou službu, kavárnu či restauraci, musel žádat i o vydání koncesního dekretu na koncesovanou živnost hostinskou a výčepnickou. Údaje o činnosti cukráře krátce působícího ve Vídni (s. 87) by bylo zajímavé doplnit o zjištění získané studiem ve Vídeňském městském a zemském archivu (WStLA), kde jsou k dispozici kartotéky vídeňských živnostníků. Obávám se, že není zcela na místě používat pro úřední rušení a nucené vyvlastňování cukrářských živností pojem „socializace“ (s. 98 a 100), který byl v daném případě typickým pojmem poúnorového komunistického *newspeaku*. V lepším případě se totiž jednalo o nedobrovolný vstup do spotřebních družstev, v horším o bohapustou loupež a předání celé živnosti národnímu podniku, což bylo vždy doprovázeno odebráním živnostenského oprávnění. Richard Bienert (1881–1949) nebyl v roce 1932 českým zemským prezidentem (s. 106), nýbrž zemským viceprezidentem (1925–1939). V té době se již přátelil s cukrářem a spolumajitelem světoznámé kavárny Slavia Václavem „Vendou“ Fišerem (1879–1966) a v roce 1937 byl svědkem na svatbě jeho syna Zdeňka Fišera. Ka-

prova ulice na Starém Městě pražském nebyla ve třicátých letech 20. století prestižní adresou (s. 104), a to navzdory zmiňované blízkosti sídla parlamentu. V tomto ohledu autor zřejmě promítl současný stav, který se vytvořil do značné míry teprve po roce 1989, do třicátých let. Prestižní adresou nebylo v uvedené době dokonce ani Staroměstské náměstí. Takovými adresami pražských cukráren a kaváren byly v té době Václavské náměstí, bulváry na rozhraní Starého a Nového Města (Národní třída, Příkopy, Revoluční) a frekventované ulice Nového Města (Jindřišská, Vodičkova, Hyberská, Na Poříčí). Prestižní adresy cukrářského a kavárenského oboru se tehdy začaly objevovat také např. na Vinohradech či v Bubenči.

Do dějin hudby uvádí čtenáře plzeňský muzikolog **Vít Aschenbrenner** ve stati *Václav Pavlas (1752–1835), Rector Chori děkanského kostela Narození Panny Marie (1785–1795)* (s. 109–135). Východočeský rodák Pavlas působil v Klatovech deset let a poprvé se zde oženil. Aschenbrenner velmi podrobně popisuje Pavlasovy povinnosti jako *rectora chori* jak ve sféře samotných hudebních produkcí, tak i v organizační oblasti. Pokouší se také vystopovat Pavlasovy nejvýznamnější klatovské spolupracovníky. V roce 1795 odešel Pavlas do Prahy, kde se živil jako varhaník a houslista a kde také věku 73 let zemřel.

Martina Bečvářová a **Jindřich Bečvář** jsou autory zajímavé a bohatě obrazově dokumentované studie *Josef Vojtěch Sedláček a počátky českých divadelních představení v Plzni* (s. 136–183). Katolický duchovní a profesor plzeňského Filosofického ústavu J. V. Sedláček (1785–1836) patřil k významným osobnostem českého národního obrození. Zároveň byl respektovaným intelektuálem s rozsáhlými kontakty ve společnosti své doby. Jako obdivovatel divadla se zasloužil o uspořádání prvního českého divadelního představení v Plzni dne 7. dubna 1818. Dne 11. května 1818 bylo Sedláčkovou zásluhou v Plzni uvedeno poprvé činoherní představení hry z pera autora

písačích v českém jazyce – plzeňského purkmistra Emanuela Davida. Sedláček se přimlouval také za uvádění her dobových česky píšících autorů, zejména Václava Klimenta Klicpery a Jana Nepomuka Štěpánka.

Ženské židovské spolky v Plzni (s. 184–213) jsou tématem příspěvku, který připravila **Dagmar Hudecová**. V roce 1900 žily v Plzni necelé čtyři tisícovky židů, z nichž více než čtyři pětiny se hlásily k německému obcovacímu jazyku. První plzeňský ženský židovský spolek, „*Israelitischer Frauen-Wohltätigkeit Verein*“, se ustavil počátkem sedmdesátých let 19. století a existoval až do roku 1941. Další ženský židovský spolek, jazykově též německý „*Bund der jüdischen Frauen und Mädchen*“, byl v Plzni založen roku 1909. Tento spolek zastavil svou činnost roku 1939 a *de iure* zanikl v roce 1950. Po vzniku Československé republiky byl roku 1924 v Plzni založen ženský sionistický spolek „*Svaz židovských žen pro kulturní spolupráci v Palestýně*“. První sionistický spolek nazvaný „*Jüdischer Volksverein Zion*“ vznikl v Plzni roku 1921. V roce 1935 se ustavila plzeňská místní skupina židovské ženské organizace W. I. Z. O. (*Women's International Zionist Organisation*). Posledně jmenované spolky byly projevem postupného odklonu židovské populace od německé orientace k sionismu. Tento odklon byl reakcí na vzrůstající antisemitismus v Německu. Příloha studie přináší stručné vybrané biogramy plzeňských spolkově aktivních židovských žen.

Znamení znalec dějin Plzně první poloviny 20. století a ředitel Státního oblastního archivu v Plzni **Karel Řeháček** připravil pro recenzovaný svazek sborníku MZK poutavou studii *Boje o „investituru“ u sv. Bartoloměje v Plzni s výstižným podtitulem Zákulisí instalace plzeňských arciděkanů v první polovině 20. století* (s. 214–231). Autor nejprve srozumitelně popisuje okolnosti instalace arciděkanů v Plzni v podmínkách, kdy patronátní právo a zejména prezentační právo vykonávala plzeňská obec v čele s purkmistrem, resp.

starostou. V první polovině 20. století došlo k instalaci arciděkana v Plzni třikrát, v letech 1908, 1918–1919 a 1946, pokaždé za naprosto odlišných politických a společenských poměrů. V roce 1908 se stal arciděkanem v Plzni dosavadní dýšinský farář Jan Černý (1860–1918) a šlo o víceméně bezproblémovou instalaci. Počátkem roku 1919 se stal arciděkanem Antonín Havelka (1881–1954). Jeho volba byla poznamenána předchozím mnohaměsíčním přímým střetem s Karlem Farským (1880–1927). Po Havelkově odsouzení za kolaboraci s nacisty a z toho plynoucí nucené rezignaci na úřad arciděkana v dubnu 1946 navrholo plénum plzeňského Ústředního národního výboru Aloise Černého (1890–1964), který svůj úřad vykonával do roku 1960.

Oddíl *Materiály* vyplňuje *Příspěvek ke kladskému listináři – tři kladské listiny v Archivu města Plzně* (s. 235–238), který zpracovala **Marie Wasková Malivánková**. Uvedené tři listiny byly překvapivě nedávno objeveny v Archivu města Plzně a nacházejí se nyní v tamější „*Sbírce cizích listin*“. Všechny tři listiny byly vydány v Kladsku. Dvě pocházejí z roku 1423, třetí byla vydána roku 1452.

V oddílu *Nekrology* připomněl **Petr Mikola** osobnost publikačně plodného plzeňského regionálního historika-samouka Petra Rožmberského (s. 241–242).

Oddíl *Recenze a zprávy* (s. 243–268) čítá půl tuctu položek, z nichž si zaslouží zvláštní zmínku přinejmenším zasvěcená recenze, jíž **Miroslav Eisenhammer** věnoval monografii o americkém náletu na Škodovku 25. dubna 1945, který představuje dodnes diskutovanou kapitolu moderních dějin Plzně.

Oddíl *Anotace* (s. 269–279), zahrnující 17 položek, pečlivě zpracovala **Štěpánka Pfliegerová** (značka -špf-). Sborník uzavírá oddíl s anglickými resumé článků a studií (*Summary*, s. 297–308).

Závěrečné konstatování, že si sborník MZK udržuje i nadále vysokou odbornou úroveň, roz-

hodně není pustou frází. Pozitivem příspěvků recenzovaného svazku nepochybně je i to, že jeho články a studie obohacují dosavadní znalosti o dějinách západních Čech v poměrně dlouhém časovém období od předbělohorské doby až do druhé poloviny 20. století. V jednom případě jde o rozsáhlou a velmi detailní monografickou práci s dlouhým časovým záběrem (J. Lhoták), v ostatních případech pak o specializované studie opírající se o dlouhodobější pramenný výzkum a z toho plynoucí důvěrnou znalost pojednávaného tématu.

Petr Kreuz

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. Svazek 25–28. Vlastivědná ročenka. Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov. 2019–2022.

V letech 2019–2022 vyšly další čtyři čísla *Vlastivědného sborníku Pelhřimovska*.¹⁾ Stejně jako v předchozích letech i tato čísla byla vydána v rámci spolupráce Muzea Vysočiny Pelhřimov, p. o. a Moravského zemského archivu v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov. Ze strany veřejnosti, a to jak mezi autory, tak mezi čtenáři, je o Sborník i nadále velký zájem a v kruhu příznivců regionální historie tvoří zažitý prvek.

Ačkoliv je představovaná tiskovina nazývána sborníkem, jedná se o pravidelně vycházející periodikum v intencích jednoho roku. Přesnější označení skutečně vystihující charakter periodika je vlastivědná ročenka.

Sborník je dělen do několika částí, a to dle rozsahu a obsahu pojednání. Hlavní část tvoří Studie a články, kde jsou umístěny rozsáhlejší práce vztahující se k dějinám regionu. Další část je věnována osobnostem regionu a po ní následuje část

pro drobné články, tedy kratší statě historického rázu. Na závěr jsou umístěny zprávy o nově vydané literatuře vážící se k regionu a stručné zprávy o činnosti obou vydávajících organizací. Každé číslo nemusí vyplňovat všechny oddíly, ale vždy jsou zastoupeny oddíly studií a článků, zprávy o literatuře a zprávy o činnosti vydávajících organizací tzv. kronika.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 25

V oddílu pro články a studie se nachází čtyři práce. Obdobím starších dějin se zabývá článek Jakuba a Jana Vazačových o zaniklém sídlišti Pohoří u Humpolce (s. 7–14). Humpolecku se věnuje i další článek Zdeňka Škrabánka, a to části města Humpolec dodnes známé jako Zichpil (s. 15–40). Poslední dva články se věnují církevním dějinám. Irena Krčilová pojednává o hmotném zajištění far na Pelhřimovsku v letech 1676–1713 (s. 41–48) a Gabriela Krejčová Zavadilová o kmetrovství v evangelickém sboru h.v. v Moravci v 19. století (s. 49–60).

Příspěvky o osobnostech přibližují Jana Breüera (1832–1893), někdejšího starostu Kutné Hory a majitele velkostatku Kámen (s. 63–72), a příslušníky umělecké rodiny Korpálů z Krakova, kteří byli v Pelhřimově za první světové války v exilu (s. 73–82).

V drobných člancích Vlastimil Kolda pojednává o nově zpřístupněném fondu dokumentujícím rekonstrukce a opravy památkových objektů na Pelhřimovsku (s. 85–94). Nejzajímavější část fondu tvoří rozsáhlá fotodokumentace památek z 60.–80. let 20. století.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 26

V následujícím čísle Irena Krčilová pokračuje dalším příspěvkem k církevním dějinám *Duchovní správa v Pacově a její hmotné zabezpečení v letech*

¹⁾ Předchozí tři čísla představena zde: *Archivní časopis*, 69, 2019, s. 326–328.

1620–1734 (s. 7–22). Článek Miroslavy Kvášové pojednává o regulaci Bělé v Pelhřimově (s. 23–60), ústředního vodního zdroje města, jehož regulace výrazně změnila podobu města. Poslední a nejrozsáhlejší článek bohatý na doprovodné fotografie od autorů Michala Streubela a Pavla Valenty po 20 letech rekapituluje kamenné kříže na Pelhřimovsku (s. 61–97).

Z osobností je tentokrát Zuzanou Trnkovou připomenut Jiří Kraus a jeho působení v Pelhřimově (s. 105–118). Jako architekt se výrazně zapsal do současné podoby města výstavbou rozsáhlého sídliště Pražská.

Drobné články obsahují příspěvky Radka Lunga o anonymních zvonech na Pelhřimovsku (s. 121–131) a Markéty Skořepové o nově objeveném špalíčku kramářských písní (s. 132–164).

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 27

Toto číslo bylo vydáno k 150. výročí pelhřimovského gymnázia, a proto se tematicky věnuje školství. Příspěvek Miroslava Novotného shrnuje obecný vývoj středních škol v jižních Čechách v 16.–19. století (s. 7–38). Další články se věnují již přímo dějinám pelhřimovského gymnázia. Lenka Martínková připomíná dosud neznámé prameny o někdejší latinské škole (s. 39–50) a Zdeněk Martínek její fundátory (s. 51–82). Hana Kábová se zaměřila na pedagogické působení Jana Frieda, významné osobnosti Pelhřimovska první poloviny 20. století známé především jako muzejníka, památkáře, archiváře a regionálního historika (s. 83–88). Příspěvek zachycující změny okolí budovy gymnázia napsala Zuzana Trnková (s. 89–106). Na závěr současný ředitel Aleš Petrák a profesor dějepisu Karel Kratochvíl shrnují posledních 10 let a současný stav pelhřimovského gymnázia (s. 107–112).

Vlastivědný sborník Pelhřimovska 28

Poslední vydané číslo je bohaté na oddíl článků a studií. Staršími dějinami se zabývá Lidmila Franková ve svém článku *Čtyři nevyřešené záhady červenořečických dějin* (s. 7–12), kde připomíná nedokončené příběhy z dějin Červené Řečice především z 16. a 17. století. V dalším příspěvku se Michal Steubel vrací k tématu smírčích kamenů na Pelhřimovsku, tentokrát ze sbírky MUDr. Leopolda Fritze (s. 13–18). Autor tak volně navazuje na obdobné téma rozebírané v č. 26. Příspěvek k židovským dějinám napsal Karel Vošta. Jeho článek o knize synagogálních sedadel židovské obce v Pacově z let 1823–1869 přibližuje možnosti využití tohoto málo známého pramenu (s. 19–28). K 160. výročí založení Sokola napsal Vlastimil Kolda článek o sokolské župě Žižkově v Táboře, do níž spadaly i sokolské jednoty z Pelhřimovska a jejichž archivní fondy jsou jako jedny z mála uloženy ve státním archivu, a to ve Státním oblastním archivu v Třeboni (s. 29–40). Příspěvek Ireny Krčilové se týká novodobých dějin a sleduje perzekuce zemědělců v padesátých letech 20. století v někdejší pelhřimovském okrese. Její práce je výsledkem celorepublikového zpracování toho tématu státními archivy (s. 41–54). Petr Běhoun ve svém článku *Depot mincí z Rynárce* zachytil okolnosti a obsah nálezu souboru mincí, jejichž zakopání pravděpodobně souviselo se situací po měnové reformě v roce 1953 (s. 55–68).

V oddíle věnovanému osobnostem Zuzana Trnková přibližuje konkrétní obraz Viktora Foerster, malíře pocházejícího z Prahy, ale příležitostně působícího na Pelhřimovsku. Později se realizoval spíše jako mozaikář (s. 71–76).

Gabriela Krejčová Zavadilová

Autoři tohoto čísla

Mgr. Stanislav Bárta, Ph.D., Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Arna Nováka 1, 602 00 Brno; e-mail: stanislav.barta@phil.muni.cz

Ing. Lenka Bílková, Ph.D., Národní archiv, Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4; e-mail: lenka.bilkova@nacr.cz

Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivnictví, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1; e-mail: marie.blahova@ff.cuni.cz

PhDr. Jakub Doležal, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Gabčíkova 2362, 182 00 Praha 8 – Libeň/LightComp v.o.s.; e-mail: jakub.dolezal@mua.cas.cz

Mgr. Věra Hanelová, Historický ústav AV ČR, oddělení biobibliografických studií a knihovny AV ČR, Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9; e-mail: hanelova@hiu.cas.cz

JUDr. Ivana Houšková, Státní oblastní archiv v Plzni, Sedláčkova 44, 306 12 Plzeň; e-mail: houskova@soaplzen.cz

Mgr. Pavel Koblasa, Národní archiv, Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4; e-mail: pavel.koblasa@nacr.cz

Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová, Ph.D., Muzeum Vysočiny Pelhřimov, p. o., Masarykovo náměstí 12, 393 01 Pelhřimov; Gabca@seznam.cz

Doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr., Magistrát hlavního města Prahy, odbor Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4; Petr.Kreuz@praha.eu

Mgr. Ludmila Novotná, Státní oblastní archiv v Plzni, Sedláčkova 44, 306 12 Plzeň; e-mail: lnovotna@soaplzen.cz

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D., Státní oblastní archiv v Plzni, Sedláčkova 44, 306 12 Plzeň; rehacek@soaplzen.cz

Doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně, Pasterurova 13, 400 96 Ústí nad Labem; ludmila.sulitkova@ujep.cz

PhDr. Michal Wanner, Ph.D., odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, pošt. schr. 21 AS, 170 34 Praha 7 – Holešovice; e-mail: michal.wanner@mvr.cz